

„...semmi haszna kényszerített kutyával vadászni menni.”

„...úgy hírlík, ott virágzik a tanulás, ahol a belek zsíros falatokkal vannak megtömve. Az ilyenek, ha akarnak, menjenek béltanulmányokra!”

„Az idő egyre tűrhetlenebb, nem csak kényelmileg, de morálisan is [...] árad a benső dögletség, mellyel most minden telítve van.”

„Ahogy a jó íj is megtörik a folytonos felhúzástól és semmit sem lehet majd akképp használni, amilyen volt, úgy a jó tehetség is elromlik és beszűkül, ha azt hiszi, a tanulásban semmilyen mértéket nem kell tartani. Az énekesnek is bereked a torka a sok énekléstől, és nem tud olyan hangon zengen, ahogy korábban. És aki sosem akarja kímélni dolgos kezeit, az a munkával tönkre is teszi gyenge kezeit. Így az éneklés művészetétől elfáradva, a szokásos munkától – szavainkkal tanítsuk akár a tudatlanokat, dicsőítsük akár Istent – mi is inkább teljesen vissza fogunk vonulni, míg hangszereink újult erőre nem kapnak.”

„Én is cellámban ülök, magam választottam, és keresem a magam módján a valóságot; éppen elég keresnivalót ad, nem panaszkodhatom.”

„A nemes iskola a jóra való ifjúságnak valamiféle kertecskéje [...] Miként azon fát is, mely hasznos gyümölcsöket nem teremve csak terpeszkedik, széthasítják és kemény csapásoktól üttetve kidöntik, hogy aztán helyére jobbat ültessenek, amely roskadozik az urának hozott gyümölcstől, ugyanúgy szeretném innen, lakhelyüinktől ezeket a heréket és gyümölcszabálókat is minél messzebbre tudni.”

„...a következő szavakat mondom néktek, néktek, akiket honi múzsák tápláltak, akik hónál is tisztább szívet hordoztok, és akik teljességgel mentek vagytok minden furfangos csalárdságtól és álnokságtól; ti fogadjátok szelíd elmével e szavakat: »Nem ígérhetek nektek se sok pénzt, se bőséges lakomákat, se a múltékony szerencse vagyonát, de még tisztos javadalmakat se, mert hiszen ezektől én magam is mind meg vagyok fosztva.«”

Irodalomtörténeti Közlemények

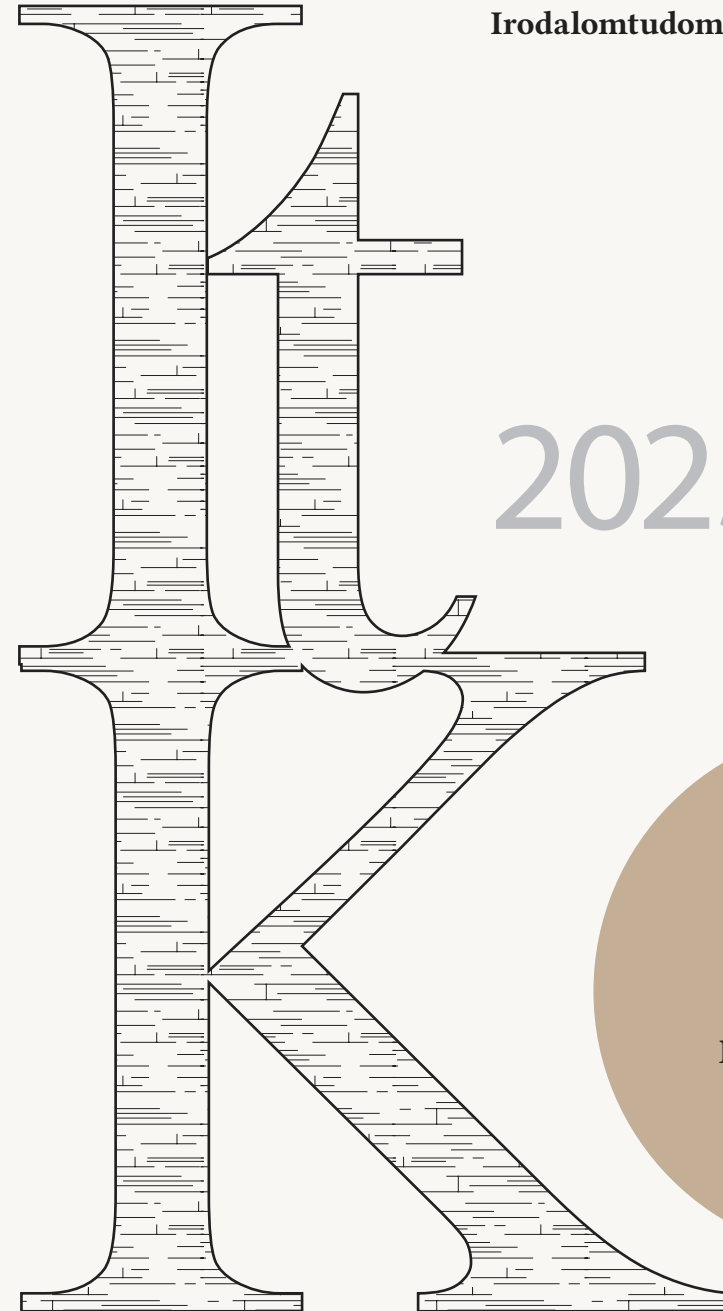
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetének folyóirata

2025/1

1

2025

ItK

Szent István
Hitvita
Batsányi János
Neolatin költészet

Publications on the History of Literature

Volume 129. Nr. 1. 2025

EDITORIAL BOARD

Gábor Kecskeméti
editor-in-chief

Eszter Draskóczy
senior editor

Mihály Balázs
Sándor Bene
Ferenc Bíró

István Bitskey
Tünde Császtvay
Rumen István Csörsz
Péter Dávidházi
Péter Kőszeghy
László Szörényi
György Tverdota
András Vizkelety

*

Zoltán Szénási
editor of the Book Review column

*

Áron Szatmári
Botond Szemes
technical editor

ADDRESS

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
<http://itk.iti.mta.hu>
itk@abtk.hu

Contents

<i>Knapp, Éva</i> : 18th-century panegyrics of neoconcionators in the Stephaneum in Trnava	3
Literary analysis	
<i>Molnár, Dávid</i> : Fruit-devouring drones in the garden of virtuous youth. A school conflict in Valerian Mader's poem	47
Workshop	
<i>Ajkay, Alinka</i> : The conclusion of a polemic. The only complete copy of Balásfi Tamás's <i>Epinicia</i> (1616)	64
Textology	
<i>Tóth, Barna</i> : Preliminary study for the critical edition of Batsányi János's poems	74
Book reviews	
Förköli, Gábor, Borbála Lovas, and Dávid Szigeti Molnár (eds.): A prédikáció rétegei a 17. században. Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság (Layers of preaching in the 17th century. Authors, copyists, compilers, audience) (<i>Posta, Anna</i>)	109
Szárász, Orsolya: A bűnbánat színháza. A jezsuita népmisziós prédikáció a 17–18. századi Itáliában (The theatre of repentance. Jesuit preaching in 17th–18th-century Italy) (<i>Fazakas, Gergely Tamás</i>)	113
Hubert, Ildikó, and László Szelestei N. (eds.): Baróti Szabó Dávid: Költeményes munkái, I–II (Baróti Szabó Dávid: His poetic works) (<i>Rédey-Keresztény, János</i>)	118
Kende, Katalin (ed.): Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátsága levelezésük tükrében (My dear Uncle! Várkonyi Nándor and Weöres Sándor's friendship in the light of their correspondence) (<i>Tüskés, Anna</i>)	124

Irodalomtörténeti Közlemények

2025. CXXIX. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kecskeméti Gábor

főszerkesztő

Draskóczy Eszter

felelős szerkesztő

Balázs Mihály

Bene Sándor

Bíró Ferenc

Bitskey István

Császtvay Tünde

Csörsz Rumen István

Dávidházi Péter

Kőszeghy Péter

Szörényi László

Tverdota György

Vizkelety András

*

Szénási Zoltán

a Szemle rovat szerkesztője

*

Szatmári Áron

Szemes Botond

technikai szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>

Elektronikus levélcímünk: itk@abtk.hu

Tartalom

<i>Knapp Éva</i> : Nagyszombati neoconcionatorok Szent István-panegyricus-változatai 1716–1782 között. Irodalomelmélet és beszédgyakorlat	3
Műelemzés	
<i>Molnár Dávid</i> : A jóra való ifjúság kertecskéjét prédáló herékről. Egy iskolai konfliktus Valerian Mader versében	47
Műhely	
<i>Ajkay Alinka</i> : Egy polémia zárata. Balásfi Tamás <i>Epiniciájának</i> (1616) egyetlen teljes példánya	64
Textológia	
<i>Tóth Barna</i> : Előtanulmány Batsányi János verseinek kritikai kiadásához	74
Szemle	
Förköli Gábor, Lovas Borbála és Szigeti Molnár Dávid (szerk.): A prédikáció rétegei a 17. században. Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság (<i>Posta Anna</i>)	109
Szárász Orsolya: A bűnbánat színháza. A jezsuita népmisziós prédikáció a 17–18. századi Itáliában (<i>Fazakas Gergely Tamás</i>)	113
Hubert Ildikó és Szelestei N. László (szerk.): Baróti Szabó Dávid: Költeményes munkái, I–II (<i>Rédey-Keresztény János</i>)	118
Kende Katalin (szerk.): Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátsága levelezésük tükrében (<i>Tüskés Anna</i>)	124

Nagyszombati neoconcionatorok Szent István-panegyricus-változatai 1716–1782 között

Irodalomelmélet és beszédgyakorlat

KNAPP Éva

irodalomtörténész, az MTA doktora
ORCID: 0000-0002-5387-3556

18th-century panegyrics of neoconcionators in the Stephaneum in Trnava

Abstract | Referring to the decision of the Council of Trent on June 15, 1563, Miklós Oláh, Archbishop of Esztergom, founded the so-called Ancient Seminary (*Seminarium Antiquissimum* April 23, 1566) with the title of Virgin Mary, in Nagyszombat (today Trnava, Slovakia), whose founding document was dated May 9, 1566. Since then, this leading seminary for priests has been in continuous operation in the Kingdom of Hungary can be; it was remodeled by PÁZMÁNY Péter in 1630, following the rules of the *Pazmaneum* (Vienna) from then on, and it was named *Stephaneum* after the first Hungarian king, Saint Stephen. In the seminary philosophical and theological sciences were taught above all. Its annual main feast was held on August 20, St. Stephen's Day.

The paper deals with the as-of-yet unresearched twenty-seven speeches of St. Stephen delivered in Latin at the main feast of the *Stephaneum* between 1716–1782 and independently published in print in Trnava, with particular regard to the fact that these speeches continuously contributed to the cultivation and maintenance of the 18th-century cult of Saint Stephen, as well as to strengthening of the sense of identity of the Kingdom of Hungary.

Keywords | 18th-century, cult of Saint Stephen, Seminarium Antiquissimum, Stephaneum, panegyricus, neoconcionator, Nagyszombat (today Trnava, Slovakia)

ASzent István első magyar király által 1001-ben alapított, II. Szilveszter pápa által Rávennában jóváhagyott esztergomi egyházmegye érseki hivatalát és káptalanját Várdai (Várday) Pál 1543-ban Esztergom török elfoglalása miatt Nagyszombatba (ma Trnava, Szlovákia) költöztette. Az érsekség a visszaköltözésig (1820) ott működött, és onnan irányította a Magyar Királyság katolikus egyházát. Oláh Miklós esztergomi érsek Nagyszombatban hozta létre a trienti zsinat 1563. június 15-ei határozatára hivatkozva az úgynevezett Ósrégi Szemináriumot (Seminarium Antiquissimum, 1566. április 23.) Szűz Mária titulussal, melynek alapító okirata 1566. május 9-én kelt. A Magyar Királyság ezen első számú papnevelő központjának működése az újabb kutatások tükrében – hullámvölgyekkel ugyan – folyamatosnak tekinthető, feltételezett újrászervezése 1590-ben Cheródy Márk szentgyörgymezei prépostnak köszönhető.¹ A Seminarium Antiquissimumot néhány évtizeddel később, 1630-ban Pázmány Péter alakította át, szabályzata a Pazmaneumot követte, s Szent István első magyar királyról kapta a Stephaneum elnevezést.²

A kispapokat a 17. században Nagyszombatban több szemináriumban képezték. Az Ósrégi Szemináriumon, vagyis a Stephaneumon (amit esetenként Seminarium Pazmanianumként is említenek) kívül az esztergomi káptalan papnevelőjében, a Seminarium Capituliban; az 1619-ben Pázmány által a szegény nemes ifjaknak létrehozott Bursa (Seminarium) Sancti Adalbertiben; a Lippay György szorgalmazására 1648-ban a nemzeti zsinat által létesített Collegium Generalében (Collegium Rubrorum), mely 1649. július 31-én nyílt meg jezsuita tanárokkal, akik 1761-ig irányították tevékenységét; illetve a Szelepcsényi György alapította (1678) Seminarium Marianumban.³

A Stephaneumban mindenekelőtt bölcseleti és teológiai tudományokat oktattak. Évenkénti fő ünnepét augusztus 20-án, Szent István napján tartották. Működése 1777-ig zavartalan volt, a nagyszombati egyetem Budára költözése után azonban kizárólag az alsóbb éves kispapok maradtak Nagyszombatban. Az itteni papnevelést néhány évvel később II. József szüntette meg, szorgalmazva az egyházmegyei általános papneveldek létesítését. A Szent István királyról nevezett Érseki Ósrégi Papnevelő Intézet hallgatóinak névanyaga – relatív teljességgel – több kiadványban is nyomon követhető.⁴ Az intézmény kivételes jelentőségét méltatva az Ósrégi Szeminárium alapításának 450. évfordulóján ünnepi konferenciát rendeztek Esztergomban a Hittudományi Főiskolán (2016.

1 FAZEKAS István, „Oláh Miklós, Az Ósrégi Szeminárium alapítója”, *Magyar Sion* 11/53 (2017): 2:215–228; DÉKÁNY Vilmos, „Az esztergomi szeminárium négyszázéves jubileumára”, *Vigilia* 31 (1966): 442–454; DÉKÁNY Vilmos, „Érseki Papnevelő Intézet”, in *Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982*, 468–471 (Esztergom: Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, 1982).

2 Teljes neve: Szent István Királyról és a Boldogságos Szűzről Nevezett Érseki Ósrégi Papnevelő Intézet. BALANYI György, „Pázmány Péter és a papnevelés”, *Theologia* 4 (1937): 31–39, 108–120.

3 ANTAL Beatrix, „Az esztergomi főegyházmegye állapota Kollonich Lipót érseksége kezdetén, 1695. (Kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve alapján.)”, *Egyháztörténeti Szemle* 6 (2005): 1:48–61.

4 Ludovicus NÉMETHY, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV* (Esztergom: Typ. G. Buzárovits, 1894); KÁDÁR Zsófia, Kiss Beáta és PÓKA Ágnes, *A Nagyszombati Egyetem Teológiai Karának hallgatósága 1635–1773* (Budapest: ELTE Levéltár–PPKE Hittudományi Kar, 2011). További kiegészítő adatok találhatóak a 18. század nem minden évéből fennmaradt sematizmusokban, a *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Strigoniensis ad annum [...]* című nyomtatványokban.

április 27.), és történetének különféle részleteivel az elmúlt években hiánypótló módon többen foglalkoztak.⁵ Az újabb kutatások ellenére azonban még ma is érvényes a megállapítás, mely szerint „a nagyszombati szemináriumok [...] forrásai nincsenek kiaknázva, sokszor még a dokumentumok létezése is ismeretlen a szakirodalomban”.⁶

A történettudomány érdeklődésére számot tartó nagyszombati szemináriumi forrásokon kívül a vonatkozó irodalomtörténeti dokumentumok szintén elkerülték a kutatás figyelmét. Ilyen felderítetlen témának számít a Stephaneum évenkénti augusztus 20-ai ünnepén elhangzott latin nyelvű Szent István-beszédek együttese, melyek közül – a jelenlegi ismeretek szerint – huszonzét 1716–1782 között Nagyszombatban önállóan nyomtatásban is megjelent.⁷ E prédikációk historiográfiai előzményeit keresve először Némethy Lajos bibliográfiáját tekintetem át. Az itt leírt nagyszombati kilenc beszéd közül nyolc a Stephaneumban hangzott el.⁸ Ez a szám szerény, kevesebb mint egyharmada a ma ismert prédikációknak. Bevezetőjében Némethy a nagyszombati ősrégi szemináriumi beszédek közül mindössze egy 1771-ben (nr. 159) elhangzott prédikációt emelt ki, megjegyezve, hogy a nyomtatvány az előzőkén „Szent István egyik régi és műbecsű képének rézmetszetét adja”.⁹

Gockler Imre egy 1936-ban megjelent, könyvészeti adatokat és a beszédek elhangzásának helyszíneit nélkülöző állítása szerint a 18. századi, Szent Istvánról szóló ünnepi szónoklatokat „élég gyakran nyomtatásban is közzétették”, és számuk „mintegy ötvenre tehető”.¹⁰ Csapodi Csaba egy ugyancsak 1936-ban közölt tanulmány 18. lábjegyzetében hivatkozott Borsos Istvánnak 1716-ban a Stephaneum titulusának ünnepén elhangzott beszédére, és a megjelent szöveg egyik részletét kiemelve jellemezte a Szent István-i hittérítés idején élt pogány magyarokat – anélkül, hogy kitért volna a további nagyszombati Szent István-beszédekre vagy Borsos kilétére.¹¹

5 Így például MOLNÁR Antal, „Az Ősrégi Szeminárium 17. századi növendékei és mindennapjaik két ismeretlen számadáskönyv tükrében”, *Magyar Sion* 11/53 (2017): 2:229–257; MECHLER Katalin, „Az Esztergomi Szemináriumi Levéltár rendezéséről”, *Magyar Sion* 13/55 (2019): 1:115–132.

6 MOLNÁR, „Az Ősrégi...”, 244.

7 A prédikációkat *A prédikációk bibliográfiái számbavétele* című függelékben sorolom fel, mely a könyvészeti leírásokon kívül bibliográfiai hivatkozásokat, példányjelzeteket, irodalmi utalásokat és megjegyzéseket tartalmaz.

8 NÉMETHY Lajos, *A Szent István első és apostoli királyról mondott dicsbeszédek irodalma* (Budapest: Rudnyánszky A., 1881), 49–50, nr. 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159. Némethy előtt Dr. Sólymos névvel jelent meg a „Szent István”-dicsbeszédek könyvészete és tartalmi kivonata a Budán 1798-tól és Bécsben 1788-tól elhangzott prédikációkról: Dr. SÓLYMOS, „A »Szent István« dicsbeszédek könyvészete és tartalmi kivonata”, *Magyar Sion* 7 (1869): 699–708, 780–792, 841–860, 935–936. Ebben a nagyszombati beszédekről nem esett szó.

9 NÉMETHY, *A Szent István...*, XIV. A „Szent István király tengerparton térdelve felajánlja az országot Szűz Máriának” témájú rézmetszetet több nagyszombati beszédhez is hozzáillesztették, a jelenlegi ismeretek szerint első megjelenése 1748. KNAPP Éva, „Gyönyörű volt szál alakja”: *Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig* (Budapest: Borda Antikvárium, 2001), nr. 94; KNAPP Éva, „»Gyönyörű volt szál alakja«: Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig; Pótlások (új ábrázolások, adalékok és javítások)”, *Művészettörténeti Értesítő* 71 (2022): 2:277–296, nr. 94, doi: [10.1556/080.2022.00018](https://doi.org/10.1556/080.2022.00018). A rézmetszet mintájaként szolgáló kép jelenleg lappang.

10 GOCKLER Imre, *Szent István király a magyar irodalomban* (Pécs: Pécsi Egyetemi Kiadó, 1936), 31.

11 CSAPODI Csaba, „Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században?”, *Regnum* 1 (1936): 346–355, 351. Borsos István kispap 1716-ban a bölcelet elsőéves hallgatója volt.

Az elmúlt években a magyar kutatók közül többen mértékadó módon foglalkoztak a Szent László-prédikációkhoz¹² hasonlóan a különféle korszakokban elhangzott, kéziratban fennmaradt, illetve nyomtatásban megjelent Szent István-prédikációkkal,¹³ ugyanakkor ezekben még utalásként sem található hivatkozás a nagyszombati Stephaneumban elhangzott 18. századi latin nyelvű beszédekre.

A 21. század első két évtizedében az osztrák és a szlovák neolatin kutatások figyelmébe kiterjedt a nagyszombati egyetemi nyomdában megjelent panegyricusokra is.¹⁴ Mivel a Stephaneum működéséhez kötődő Szent István-prédikációk kivétel nélkül latin nyelvű dicsőítő beszédek, ezekre röviden kitért Erika JURÍKOVÁ, bevonva őket az általa összesen 150–200 tételre becsült, de módszeresen számba nem vett nagyszombati panegyricusok körébe.¹⁵ JURÍKOVÁ munkájának forrásbibliográfiájában utalásszerűen mindössze egyetlen, a Stephaneumban elhangzott és nyomtatásban megjelent Szent István-beszédet írt le 1768-ból.¹⁶

A Stephaneum főünnepén elmondott szövegegyüttes feltáratlanságához minden valószínűség szerint hozzájárult az a körülmény is, hogy a beszédeket nem gyakorlott, neves, jelentős irodalmi minőségben alkotó, kutatót életművű prédikátorok, hanem az egyházi szónoklat elméletét és gyakorlatát magasabb szinten éppen elsajátító kispapok mondták. Irodalomtörténeti szempontból ez a kutatatlan forráscsoport megkerülhetetlennek tűnik elsősorban azért, mert az irodalomelméleti tudás szintjének és az egyházi beszédtanulás folyamatának egy sajátos gyakorlati vetületét, mérföldkövét rögzíti. Ezek a nyomtatásban megjelent beszédek egyúttal a papi hivatás egyik meghatározó részének, a prédikálás „iskolájá”-nak tükröi. Augusztus 20-ai Szent István-pa-

12 Így például MADAS Edit, *Sermones de Sancto Ladislao rege Hungariae: Középkori prédikációk Szent László királyról* (Debrecen: Debreceni Egyetem, 2004); MADAS Edit, „Szent László, a Bécsi Egyetem magyar nációjának patrónusa: *Bécsi egyetemi beszédek*”, *Arrabona* 46 (2008): 1:85–92; PAPP Kinga, „Szent László-napi beszédek a bécsi egyetemen és Kálnoki Ádám *Bellator pacificusa*”, in *...sok punctumocskáknak öszveköttötött láncá avagy kötele*: *A Res Litteraria Transylvaniae Vetus Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely fiatal kutatóinak tanulmányai*, szerk. PAPP Kinga, 175–228 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2016); SZELESTEI NAGY László, „17. századi orációk és prédikációk Szent László királyról”, *Napút* 19 (2017): 8:108–120; FARKAS Zsuzsanna Krisztina, „A bécsi egyetem Szent László-orációi a 17. században”, *Gerundium* 9 (2018): 4:11–38, doi: 10.29116/gerundium/2018/4/2.

13 Így például VÍZKELETY András, „Példaképkötés és argumentáció a középkori Szent István prédikációkban”, in *Szent István király és kora*, szerk. GLATZ Ferenc és KARDOS József, 180–184 (Budapest: Argumentum Kiadó, 1988); LUKÁCSY Sándor, „Szent István király és a régi magyar prédikációk”, *Vigilia* 53 (1988): 8:571–575; BITSKEY István, „A vértanú és a király: A Szent István-prédikációk változatai”, in BITSKEY István, *Hítvita, história, szellemi örökség: Tanulmányok a kora újkori magyarországi művelődésről*, 127–139 (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem, 2021).

14 Így például Elisabeth KLECKER, „Neulateinische Habsburg-Panegyrik in Drucken der Jesuitenuniversität Tyrnau”, *Kniha: Zborník o problémach a dejinách knižnej kultúry*, 2001/2002: 95–109; Erika JURÍKOVÁ, *Columba laureata: Panegyrické tlače z produkcie trnavskej univerzitetnej tlačiarne* (Trnava–Kraków: Trnavská univerzita Filozofická fakulta–Spolok Słowaków v Polsku, 2014); Erika JURÍKOVÁ, „Habsburger in den lateinischen poetischen Panegyriken, herausgegeben im 17. und 18. Jahrhundert in Tyrnau (Tyrnavia/Trnava)”, *Graecolatina et Orientalia* 37–38 (2016): 113–132.

15 JURÍKOVÁ, *Columba...*, 34.

16 Josephus Kluch beszéde: uo., 177.

negyricus mondására valószínűleg a tehetségesebb kispaptanulók közül kértek fel az előljárók egy-egy személyt, akik előmenetelük révén képesnek tűntek nyilvánosan bizonyítani a szemináriumban elsajátítottakat a jelenlevő feljebbvalók, a meghívott vendégek és tanulóitársaik előtt. A beszédek sajátos helyet foglalnak el az elméleti tudás adott időszakban kötelező gyakorlati repetitíója, az „iskolai” beszédmondás és a templomi szószékről nyilvánosan elhangzott ünnepi szónoklatok között. Míg az utóbbi folyamatosan vizsgálat tárgya, a clericus junior nagyszombati ünnepi Szent István-beszédeinek összegyűjtése és elemzése elmaradt. Ezekben a szövegekben együtt vizsgálható a már bizonyos szinten felkészültnek minősülő egyházi szónokok retorikai ismerettára és a még megszerzendő tudás kivánalma, valamint ennek alakulása, változása közel hetven éven keresztül (1716–1782) az évenként visszatérő reprezentációs téma keretében, ugyanazon intézményben.

A dolgozat az eddig nem vizsgált, a Stephaneum főünnepén elhangzott, önálló prédikációként kinyomtatott latin nyelvű 18. századi Szent István-beszédeket mutatja be, különös tekintettel arra, hogy ezek a szónoklatok folyamatosan hozzájárultak a kultusz ápolásához és fenntartásához, valamint a Magyar Királyság identitástudatának erősítéséhez.

A forrásanyag bemutatása

A jelenleg ismert huszonhét, Stephaneumhoz kapcsolódó Szent István-szónoklat mindegyike Nagyszombatban jelent meg, 1716–1771 között az Akadémiai nyomdában, majd 1776–1777-ben „Typis Tyrnaviensibus”, 1778–1782 között pedig „Typis Regiae Universitatis Budensis” impresszummal.¹⁷ Formátumuk kivétel nélkül negyedrést, terjedelmük hat és tizenkét levél között változik, leggyakoribb a nyolc levél. A változó terjedelmek és a megjelenési évek között összefüggés nem fedezhető fel.

Terjedelem/ levélszám	Év	Összesen
6	1729, 1741, 1776, 1778	4
7	1731, 1770, 1777	3
8	1723, 1733, 1743, 1754, 1759, 1760, 1761, 1765, 1766, 1767, 1768, 1771, 1779, 1780	14
9	1748, 1781	2
10	1725, 1730, 1782	3
12	1716	1

¹⁷ A beszédekre történő hivatkozás formája a továbbiakban a prédikáció *Függelékben* közölt száma és előtte az „F” betű.

A jelenleg ismert legkorábbi (1716), egyben az egyetlen tizenkét leveles nyomtatvány további sajátossága, hogy ajánlással kezdődik, melynek címzettje a kispap szerző patronusa, Návay János szegedi plébános. Több dedikációval ellátott önálló Szent István-beszéd jelenleg nem ismert, valószínűleg azért, mert kiadásukhoz a későbbiekben már nem volt szükség mecénásra, a Stephaneum és/vagy az Esztergomi Érsekség fizette a megjelentetés költségeit.

Áttekintve a megjelenési éveket, további, eddig nem bibliografizált kiadványok előkerülésére lehet számítani. Erre utal többek között az is, hogy vannak olyan időszakok, melyekből évente hiánytalanul maradtak fenn a beszédek, így hét egymást követő évben 1776–1782 között, négy egymást követő évben 1765–1768 között, három egymást követő évben 1729–1731 és 1759–1761 között, valamint két egymást követő évben 1770–1771 között. A leghosszabb időszakok, amelyekből jelenleg nem ismertek vonatkozó kiadványok: 1734–1740 (7 év), 1717–1722 és 1742–1747 (6–6 év), 1749–1753 (5 év), 1755–1758 (4 év).

A ma ismert legkorábbi beszéd 1716-ban jelent meg, ez egyben az alapítás 150. évfordulója volt. A Stephaneum fennállásának 165. és 175. évfordulójáról (1731, 1741) szintén ismert prédikáció. A jubileumi 200. évfordulóra és az azután megjelent kiadványok címlapján – az előzőektől eltérően – rendszerint utaltak a szeminárium alapítási évétől eltelt időre, így 1766-ban, 1768-ban, 1770-ben, 1779-ben, 1780-ban, 1781-ben és 1782-ben.

A címlapokon látványosan feltűnő további, a szerző kiterjedt retorikai-poétikai ismereteire utaló „díszítő” sajátosságok a kronosztichonok (1748, 1760, 1761, 1765, 1767) és egy *carmen cabalisticum* 1761-ben. Több nyomtatványhoz (1748, 1754, 1759, 1760, 1765, 1766, 1767, 1768, 1771) címlapelőzékként, magyarázó szöveg nélkül jelent meg Joseph Jäger nagyszombati rézmetsző ugyanazon rézmetszete, eddig egyedülálló tematikával: Szent István tengerparton térdelve felajánlja a koronát Szűz Máriának. Némethy Lajos szerint ez az ábrázolás egy „régí és műbecsű kép” ismeretében készült,¹⁸ amelynek azonban mindeddig nem lehetett megbizonyosodni a fennmaradásáról és fellelni az őrzési helyét. Az éveken át ismételten felhasznált rézmetszet nyomódúcának folyamatos igénybe vehetősége egyben jelzi azt is, hogy a prédikációk korlátozott példányszámában, az igényekhez igazítva jelenhettek meg, amit – többek között – igazolni látszik fennmaradásuk esetlegessége és ritkaságuk.

A címlapok további érdekessége, hogy a rajtuk megjelenő szöveg jobbra terjedelmes, és a kor divatjának megfelelően általában teljesen kitölti a rendelkezésre álló papírméretet. A rendszeresen közölt informatív adatok sorrendje évtizedeken át szinte változatlanul tekinthető: cím, műfaj, időpont, alkalom/helyszín, intézmény elöljárója, a szónoklatot mondó. A címen, a beszéd „műfaján” (*dictio, dictio panegyrica, oratio panegyrica*) és az ünnepi alkalom megnevezésén kívül gyakran közöl adatokat a Stephaneum aktuális elöljárójáról és címeiről, valamint a beszédet mondó személyről és annak előmeneteléről.

A címlap leghangsúlyosabb eleme minden esetben maga a cím. Az egyéni vagy egyéninek látszó megoldások mellett esetenként megfigyelhető rájátszás korábban megjelent beszédek, prédikációgyűjtemények címére. Ilyen például az elsőéves filo-

18 Lásd a 9. jegyzetet.

zófushallgató, Borsos István 1716. évi szónoklatának címe (F1), a *Sertum excellentiorum virtutum Divi Stephani Apostolici Regis Hungariae*, mely felidézi Illyés István *Sertum Sanctorum* [...] címen megjelent prédikációgyűjteményét (RMK I 1600, RMK I 1788). A címadás retorikája szerint több címtípus különíthető el.

A címet meghatározó jellemzők	Év	Összesen
szimbolikus, személyre utaló	1723, 1725, 1729, 1730, 1754, 1759, 1761	7
szimbolikus, tartalomra utaló	1716, 1731, 1760	3
a téma személyre utaló megnevezése	1733, 1741, 1743, 1748, 1765, 1768, 1770, 1781, 1782	9
a téma alkalomra utaló megnevezése	1766	1
a műfaj és a téma együttese	1767, 1771, 1776, 1777, 1778, 1779, 1780	7

A beszédek címeiként a kétféle szimbolikus forma 1760–1761-ig volt használatban, az ennél egyszerűbb témajelölés 1733-tól 1782-ig adatolható, míg a műfaj és téma együttes, rövid jelzése 1767-től. A címadás egyszerűsödése a továbbiakban részletesen bemutatandó ízlés- és hangvételtelbeli átalakulással járt együtt, a változás átmeneti szakasza 1733–1761 közé datálható. A folyamatra jellemző módosulások, a nyelvi megformálás és stílusbeli alakulás az egyházi felvilágosodással párhuzamosan ható folyamatnak tűnik.

Szent István a címekben feltűnő szimbolizáló elnevezések révén Magyarország igaz ősatya (1723), az Úr házának erős kőalapja (1725), a legfenségesebb esztergomi hegyről származó béke fejedelme (1729), Pannonia hármas dombja (1754), fejedelmek csodája (1759), továbbá személyekre utaló azonosítások révén ő a magyar Numa Pompilius (1730) és a magyar Hercules (1761).¹⁹ E szimbolizáló forma tartalomra irányuló változatai révén feltűnik a Szent István-i erények koszorúja (1716), ő a menny és a föld közötti vita tárgya (1731), emellett a fejedelmek ideája és az erények példája (1760).

A témát jelölő címadás egy Szent Jobbról szóló beszéddel kezdődik (1733), majd több szónoklat a „Divus Stephanus Hungariae Apostolus” címet (1741, 1743) viseli, valamint ennek változatait (rex et apostolus: 1748, 1768; rex: 1765; regius apostolus et apostolicus rex: 1770; primus rex [...] apostolus patriae pater: 1781; divus rex [...] apostolus: 1782). A téma alkalomra utaló megnevezése egyszer, a Stephaneum alapításának kétszázadik évfordulóján jelenik meg címként: „Seculum secundum Antiquissimi Seminarii Sancti Stephani Regis et Apostoli Hungariae” (1766).

1767–1780 között a műfaj és a téma együttes megnevezésével a fentieknél egyszerűbb címek jöttek létre („Panegyrica Divi Stephani laudatio”: 1767; „Panegyricus Divo Stephano [...] dictus”: 1771, 1776, 1777, 1778, 1779, 1780). A visszatérő, egyszerűsödő és

¹⁹ Szent István Héraklészsel való azonosítása több beszédben is fellelhető, ez az alakzat 1754-ben például Szent István legyőzhetetlen erejét hivatott bemutatni. F11, 5.

ismétlődő címelemek együttese a korábbi titulusok információgazdagságához képest mértéktartónak, letisztultnak, egyben szokványossá váló megoldásnak tűnik.

Az ünnepi szónoklat megnevezésére a címlapon eltérő kifejezések találhatók, így *dictio*, *dictio panegyrica*, *oratio*, *oratio panegyrica*, *panegyricus*. A műfajra vonatkozó jelzéstől függetlenül a beszéd szövege következetesen az oratio kifejezés után kezdődik. A címlapokon viszonylag gyakori „*dictio*” megjelöléssel valószínűleg fel kívánták hívni a figyelmet a prédikációk szokásosnál alacsonyabb professzionalitására.

A műfaj jelzését több esetben kíséri az ünnepi alkalom idejének évenként visszatérő megnevezése. Utóbbi történhetett körülírással vagy konkrét keltezéssel. Ha dátumot közöltek, ezt az adatsort áthelyezték közvetlenül az impresszum fölé, de attól egy-egy lénival elkülönítve, így például 1730-ban („*Die 20. Augusti.*”), 1731-ben („*Die 20. Augusti Anno M.DCC.XXXI.*”), 1741-ben („*Anno a Partu Virginis M. DCC. XLI. Die XX. Mense Augusto.*”) vagy 1743-ban („*Anno a Partu Virginis M.DCC.XLIII. die 20. Mense Augusto.*”).

1716–1733 között a beszédek helyszíne jól követhető a címlapokról, 1716-ban „*in aedibus suis*”, 1725-ben „*suae in Urbe Tyrnaviensi Domi*”, 1729-ben, 1730-ban, 1731-ben, 1733-ban és 1748-ban „*in antiquissimo seminario*” prédikáltak a kispapok. Ettől eltért a 1723-as év, amikor – meg nem nevezett okból – a Szent Miklós-bazilikában („*in cathedrali divi Nicolai Basilica Tyrnaviensi*”) hangzott el a szónoklat. A későbbi években a változatlan helyszín megnevezéséről áttevődött a hangsúly az évenként visszatérő alkalom jelzésére, a szeminárium névadójának ünneplésére. Utóbbi körülírás intimitását fokozta, amikor a szeminárium lakóit Szent István családjaként (*familia*) említették meg (így például 1766, 1770). A Stephaneum épületén belül a beszédek elhangzásának konkrét helyszínére nem található utalás, ez minden bizonnyal a szeminárium kápolnája vagy díszterme lehetett.

A szeminárium előjárójának név szerinti említése többnyire visszatérő elem a címlapon, elsősorban azért, mert ő lehetett az a személy, aki kiválasztotta a beszédmondó személyét, azaz aki felelős volt a szónoklatért és annak minőségéért. Ezt jelzi a prefektus nevéhez kapcsolt „*deferente*” (például 1723, 1725, 1759, 1760, 1761, 1765), illetve a „*sub [...] praefecto*” (például 1716, 1748) kifejezések ismétlődése. 1766 után elmarad a Stephaneum prefektusának megnevezése és a rá vonatkozó tájékoztatás, ez összefüggésben állhat az esztergomi sematizmusok évi megjelenésének folyamatosságával, ahol ezt az információt rendszeresen közölték.²⁰

A címlapokon viszonylag kevés hivatkozás található a hallgatóságra. Az előjáróságon, az esztergomi káptalan tagjain („*coram Venerabilis Archi-Capituli Strigoniensis*”) és a szeminárium kispapjain, diákjain kívül feltételezhető a tanintézménybe meghívott vendégek rendszeres jelenléte. Utóbbiakról a címlapok nem tájékoztatnak, ugyanakkor a szónoklatot mondó rendszerint kitért rájuk már a beszéd elején, a megszólítás részeként (így például: „*Illustrissimi, Reverendissimi DD. Senatus Metropolitane, caeterique Domini AA. Ecclesiastici*”, 1716, A_{1r}; „*Illustrissimi, ac Reverendissimi Venerabilis Archi*

20 A sematizmusokat lásd az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár erre létrehozott honlapján: <http://www.bibliotheca.hu/schematismus/>.

Capituli Strigoniensis P. P. nec non Stephanaeae [!] hujus Domus Praesides Sapientissimi, Admodum Reverendi Domini, caeterique AA. ornatissimi”, 1729, A₁₁).

A szónokok megnevezéséhez túlnyomó többségben hozzátartozott annak kinyilvánítása, hogy ők a beszéd elmondásakor a Stephaneum intézményéhez tartoznak (alumnus Seminarii, convictor Seminarii). Ugyanakkor előfordul olyan körülírás is, mely azt tartotta fontosnak közölni, hogy a szónok – jóllehet a Stephaneumban él és tanul – nem az esztergomi érsekség területéről származó személy, így például Nunkovits Antal 1767-ben az esztergomi egyházmegyei clerus junior másodéves teológushallgatója volt,²¹ nevéhez a beszéd címlapján az „oratore Antonio Nunkovits, Diaeces. Quinque-Eccles. alumno” körülírás társult.

Az orator neve minden esetben címlapra került, eleinte rendszerint tanulmányi előmenetele megnevezésével. Rendhagyó módon két további esetben akkor is, amikor nem valószínű, hogy ő szónokolt vagy mondta el a kinyomtatott beszédet. Így 1765-ben a prédikáció magántulajdonban őrzött egyetlen példányára egykorúan a „Haec oratio est P. Ignatij Fejérvári” bejegyzés került, az 1770-ben elmondott szónoklatot pedig Szinnyei József és a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia egyaránt Szerdahely György Alajos szerzőségével tartja számon,²² jóllehet a címlapon Tornallyai Gedeon neve olvasható. Ezek az adatok mindenekelőtt arra irányítják rá a figyelmet, hogy a szónoklatok kinyomtatása bizonyára megelőzte az augusztus 20-ai ünneplést.

1765-ben a nyomtatványon ez olvasható: „Ab oratore Illustrissimo, ac Reverendo Domino Joanne Nepomuceno L. B. de Zwenkay. Sacro-Sanctae Theologiae Candidato, Seminarii Sancti Stephani Regis Hungariae Archi-Diaecesis Strigoniensis Alumno”. Ez a név megtalálható ugyan „Joannes L. B. Zvenchau, Archi-Dioec. Strig.” formában a Seminarium S. Stephani Regis Hungariae névjegyzékében a Novitii, Candidati Theologiae között 1765-ben,²³ 1766-ban viszont már hiányzik.²⁴ Feltételezhető – amennyiben Zwenkay János 1765. augusztus 20. előtt meghalt, vagy távozott a kispapok közül –, hogy valóban nem ő volt az ünnepi szónok, és helyette egy jezsuita novícius, Fejérvári Ignác (aki ebben az évben harmadéves teológushallgató) beszélt.²⁵

A szónok személyének bizonytalansága hasonló 1770-ben is. A címlapon szereplő személy²⁶ „Gedeon Tornallyai Archi-Dioec. Strig.” jelzéssel az adott évben ugyan megtalálható a Seminarium S. Stephani Regis Hungariae névjegyzékében a Clerus junior, Candidati Theologiae között,²⁷ de a következő évben már nem lelhető fel.²⁸ Némethy Lajos az esztergomi egyházmegye papjai között tartja számon, mint aki „Theologiae tertium in a. in Pázmaneo studens. 3. Nov. 1772 pro cooperatore ad Osgyán missus. 23.

21 KÁDÁR, KISS és PÓKA, *A Nagyszombati...*, nr. 4425.

22 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 13. köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1909), <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/26437.htm>; Petrik III 532.

23 *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Strigoniensis ad annum [...]* 1765 (Nagyszombat: Acad. S. J., 1765), 129.

24 *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Strigoniensis ad annum [...]* 1766 (Nagyszombat: Acad. S. J., 1766).

25 KÁDÁR, KISS és PÓKA, *A Nagyszombati...*, nr. 4177. A magántulajdonban lévő példány kéziratos bejegyzésén kívül nincs arra utalás, hogy ő lett volna a beszéd szerzője.

26 Tornallyai, Gedeon: a Kádár–Kiss–Póka-féle kiadványban (uo.) nem található.

27 *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Strigoniensis ad annum [...]* 1770 (Nagyszombat: Acad. S. J., 1770), 120.

28 *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Strigoniensis ad annum [...]* 1771 (Nagyszombat: Acad. S. J., 1771).

Apr. 1774. investitus parochus in Guzsona, qua cum incorporatus neo-erectae dioecesi Rosnaviensi”,²⁹ mely szerint valószínű, hogy Tornallyai 1770. augusztus 20. előtt érkezett a Pazmaneumba, és így nem beszélhetett a Stephaneumban. Szerdahely György Alajos 1770-ben negyedéves jezsuita teológushallgató volt Nagyszombatban,³⁰ elvileg – bár semmi sem bizonyítja – felkérésre mondhatott beszédet Szent István napján a Stephaneumban. Az azonban ebben az esetben is kérdéses, hogy vajon a kinyomtatott beszéd hangzott-e el.

A fenti két év (1765, 1770) kivételével a Szent István-beszédeket mondó stephaneumbeli szónokok tanulmányi előmenetele a következő volt.

Előmenetel	Év	Összesen
auditor SS. Theologiae in tertium annum	1725, 1743, 1748, 1761	4
auditor SS. Theologiae in secundum annum	1754, 1759, 1760, 1767	4
auditor SS. Theologiae in primum annum	1723, 1733, 1741, 1766, 1768 ³¹	5
candidatus SS. Theologiae	1771, 1776, 1777	3
auditor philosophi secundi anni	1729, 1778, 1779, 1780, 1781, 1782	6
auditor philosophi primi anni	1716	1
baccalaureus philosophiae	1730	1
magister philosophiae	1731	1

A tanulmányokban történő előrehaladás a táblázat szerint nem befolyásolta a Szent István-napi ünnepi beszédet mondó személy kiválasztását. A szónokok közül mindössze egyetlen személy, Rummer György tartott két Szent István-napi beszédet, 1723-ban elsőéves, majd 1725-ben harmadéves teológusként. A rá esett kétszeri választás hátterre ismeretlen, az ok valószínűleg abban kereshető, hogy ő volt Koháry (II.) István költő és országbíró Stephaneumnak juttatott adományának első kedvezményezettje. Az 1725-ben elmondott második Rummer-beszédben Szent István személye és emlékezete csupán a szónoklat kiindulópontjául szolgált, maga a tartalom a „szentistváni ház”-at (Stephaneum) és annak működését anyagilag jelentősen támogató személyeket, valamint jótéteményeiket dicsérte.³²

29 NÉMETHY, *Series...*, 991.

30 KÁDÁR, KISS és PÓKA, *A Nagyszombati...*, nr. 4481.

31 A Kádár–Kiss–Póka-féle kiadvány szerint – valószínűleg tévesen – harmadéves teológushallgató: uo., nr. 4501. Vö. *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Strigoniensis ad annum [...] 1768* (Nagyszombat: Acad. S. J., 1768), 120.

32 A beszédben felsorolt személyek között azért áll Szent István az első helyen, mert az oratio szerint ő az a kőszikla, akire a Stephaneum intézménye épülhetett („Validissimam ergo Te [Stephanus] dicam Petram, cui sacra haec Familia [Stephaneum] denuo superstruitur” – F3, A_{3p}). A szónoklatban a Stephaneumot

Az antik görög panegyris közismerten ünnepi összejövetelt jelent, elsősorban vallási jelleggel, s az ezeken elhangzott beszédek a panegyrikák. A panegyricus kifejezés közhely előtt tartott magasztaló beszédet jelöl, mely lényegét tekintve retorikai-poétikai tudás birtokában megszerkesztett alkalmi beszéd, esetleg vers vagy versezet, legfőbb kívánalma a dicséret, dicsőítés. Ismeretes, hogy e műfaj a kései római császárkorban élte fénykorát.³³

A panegyrikák a szemléltető beszédhez (genus demonstrativum/laudativum) tartoznak, elsajátításuk a 16–18. században olyan iskolai tananyag volt, amely antik retorikai mintákat követett (elsősorban Cicero és Quintilianus nyomán),³⁴ és ennek során – többek között – toposzkészletét is oktatták.³⁵ Ugyanakkor Bitskey István Pázmány Péter két Szent István-prédikációja kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy a szentek ünnepeire készült szónoklatok egy része deliberativum jellegűnek tekintendő, ha azok erkölcsi tanítást közvetítenek vagy intelmeket fejtenek ki egy-egy szent életpéldájának felidézésével.³⁶ A Stephaneum ünnepi Szent István-beszédei között egyaránt találhatók az említett mindkét genusba tartozó szónoklatok, illetve azok ötvözei.

Nehézséget jelent a nagyszombati neoconcionator-szónoklatok irodalomelméleti hátterének bizonytalansága. Így például a Szent Lászlóról az 1634. évi bécsi Szent László-napi ünnepségen elmondott és nyomtatásban megjelent, a Bécsben tanuló költő Zrínyi Miklós nevéhez kötődő oratio kapcsán Szelestei Nagy László röviden érintette e dicsőítő beszéd irodalomelméleti hátterét is, kitekintéssel és szoros kötődéssel a 18. századra vonatkozóan. Megállapítása szerint a sermo, contio, praedicatio tanítási célzatú beszéd. Megfigyelése, hogy a diákok a középiskolai humanitas osztályokban és a filozófiai akadémiákon a szónoklást gyakorolták, a prédikálásra történő képzés máskor, a szerzetesrendekbe lépéskor, illetve a szemináriumokban kezdődött el. A textus nél-

anyagilag támogató felsorolt személyek, családok: a Nagyszombatban tanuló költő, Koháry (II.) István; a Széchényi, Dolni, Bublolics, Pelcz és Graczol/Gachol családok, továbbá Olaszi Pál (esztergomi kanonok 1710-től), Spáczay Pál (1678–1751, 1709-től esztergomi kanonok) és Illyés János (az esztergomi káptalan tagja 1714–1724 között, 1725-ben a Stephaneum prefektusa). F3, B_{2r}–C_{1v}. A Stephaneum fennállásának 200. évfordulóján elhangzott laudatio az 1725. évihez hasonlóan az intézmény történetét és jöveőit vette sorra, melyhez a keretet Szent István biztosította az ország keresztény hitre térítésével. F16.

33 Michael MAUSE, „Panegyrik”, in *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 6. köt., *Must–Pop*, szerk. Gert UEDING, 495–512 (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003), doi: [10.1515/hwro.6.panegyrik](https://doi.org/10.1515/hwro.6.panegyrik).

34 M[arc] VAN DER POEL, „Laudatio, III. Renaissance bis 18. Jh.”, in *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 5. köt., *L–Musi*, szerk. Gert UEDING, 63–71 (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001); S[tefan] MATUSCHEK, „Lobrede”, in *uo.*, 390–398, doi: [10.1515/hwro.5.laudatio](https://doi.org/10.1515/hwro.5.laudatio).

35 Lásd például a folyamatosan kutatott Habsburg-panegyrika példáját. A teljesség igénye nélkül: Franz RÖMER és Elisabeth KLECKER, „Poetische Habsburg-Panegyrik in lateinischer Sprache: Bestände der Österreichischen Nationalbibliothek als Grundlage eines Forschungsprojekts”, *Biblos* 43 (1994): 4:183–198; Elisabeth KLECKER, „Divisum imperium: ‚Vergils‘ Augustus-Epigramme in der neulateinischen Panegyrik”, *Wiener Studien* 109 (1996): 257–275; KLECKER, „Neulateinische Habsburg-Panegyrik...”; Elisabeth KLECKER, „Karl V. in der neulateinischen Habsburg-Panegyrik des 17. und 18. Jahrhunderts”, in *Karl V.: Neue Perspektiven*, szerk. Alfred KOHLER, *Zentraleuropa Studien* 6, 747–766 (Wien: ÖAW, 2002).

36 BITSKEY, „A vértanú...”, 131.

küli oratio és a panegyris ugyancsak az ő véleménye szerint ünnepi, de nem „liturgia i környezet”-ben hangzik el, a világi beszédekhez hasonlít, és akkor is hiányzik belőle a teológiai jellegű fejtegetés, ha a beszéd tárgya egy szent élete. Állást foglal, hogy a gimnáziumi vagy egyetemi tanulmányok során mondott beszédek szerzősége bizonytalan, és szerzőként a szónoklatot tartó személy helyett tanárát jelöli meg. Az elméleti diskurzus végén Szelestei Nagy határozottan leszögezi, hogy „amikor egy szónoklat címében oratio szót olvasunk, az akkor sem prédikáció, ha a témát tekintve esetleg arra gondolnánk”.³⁷ A fentiekkel ellentétben a nagyszombati Szent István-beszédek a nyomtatványok következetes szóhasználata szerint dictiók, dictio panegyricák és oratio panegyricák, melyek célzata nem csupán az ünneplés, hanem kifejezetten tanító jellegűek is. Szeminaristák (kispapok, neoconcionatorok) mondják őket prédikációs igénnyel, de textus nélkül. Tartalmuk – különös tekintettel a bevezető részek önreflexióira – kizárni látszik, hogy ezeket tanáraik írták volna. Elhangzásuk helyeként feltételezhető a szeminárium kápolnája, azaz „liturgia i környezet”, egy esetben pedig biztosan a Szent Miklós-bazilikában („in cathedrali divi Nicolai Basilica Tyrnaviensis”) hangzott el az ünnepi beszéd (1723).

A dicsérő, dicsőítő-magasztaló beszéd vallási változata ugyanakkor retorikai tekintetben valóban kevésbé különbözik a hasonló világi szónoklatoktól, mindkettő egy-egy alkalomra készített, emelkedett hangvételű retorikai munka, melynek célja a tárgy ünnepélyessé tétele a közönség előtt. A szónok részéről alapvető elvárás a minél teljesebb elköteleződés az adott alkalomhoz, mely egyszerre tiszteleti és bemutató jellegű, s meghatározó jellemzője a pátosz, mely együtt jár/járhat az esetenként „túltengő”-nek is minősíthető/minősülő érzelmekkel. Grammatikai vetületben ezeket a beszédeket a figyelem felkeltését és fenntartását célzó költői kérdések, felkiáltások, óhajok, képes kifejezések és megszólítások uralják.³⁸ A figyelemfelhívás gazdag eszköztárának használata (beleértve a szóarakoztató, ismeretterjesztő, valamint az elhangzás idejét megörökítő szándékot), a változatosságra törekvés a kevésbé gyakorlott szónokok esetében felkeltheti a keresettség érzetét, s egyes túlzó frázisok és parafrázisok direkt célzata, továbbá gyakori használata elhibázottnak tűnhet.

A laudatív beszédmód szónoki taktikájának középpontjában mindenekelőtt a hallgatóság meggyőzése áll, melyhez elengedhetetlen a nyilvános beszédalkésség gya-

37 SZELESTEI N. László, „Oráció Szent Lászlóról az 1634. évi bécsi Szent László-napi ünnepe s égen”, in *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet*, szerk. BENE Sándor és PINTÉR Márta Zsuzsanna, 205–221 (Eger: EKE Líceum Kiadó, 2021), 206–208, doi: [10.17048/ZrinyiMiklos.2021.205](https://doi.org/10.17048/ZrinyiMiklos.2021.205). Lásd még: SZELESTEI N. László, „17. századi orációk és prédikációk Szent László királyról”, in SZELESTEI N. László, *Tanulmányok a 17–18. századi művelődésről*, Pázmány irodalmi műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 20, 163–177 (Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2018); ugyanennek másik kiadása (Budapest: Szent István Társulat, 2019): 158–168.

38 Így például a narratio kezdetén több felkiáltás (pl. „Bonum mane Hungaria!”, „Felix Patria!”) után nyolc azonos költői kérdés („Quis Sol?”) és ezekre adott eltérő válaszok (pl. „Stephanus gemma Regum Hungariae”) következnek, majd újabb kérdések („Cur hucusque silui?”, „Quid enim Stephanus nisi Laureatus?”). F1, A_{2r}–A_{4r}. A figyelemfelkeltő felkiáltások, ismételt megszólítások a principiumnak is részei, pl. F2, A_{2r}–v. A szónoklatokban elhelyezett felkiáltásokat folyamatosan használják, 1754-ben maga az ország „Fortunatissima Hungaria!”, mert Szent István ereje mint erény nyilvánult meg benne. F11, 5.

korlása, a jártasság kialakítása a meglepetésszerzésben és a hallgatóság jóindulatúan megcélzott manipulálásában. A laudatio retorikájának elsajátításához különféle tankönyvek álltak rendelkezésre. Ezek az oktatás középszintjén elsősorban különböző szerzők műveinek kivonataiból összeszerkesztett és kommentált munkák, mindegyik Cyprianus Soarius (Soarez), Vossius és Caussin révén.³⁹ A fennmaradt, több évszázados használat nyomait őrző példányok egy másik csoportjához azok a kiadványok tartoznak, melyek az előbbieknél magasabb szinten, egy, a korábitól eltérő közeget feltételezve közvetítették az irodalomelméleti tudást, így elsősorban a retorikai alpműveket: a *Rhetorica ad Herenniumot*, Cicero⁴⁰ és Quintilianus⁴¹ munkáit. Mindezek rendelkezésre álltak Nagyszombatban, és számottevően bővítették a kispapok tudását, a kifejezetten egyházi célra készített retorikákkal együtt.⁴²

Egy laudatio megszerkesztése azonban csak részben jelentett retorikai kihívást. Kötelezettségvállalást is jelentett a beszédben kijelölt téma bemutatására és az iránta való tisztelet elmélyítésére. Utóbbi alapjául mindenekelőtt tárgyi, történelmi tudás szolgált, amit szintén el kellett sajátítani ahhoz, hogy a beszéd a dicséreten kívül tanítást is közvetíthessen, és így, mindennek révén szoros kapcsolat jött létre a *genus didascalium* elvárásaival.⁴³ A dicsérő beszéd eszköztárához ugyanakkor hozzátartozott az elhallgatás, a nagyítás és a túlzás megfelelő kezelése is, azaz bizonyos tekintetben szavakkal formába öntött „látványosság”-ként valósult meg. A toposzkészlet határa kellő mértékben tág volt, adottságok, tulajdonságok, tettek, elvont gondolati tartalmak egyaránt alakították.

Az elvárások és az évenként megújuló megbízatás nagyfokú, összetett odafigyelést kívánt a nagyszombati kispapok részéről, akik fő ünnepükön reprezentációs céllal,

39 Így például: CAELIUS SECUNDUS CURIO, *Ciceronis oratorias partitiones, Explicationum libri tres* [...] (Frankfurt am Main: P. Fabritius, 1567); Cyprianus SOARIUS, *De arte rhetorica libri tres: Ex Aristotele, Cicerone, et Quintiliano praecipue deprompti* [...] (Udine: Schiratti, 1689); Gerardus Joannes VOSSIUS, *Commentariorum rhetoricorum institutionum libri sex* [...] (Leiden: Ioannes Maire, 1630); Gerardus Joannes VOSSIUS, *Rhetorices contractae* [...] (Amsterdam: Joannes Ravesteinius, 1655); Nicolas CAUSSIN, *De eloquentia sacra et humana* [...] (Paris: M. Henault, 1636).

40 Lásd például a magyarországi használatban különösen kedvelt, több példányban megőrzött, tulajdonosi bejegyzésekkel adathozható kiadásokat: Marcus Tullius CICERO, *In hoc volumine haec continentur Rhetoricorum ad Herennium lib. IIII. M. T. Ciceronis de inventione lib. II. [...]* *Eiusdem Orator ad Brutum lib. I. [...]* *Eiusdem oratoriae partitiones lib. I. [...]* (Strasbourg: VV. Rihelius, 1540); Joannes STURM, *Ioannis Sturmii in Partitiones oratorias Ciceronis, Dialogi quatuor, ab ipso Authore emendati, et aucti* (Strasbourg: Th. Rihelius, [1543–1576 között]); Marcus Tullius CICERO, *Tullius [!] De oratore cum commento et alia opera* [...] (Venezia: A. Vercellensis, 1501); Marcus Tullius CICERO, *Rhetorica* [...] (Paris: R. Stephani, 1543).

41 Áttekintve az ELTE Egyetemi Könyvtár elhasznált, széljegyzetelt, esetenként újra bekötött Quintilianus-kiadásait, köztük a Nagyszombatban elnyűtt példányokat, megállapítható, hogy nyolcadrét (pl. Ant. 209, Ant. 1525, Bar. 8648), negyedré (pl. Ant. 1617) és ívrét (pl. Ant. 1117, Ant. 2106, Ant. 2107, Ant. 2108) kötetek egyaránt szolgálták az oktatást. Köztük található Nádasdy (III.) Ferenc példánya is az „Ex libris Comitis Francisci de Nadasd” tulajdonosi bejegyzéssel (Bar. 08754).

42 Lásd például: Carlo REGGIO [REGIUS], *Orator Christianus* (Roma: Zanettus, 1612); Agostino VALIERO [VALIERIUS], *De rhetorica ecclesiastica ad clericos, libri tres* (Verona: apud S. et J. a Donis, 1574), doi: [10.4000/rhetorique.717](https://doi.org/10.4000/rhetorique.717).

43 Alexandra ZIMMERMANN, *Von der Kunst des Lobens: Eine Analyse der Textsorte Laudatio* (München: Iudicium Verlag, 1993).

mintegy már hivatalból (ex officio), egyházi személyként beszéltek – gyaníthatóan vizsga vagy kitüntetés jelleggel. Az előkészületekhez a nyomtatványokon kívül kéziratos elméleti és gyakorlati segédleteket egyaránt használhattak. Ilyen volt például az első éves szakolcai jezsuita humaniora repetensek részére összeállított Hellmayr Antal-féle kéziratos compendiumhoz⁴⁴ hasonló *Commentarii in litteras humaniores* című, töredékesen fennmaradt kézirat Nagyszombatból.⁴⁵ Ezekből az oktató segédletekből nem hiányzott, sőt előkelő helyen állt bennük a cicerói beszédstílus részletező bemutatása is.⁴⁶

A felkészülést a már megtanult retorikai-poétikai tudás repetíciója mellett átdolgozott, folyamatosan kibővített, újabb kiadásokban megjelent elméleti tankönyvek biztosították. Ilyen volt mindenekelőtt Soarez kibővített és átdolgozott retorikája (Nagyszombat, 1709, 1728), melynek 18. századi kiadásai előszavában – további segédletként – megtalálható a közkezen forgó, ajánlott retorikák felsorolása.⁴⁷ A magyar szerzők közül Gyalogi János⁴⁸ például kifejezetten a neoconcionatorok („Praeliminare ad neo-concionatores”) részére készítette a *De eloquentia sacra* című prédikációelméleti traktátusát, mely az általa válogatott és sajtó alá rendezett latin nyelvű Csete István-prédikációk keretszövegeként jelent meg.⁴⁹ A Gyalogi-féle elmélet értelmében a szent szónoklat egyetlen feladata méltónak bizonyulni (dignitas) az elbeszélte dolgokhoz, azaz a beszélőnek egy világi szónoknál jobban kell törekednie célja megvalósítására és ennek értelmében a katolikus egyház köréből történő megszólalásra való felkészülésre. A Gyalogi-féle egyházi retorika a genus demonstrativum keretében a laudatio céljaként az erkölcsi jó (például az erények) megismertetését állítja középpontba, s ennek fontos eszközeként a példázatszerű elbeszélést jelölte meg. A beszéd alapkövetelménye Gyalogi szerint a mindenkori hallgatóság szellemi felkészültségének felismerése és az ehhez történő igazodás. A dicsérő egyházi beszédhez javasolja a „genus dicendi

44 HELLMAYR Antal, „Institutio ad litteras humaniores, 1734”, kézirat, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, F 33.

45 Így például: „Commentarii in litteras humaniores”, [18. század közepe?], kézirat, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, F 37. Lásd még: [cím nélküli töredék], kézirat, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, G 114.

46 Több eddig nem vizsgált kéziratos retorika is létezik, ezek jobbra tanári jegyzetek a teológushallgatók részére. Ilyen például Franciscus Xaverius Heigl „Eloquentia sacra quam concinnavit, et praelegit Alumnis Theologis [...], Győr, 1829” című kéziratos munkája, mely a pozsonyi egykori jezsuita kollégium könyvtárából származik, és jelenleg a Szlovák Nemzeti Könyvtárban kutatható (RHKS 1311).

47 Az 1739–1798 között megjelent tíz magyarországi kiadás: Nagyszombat, 1739, 1744, 1763; Kassa, 1752, 1779; Buda, 1780, 1792 (két kiadás), 1798 (két kiadás).

48 Gyalogi János 19. századi életrajza: [Vass József], „Gyalogi János magyar jezsuita emlékezete: Pályakép, egyházi jeleseink csarnokából”, in *A kolosvári rom. kath. nyilvános teljes gymnasium évkönyvei*, VII. füzet, 1857–1858, 3–18 (Kolozsvár: A rom. kath. lyc. betűivel, 1858).

49 Stephanus CSETE, *Sacri sermones: Opus Dominicale* [...] edidit P. Joannes Gyalogi [...], 2 köt. (Kolozsvár: Typ. Acad. S. J., 1750–1751), 1:11–38. Gyalogi prédikációelméletéről az első publikáció: KNAPP Éva, „Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák a XVIII. század első feléből: Csete István és Gyalogi János”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 106 (2002): 261–294. Ezt továbbiak követték, ugyanazon szerző által átdolgozott és kibővített utolsó megjelenés: KNAPP Éva, „Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák a XVIII. század első feléből”, in KNAPP Éva és TÜSKÉS Gábor, *Sedes musarum: Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*, Csokonai könyvtár 44, 121–173 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009). A *De eloquentia Sacra* szerzője nem nevezte meg magát, ugyanakkor nyilvánvalóan bizonyítást nyert, hogy ezt az elméletet Gyalogi János készítette.

temperatum” (azaz a mérsékelt hangvétel) használatát, melynek eszköztárához elsősorban hozzátartozik az animatio, superlativus, similitudo, translatio, epiphomena, dubitatio, gradatio, amplificatio, digressio. Ugyanígy fontos a szónokló részéről a határozott fellépés. Mindez jelzi, hogy Gyalogi a quintilianusi rendszert továbbörökítő Soarez-féle tankönyvből indult ki, amit jelentősen kiegészített.⁵⁰

Gyalogi traktátusához hasonlóan a magasabb szintű elméleti eligazodást segítette az Európa-szerte kedvelt tankönyv, Gabriel Le Jay *Bibliotheca rhetorum*ának magyarországi megjelenése (Kolozsvár, Typ. S. J., 1751) is. Le Jay a Cicerótól merített példák direkt használatának mérséklésével a ciceroniánus beszéd visszafogottabb változatát ajánlotta.⁵¹ Az egyházi beszédtechnika mértéktartóbb, bár továbbra is ciceroniánus elsajátítását szolgálta⁵² Kaprinai Istvánnak a barokk és a francia klasszicizmus együttes hatását bemutató kétkötetes retorikatankönyve (1758, 1763), különös tekintettel a stylus argutusra.⁵³ A stephaneumbeli Szent István-laudációk ismeretében ezek a nyomtatványok nem hiányoztak a nagyszombati kispapok és tanáraik által használt tankönyvek közül.

A további, nyomtatásban megjelent úgynevezett neoconcionator-retorikák közül kiemelhető a piarista Deményi László névtelenül megjelent *Ars orandi*ja (Buda, Nottenstein, 1735), mely Cicero és Soarez retorikáján alapuló segédlet, de példaanyaga a szerző egyéb munkáiból származik. Tartalma minden valószínűség szerint az 1734/1735-ös tanévben a retorika és a poézis tárgyakban Szegeden megtanított tananyag sajátosan átszerkesztett, gyakorlati igényekhez igazított oktató változata. Deményi kezdő szónokoknak adott legfőbb tanácsa Ciceróra hivatkozva az, hogy eszköztárukat témához illő módon válasszák meg. Különbséget tesz az oratio és a dictio között, és kiemeli a leendő szónoklat mibenléte (status questionis) pontosításának fontosságát, továbbá óv a túlzásoktól. Így például stílushibának tartja az egyházi beszédben a nyelvi lelemények vagy csattanós fordulatok túlzó használatát.⁵⁴

A példaként röviden bemutatott, a kutatás számára jól ismert prédikációelméletek és -segédletek mellett ugyanakkor számolni kell a még össze nem gyűjtött és fel nem tárt további teoretikus munkákkal is,⁵⁵ melyek egykorúan hatásosan segíthették a nagyszombati kispapok elméleti tájékozódását.⁵⁶

50 KNAPP, „Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák...” (2009), 153–162.

51 BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 79–83.

52 Különös tekintettel az érzelemkeltésre és a beszéd kidolgozására. Uo., 90–92.

53 KAPRINAI István, *Institutio eloquentiae sacrae generatim*, 2 köt. (Kassa, 1758), 1763.

54 KNAPP, „Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák...” (2009), 175, 181–183, 195.

55 Lappangó, ma még feltáratlan elméletekre utalok, melyek megléte feltételezhető. Ezek kései utódja például az 1829-ből származó, Franciscus Xaverius Heigl győri teológiai tanár és plébános által készített *Eloquentia Sacra* [...] című 198 oldalas kézirat, mely a pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárából (a „Biblioth. Coll. Poson. S. J. Concio IV. 4” címke tanúsága szerint) került át a túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárba, ahol az RHKS 1311-es jelzeten őrzik.

56 Az elméleti meggondolásokhoz lásd még: KECSKEMÉTI GÁBOR, „A prédikáció műnemi besorolása és a prédikációelméleti gondolkodás korszakai”, in *Tarnai Andor-émlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI GÁBOR, *Historia litteraria* 2, 143–158 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 1996); KECSKEMÉTI GÁBOR, „A barokk

A Stephaneum évenkénti István-ünnepén elhangzott beszédek összetartozását egyaránt biztosítja a visszatérő alkalom, az intézmény szokásai, a kispapok által folyamatosan elsajátított elméleti tudás és a hivatásra felkészülés során megismert, mértékadó prédikációkból származtatható tájékozottság. A Szent Istvánra emlékező, tetteit, erényeit aktualizáló laudációk közös sajátossága, hogy viszonylag rövidek, és nem tartozik hozzájuk úgynevezett jelige, azaz textus, melyet a szónok kiindulásként és beszédrendező gondolatként használhat fel.⁵⁷ Ennek háttéréként valószínűleg az a megfontolás szolgált, hogy a laudációk azonos keretek között egyetlen kivételes, a magyar történelmet alapvetően formáló személyről szóljanak.

Egyetlen beszédőtől eltekintve a szónoklatokhoz nem járult ajánlás sem. Kivétel a jelenleg nyomtatásból ismert legkorábbi, 1716-ban elhangzott prédikáció, melyet Borsos István elsőéves, filozófiát hallgató kispap Návay János szegedi plébánosnak ajánlott (F1). Ennek az ajánlásnak a háttere az a körülmény, hogy Návay és Borsos egyaránt Korponán, Hont vármegye székhelyén született, és Návay – mint az a dedikációból kiderül – patronálta Borsost.⁵⁸ Ennél a beszédnél a Stephaneum részéről valószínűleg még nem állhatott rendelkezésre nyomtatási költség, ezért volt szükség mecénásra.

A huszonhét kinyomtatott laudáció retorikai tudatossággal felépített tiszteleti-be-mutató beszéd. Az ünneplésen kívül céljuk volt a szónokok által már elsajátított egyházi beszédművészet reprezentatív szemléltetése. Az ünnepi laudációmondásra kiválasztott szónoknak egy ilyen lehetőség megtiszteltetésnek számított, ezért szöhetette beszéde elejére például Mathias Chmel 1729-ben a következő mondatkezdést, mely szerint „Incredibile est, quomodo perhorrescam [...]”.⁵⁹ A prédikatori önreflexió egy másik, a beszéd hosszára vonatkozó formulája a beszéd tartalmára és minőségére hívja fel a hallgatóság figyelmét.⁶⁰

A kiadványokban a műfaj megjelölésére egymással párhuzamosan használják a szerényebbnek tűnő dictio (beszéd, előadás) és a prózai ékesszólás, azaz az előbbinél mivesebb megszólalás, oratio (szónoklat) kifejezést. Ez a kettősség azt jelzi, hogy a még tanulmányaikat végző kispapok Szent István-napi megszólalását retorikai nézőpontból – feltehetően a tanáraik – a két kifejezés, a tudatosan formált megszólalás és az egyházi ékesszólás közé helyezték el, melyre nem volt (nem találtak) külön kifejezés. Az oratio–dictio kettősének alkalmazásán kívül a további műfaji pontosítás igényét jelzi, amikor a szónok kifejti, hogyan kívánja beszédét továbbalakítani. Így például 1760-ban a másodéves teológus kispap, Hentaller József bevezetőjében kifejti, hogy ő recordati-

korszakfogalom a retorikatörténeti kutatások kiteljesedése után”, in BENE és PINTÉR, *Zrínyi Miklós...*, 15–53, doi: [10.17048/ZrinyiMiklos.2021.15](https://doi.org/10.17048/ZrinyiMiklos.2021.15).

57 Ismert olyan nagyszombati Szent István-panegyricus is, melyhez tartozik textus, de ennek nincs köze a Stephaneum ünnepi beszédeihez. Például: Johann LUDWIG, *Lobrede auf den Heil. Stephanus König von Ungarn gehalten an dessen Festtage in der Domkirche zu Tyrnau [...]* (Nagyszombat: Acad. S. J., 1771).

58 F1, A_{1-v}.

59 'Hihetetlen, mennyire megrendült vagyok'. F4, A_{1v}.

60 „At cum non brevitare dictionis, sed rerum magnitudine vos Oratorem dimensuros existimo [...]”. F9, A_{2v}.

ót, azaz megemlékező beszédet tart Szent Istvánról, s erre a körülményre többször visszautal. Néhány évvel később, 1776-ban Kaidocsy László szintén recordationnak nevezi beszédét.⁶¹

Az emlékbeszédek mindegyikében érződik egyfajta törekvés a leendő önálló prédikációs gyakorlat kialakítására, melynek érdekében a szónok a himnikus-patetikus hangvétel vallási-prózaiz változatát használja, melybe a neoconcionatorok esetenként tanulmányaikból származó, ide tartozónak vélt részleteket is beleszóttek.⁶² A beszédekben nyomon követhető a Soarez-féle szövegszerkesztési elvek alapján egyéni próbálkozással tovább alakított, érzelmekkel telített felépítés. A gyakorlatlan vagy kevésbé gyakorlott szónoki igyekezet, a nyelvi elemek túlzó használata jellegzetes stílusbűbát eredményezett, így elsősorban az évtizedeken át megfigyelhető a túldíszítettséget, a felesleges halmozást⁶³ és a választékosnak vélt, de már a korban is inkább rejtett vagy talányos kifejezésekkel telinek tartott beszédmodort, amely a kevesebb ismerettel rendelkezők számára elhomályosította a kifejezni kívánt értelmet, és a közlés helyett némileg zavarossá tette a beszédet. Mindezt érzékelhették az új prédikátorok is, erőfeszítésük önreflektív kritikája – vagy védekező, esetleg feszültségfeloldó nyelvi mechanizmusa – esetenként a beszédek elején a horror sermonis (beszéd iránti félelem) toposz kifejezésében nyilvánult meg, mint például Kluch Józsefnél: „non poterat tamen penitus metu, timoreque meo non esse conjunctus AA. praesertim cum et pulcherrima vestra dignitas”.⁶⁴

Némi változást a késő barokk ciceronianizmus egyházi szónoklatban alkalmazott szabályrendszerének háttérbe szorulása jelentett a század második felében. A beszédek felépítésekor a legtöbb szónok Szent István heroizáló megjelenítéséhez a korszak általánosan elfogadott fejedelmi jellemzőinek számbavételével, a vonatkozó negatív attribútumok (például fényűzés, gög, pazarlás) elutasításával jut el. A pozitív sajátosságok (például erkölcsös, igazságos) kiemelése segíti az Isten akaratát követő király képének idealizált bemutatását. Mindehhez alapvető forrásként folyamatosan használták a vonatkozó legendákból, krónikákból és történeti munkákból származó ismeretanyagot,⁶⁵

61 F13, 3, 11–15; F21, A_{2r}.

62 Így például 1741-ben Fandly János „e praeceptis Philosophiae efficere” emelt be szónoklatába Szent Istvánra vonatkoztatva a „Regem nasci nihil magni esse, maximum vero dignum se Regno praestitisse” formában (‘Ugyanis királynak születni nem nagy dolog, viszont a királyságban méltóan teljesíteni a legnagyobb dolog’) egy apophtegmát, melynek forrásaként Aeneas Sylvius Piccolominit („ait apud Sylvium Aeneam duodecimus inter Reges Christianissimos Ludovicus”) nevezte meg. F8, A_{3r}. (A mondas eredete Plutarkhosz *Agathoklészében* található, ahol így szerepel: „Regem nasci nihil magni est, at regno dignum se praestitisse maximum est”). Fekete Imre szintén tanulmányaira hivatkozott 1743-ban, melyekből származó ismereteit Szent István kultuszának öregbítésére kívánta fordítani. F9, A_{3r}.

63 Például a neoconcionator a bevezetőben az adott ünnepnapra irányítandó figyelem eszközeként az augustus melléknevet három különböző kontextusba helyezve használja, majd ugyanitt a „non tot [...], quot” szerkezetet tízszer egymást követően egyetlen gondolatsorban alkalmazza. F1, A_{1r}.

64 F18, *_{2r}. Így értékelhető például 1761-ben Gabsovics Imre önreflektív, védekező jellegű megjegyzése is: „ego pusillus orator”. F14, B_{1r}.

65 Lásd például: ÉRSZEGI Géza, szerk., *Árpád-kori legendák és intelmek*, ford. KURCZ Ágnes (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1983); THURÓCZY János/Joannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum* (Budapest: Helikon Kiadó, 1991); Antonio BONFINI, *A magyar történelem tízei – Rerum Ungaricarum decades*, ford. KULCSÁR Péter (Budapest: Osiris Kiadó–Balassi Kiadó, 2019).

melyek tartalmi részleteire – közismertségük miatt – ez a dolgozat nem tér ki. A prédikációk anyaga (materia) minden részletben alávetett a katolikus hitnek, melyet ebben az esetben egyetlen kivételes személy határoz meg, így a toposzok motívumkincse mindenekelőtt olyan ismert összetevőkön és azok transformációin alapul, mint például a származás, nevelés, testi és lelki tulajdonságok, barátságok, hivatalok, vagyon. A toposzok beépítésének kedvelt technikája (különösen az érvelésben) a comparatio, melynek során egyaránt használatos a hasonlóságból, a különbségből és az ellentétből történő kiindulás, úgy, hogy ráépíthető legyen az ornatus (díszítmény). A tanult és begyakorolt retorikai fogások között gyakran megtalálhatók az allegorizálás egyszerűbb (például az erényekre⁶⁶ vagy a múzsákra⁶⁷ építő) és összetettebb (például a névetimológiára,⁶⁸ a Szent Jobbra vagy a Szent Koronára alapozott) formái. A szónokok parabolákkal, hasonlatokkal tesznek kísérletet a toposzhasználat hatásos kiegészítésére, valamint körültekintően igyekeznek kiemelni a folyamatosan alkalmazott, esetenként többszörösen beágyazott metaforákat.

A rhetorica ecclesiastica korban szokásos eszköztárából a neoconcionatoroknál megfigyelhető a törekvés a percontatiók (kérdés, költői kérdések), tropusok, mondások⁶⁹ és közmondások (proverbia)⁷⁰ folyamatos használatára. A laudatív beszédmód alkalmat teremtett a szónoklat felszerelésére – többek között – az animatio, superlativus, translatio, epiphonema, dubitatio, gradatio, amplificatio metódusaival. Ugyanakkor – a bevezető kivételével – nem vagy alig érzékelhető törekvés olyan egyéni szónoki sajátosságok megmutatására, melynek révén összhangba kerülne a megszerzett tudás és az oratori tehetség. A jobbára még gyakorlatlan szónokok elsősorban az előadott dolgok erejével igyekeztek érvényesülni,⁷¹ középpontba emelték az előadottakhoz méltónak (dignitas) vélt megnyilvánulásokat. Ezekben az ünnepi beszédekben heroizáló keretben évtizedeken át egyféle folyamatos repetitio valósul meg, Szent István alakja – ugyan eltérő hangsúlyokkal – visszatérően követendő példa.

66 Az erényeket vagy egyetlen erényt bemutató beszéd esetén nem ritka, hogy annak kifejtésekor sor kerül a különféle típusú virtusokra. Így például 1729-ben Chmel Mátyás Szent István békevágyó és -szerező erényének részletezése előtt kitérésként elmagyarázza, hogy a világban a pozitív erények mennyire különbözhetnek egymástól, mondván más Aszklépiosz (Aesculapius) erénye és a mitológiai alakok erényei, valamint mások „Magyarország Atlasz”-ának (Szent Istvánnak) és Héraklésznek (Herculesnek) a virtusai. F4, A_{2r}.

67 Miskovics József 1731-ben Euterpé (lira, „vidámító”) és Melpomené (gyászének, tragédia) kettősére építi a menny és a föld közötti szokatlan vitatkozást (perlekedés – lis), melynek során Szent István háborúi végeztével (földi sirlmak) beköszöntött a béke és az egyetértés. F6.

68 A sztephanosz (’koszorú, korona’) a Stephanus név magyarázatára.

69 1730-ban például Déri Ferenc a „Ferro pariuntur Regna, Pietate nutriuntur” mondással szólította meg közönségét. Később erre visszautalva Szent István tetteihez hasonló antik és bibliai párhuzamokat idéz fel (Numa Pompilius, Priamosz (Priamus), Nagy Sándor, illetve Judit, Makkabeusok etc.). F5, A_{2r} – B_{2r}.

70 Így például a „post nubile puriore serenitatem micare inviderit” mondással vezeti át a neoconcionator a hallgatót a principium részről a narratióba. F1, A_{1v}.

71 Így például felkiáltásokkal: „grande nomen!” vagy „Felix tanto, tamque illustri Rege Hungaria”. F10, A_{2r} – A_{3r}.

Áttérve a közös szerkezeti sajátosságok bemutatására, a szónokok kivétel nélkül a hallgatóság megszólításával indították a beszédeket,⁷² mellyel néhány tényt közöltek részben az eseményhez történő viszonyulásukról (megtiszteltetés), részben a leendő beszédről. A század első felében megjelent laudációkban itt kapott helyet a szónoki beszérség kifejeződése (méltatlanság érzete). Fandly János például 1741-ben a következő költői kérdéssel kezdte beszédét: „Et vero quis est, qui parem laudibus Ejus textat orationem? cujus immortalia decora omnium Gentium linguis [...] ünneplik.”⁷³ Ezek a megnyilvánulások az 1740-es évek második felétől megritkultak.

A szónoklat kezdő részéhez (principium) szorosan csatlakozik az argumentum, a tárgy és a tartalom előzetes bemutatása, amit átszó és kiegészít a captatio benevolentiae (a hallgatóság jóindulatának megnyerése) valamely formája. Van, amikor a téma megjelölése elmosódik, más esetben viszont egészen pontosan körülhatárolt. Utóbbira jó példa a későbbi nyitrai püspök, Kluch József beszéde, melynek argumentuma a „vera religio” körében három kérdést tesz fel, melyekre aztán módszeresen válaszol.⁷⁴ A szónokok igyekeztek az argumentációt közönségükhoz igazítani, e részben törekedtek annak kinyilvánítására, hogy elsődleges céljuk a publikum lelki üdvének szolgálata.

A narratívóban a legkülönbélebb beszédtechnikai megoldások vehetők számba, ezek közül a leggyakoribbak az elbeszélte témához tartozó személyek, tulajdonságok, tettek és elvont gondolati tartalmak hasonlóságokkal⁷⁵ és párhuzamos példázattal/példázatokkal⁷⁶ történő megközelítése, a tárgytól látszólag távolra mutató, ismétlődő kitérések és visszatérések a témához,⁷⁷ direkt áttérés a tények közvetlen bemutatására, és ezt a ráhangolást követően a főtéma részletező kifejtése,⁷⁸ majd az állítások különféle érvek-

72 Esetenként rendhagyó módon a megszólítás keretében sajátos módon kér a neoconcionator figyelmet: „Prohibite risum AA.” – F2, A_{2r}.

73 'És valóban, ki az, aki az ő dicséretére méltó beszédet készíthet? akinek halhatatlan ékességét minden szavakkal ünneplik'. F8, A_{2r}.

74 F18, *_{2r-v}.

75 Így vált például az egyik szónoklatban a Numa Pompiliust tanácsokkal ellátó Egeria (Aegeria) a Szent Istvánt patronáló Szűz Mária párhuzamává. F5, B_{2r-v}.

76 Ilyen például, amikor a szónok Szent Istvánról mint Magyarország első igaz ősatyjáról (Verus Hungariae protoparens) beszél, és először párhuzamba állítja Aeneasszal (F2, A_{2v}), majd a pater patriae kitüntetett címet elnyert Traianusszal, Fabius Maximusszal és Ciceróval (F2, B_{2r-v}), a befejezésben pedig Ádámmal, az első emberrel: „Habeat proinde suum Mundus in Adamo Protoplastem, habebit meliorem te Hungaria Protoparentem” (F2, B_{4r}).

77 A bővített narratio keretében például a neoconcionator Szent István első mártírról szólva visszatérni látszik Szent István királyra a „Non discedit mea ab argumento amplius oratio” (‘beszédem nem tér el a tárgytól’) megjegyzéssel, mégis tovább beszél Szent István első mártírról, majd újabb kitérősorozattal Szent István király elődeinek sorát mutatja be, így Numa Pompiliust, a spártai Xanthipposzt, II. Agészilaosz spártai királyt, Miltiadészt és Nagy Sándor apját, II. Philipposzt. F1, A_{4r}–B_{1v}.

78 1729-ben Szent István békevágyáról, békére törekvő erényéről és tetteiről szól a beszéd, melyet a szónok folyamatosan az antikvitásból vett mitológiai és történeti mozzanatokkal elegyít. A beszéd szerint ezek így követik egymást Szent István tettei közé szöve: Midász király gazdagságánál többet ér a béke – az Arpinumban született (Cicero) mondásának szabad idézése („Pace nihil est optabilius”, ’semmi sem kívánatosabb a békénél’ – valószínűleg a „nihil est optabilius sapientia” szókratészi gondolatának változata) – Athéni Timon – Numa Pompilius békére törekvése – a béke kultusza az antikvitásban

kel történő bizonyítása követi. Az elmondottak megerősítésére szolgáló direkt hivatkozások jobbára tekintélyi jellegűek, ugyanakkor az 1730 előtről ismert szónoklatokban ilyen említések nem találhatók. Példaként Déri Ferenc 1730. évi hivatkozásai egymás után a következők: utalás Cicero *Hortensius*ára, *Biblia* (Jer 51,53; 51,12; Judit 5; Machab. 11), Szent István: *Intelmek* (Decr. I, cap. 1. §3; Decr. I, cap. 3), Vergilius: *Aeneis* (II. 616). Ezek után Déri hivatkozás nélkül csaknem pontosan idéz Ovidius *Tristiájából* („Bellatrix Diva ferebat opem” [azaz Szűz Mária], vö. „bellatrix illi diva ferebat opem”, OVID. *Tristia* I. V,76 [itt: Pallas Athéné]).⁷⁹ További példa Nedeczky Ferenc, aki 1748-ban a kor jezsuita történezeinek munkáira, így Szentiványi Márton *Miscellaneáira* és Timon Samuel „Purpura Hungaricá”-jára (helyesen *Purpura Pannonica*) hivatkozik.⁸⁰ Az egyik beszédben Szent István *Intelmeiből* (*Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis*) csaknem szó szerint pontosan idézet található.⁸¹

Az utalások közül nem hiányoznak a magyar történelmi események és a magyarságra, eredetére vonatkozó tézisek sem, például Déri Attila hun birodalmát forrásutalás nélkül a magyar előtörténet részének nevezi, és kifejti, hogy a hazát megszerző hét vezér hun volt, s leszármazottaik is azok.⁸² A hun–magyar azonosság másutt is elfogadott, közismertnek tekintett nézet, 1759-ben Szily János ennek alapján állította ellentét-párba Attilát mint „orbis terror”-t és Szent Istvánt mint „orbis delicum”-ot.⁸³

A 18. század közepe utáni évektől megfigyelhető, hogy az a korábbi retorikai fordulat, mellyel Szent Istvánt a világtörténelem kimagasló személyeihez vagy mitológiai alakokhoz hasonlítják, fellazul,⁸⁴ majd lassan elmarad, ehelyett következetesen keresztény uralkodók között jelölik ki történelmi jelentőségét és helyét. Így például Hentaler

(Mars, Apellész, Arisztotelész). Végül a „Nulla salus bello” mondással és a concordia dicséretével zárul a beszéd. F4, A_{3v}–B_{2v}.

79 F5, A_{3v}–B_{2r}.

80 F10, B_{4v}–C_{2v}. 1754-ben Aradi János Szent István zarándokház-alapításai kapcsán egyaránt hivatkozik Inchofer Menyhért *Annales ecclesiastici Regni Hungariae*jére („in annal. Eccl. Hung. ad Ann. Christi 1007”) és ezek sorsa kapcsán a jóslatra, mely ezekre is érvényes („Nunc seges est, ubi Troja fuit” formában), ami OVIDIUS *Heroides*, Epistula I,53 ismeretét (ott: „iam seges est ubi Troia fuit”) bizonyítja. Ugyanitt Szent István állhatosságának (constantia) bemutatásához Horatius-idézet tartozik („Justum et tenacem propositi Virum, non civium ardor pravae jumentum” – HORATIUS, „Lib. 3. Carm.”, azaz *Carm.* 3,3,1–8). F11, 13–14.

81 „Regni essent propugnatores, defensores imbecillium, expugnatores adversariorum, augmentares Monarchiarum” (helyesen: „Illi enim sunt regni propugnaculum, defensores imbecillium, expugnatores adversariorum augmentares marciarum”. IV. *De honore Principum et militum*). F22, A_{4r}. Az *Intelmekre* másutt is előfordulnak utalások és hivatkozások, de a szó szerinti idézés nagyon ritka.

82 Antik párhuzamként itt a harcos Attila előképe Romulus, Szent Istváné a békésen építkező Numa Pompilius. F5, A_{3r-v}.

83 F12, A_{4v}.

84 Ugyanakkor volt, aki még 1761-ben is a mitologizáló allegória keretében szónokolt: Gabsovcics Imre szerint Szent István „Magnanimus Pannoniae Hercules” (Pannónia bátor Héraklész/Hercules), és királyi tetteit a héraklészi feladatokkal állította párhuzamba, azaz feltehetően ismerve a Héraklész mint kivételes ember hagyományt (toposzt), behelyezte a szent királyt. F14. Ehhez lásd még: R. VÁRKONYI Ágnes, „A kiválasztott”, in R. VÁRKONYI Ágnes, *Rákóczi tanulmányok*, 28–41 (Budapest: L’Harmattan, 2015).

József szerint a magyar szent király helye „in Hispaniis Ferdinandi, in Galliis Ludovici, in Oriente et Occidente Constantini, Theodosii” van.⁸⁵

A befejezés (peroratio) két gyakran megfigyelhető retorikai megoldása a már elmondottak összegzése, majd egy hatásos gondolattal történő befejezés, illetve a tételesen elmondottak meghaladása egy újabb, korábban még fel nem használt, megfélembeszethetetlen és vitathatatlan záró ideával.

Mindebből úgy tűnik, hogy a megszólalásokban a refutatio, azaz valamely állítás retorikus cáfolata, ellenvetés(ek) és az ellenérv(ek) hatástalanítása nem különíthető el. Ennek kívánalma egy dicsérő beszéd keretében valószínűleg meghaladta volna a még tanulmányaikat végző, többnyire tapasztalatlan kispapok egyházi elképzeléshez igazodó elméleti és gyakorlati szövegalkotását.

A laudációk felépítése a fentiek tükrében alapvetően a jezsuiták által használt és oktató elvekhez kapcsolódik, mindenekelőtt a tankönyvek által elvárásként javasolt Cicero-követés,⁸⁶ terjengős mondatok, a gondolatok „szertartásos” kiegyensúlyozása, túlzásba vitt szóbozség (loquacitas) és halmazás jellemzi. Az oratorok a korábban bevált, hatásos eszköztárból főként a delectatio kellékeivel élnek: különféle alakzatokkal, jól hangzó szójátékokkal telítik mondanivalójukat. A legtöbbször nagyításokkal, túlzásokkal élnek, és nem hiányzik az érzelmi felindultság, zaklatottság retorizált (esetenként túlretorizált) mondanivalóba építése. Alkalomadtán szándékosan és tudatosan kihangsúlyozzák a tanulmányaikból merített ösztönzést.⁸⁷ Röviden összefoglalva, a neoconcionatorok bonyolult, hosszú mondatokkal, többnyire keresett módon törekedtek előjáróikat, tanáraikat és művelt közönségüket szórakoztatni, meggyőzni őket saját tudásukról – így emelve az intézmény és az ünnep fényét.

Az 1740-es évek kezdetéig – különösen a beszédek elején a kötelezőnek érzett, megkívánt és körültekintően „felmondott” szerénység keretei között⁸⁸ – gyakori a direkt hivatkozás Ciceróra. A kispapok legtöbbször Cicerótól való beszédművészeti távolságukat emlegetik fel,⁸⁹ s így egyúttal megnevezik és dicsérik a követett cicerói mintát. 1741-ben Fandly János elsőéves teológushallgató például egy közkedvelt, de nem hivatkozott Cicero-kezdőmondat parafrázisával kezdte beszédét: „Quod erat optandum maxime AA., et quod unum ad gloriam, laudemque Domus hujus augendam pertinebat

85 F13, 8–10.

86 Ciceróra történő tekintélyi hivatkozások és megerősítő formulák is tetten érhetők a korábbi beszédekben, így például 1716-ban: „Quid oratorum Alpha Tullius a patria meruit?” vagy „Vidissem ego quemvis Tullium tunc e nostris aequitatem persuadentem”. F1, B_{1v}–B_{2r}.

87 Kifejezetten ilyen jellegű például Fekete Imre harmadéves teológus beszédének bevezetője, melyben előadja: „quod studiorum diversa ratio animum dictionem hanc sub ipsum Sacratiores literaturae finem apparantem, et definita temporis conscriptum mensura sane plurimum inquietaret [...] et mentem Coelestium cognitione ab humanioribus desuefactam [...] disciplinis [...] eamque expeditam dicendi rationem revocare [...] ad votum perorare de eo”. F9, A_{2v}.

88 A szerénységformula esetenként Ciceróra történő hivatkozás nélkül a beszédek zárórészében is feltűnik, például 1716-ban: „Cessa fessa de opere mea imbecillis oratio.” F1, C_{2r}.

89 Rummer György például így kezdi beszédét 1725-ben: „En AA. Spectatissimi, Ciceronem pro domo sua perorantem, sed non Tullium; en pro necessarij, domesticisque dicere aggredientem, sed Romana eloquentia omnino jejunum!” F3, A_{2r}.

plurimum.⁹⁰ Ez a hangsúlyozottan iskolás metodus háttérbe szorulni látszik az 1740-es évek második felétől, s a folyamattal párhuzamosan a beszédek bonyolult nyelvezte lassan egyszerűsödik.

A lényegyet tekintve azonos tematikában mozgó szövegeket meghatározó hangsúlyok, tartalmi variációk áttekintése a következő:

Év	Téma
1716	Szent István erényei
1723	országalapítás
1725	országalapítás és a Stephaneum támogatói, adományozói
1729	Szent István a béke fejedelme
1730	Szent István a törvényhozó és építtető
1731	Szent István lelkületének mennyei és földi sajátosságai
1733	a Szent Jobb
1741	Szent István ünneplésének szükségessége
1743	Szent István emlékezete, ezen belül hadvezéri tettei
1748	Szent István fejedelmi, uralkodói erényei és előrelátása (providentia)
1754	Szent István három erénye: fortitudo, religio, constantia
1759	Szent István mint uralkodó
1760	Szent István fejedelmi erényei: prudentia, justitia, clementia, pietas, fortitudo, virtus
1761	Szent István bátorsága (magnanimitas)
1765	Szent István királyi tettei
1766	Szent István a hittérítő és a Stephaneum 200 éves története
1767	a Szent Korona és a Regnum Catholicum létrejötte
1768	Szent István és vera religio
1770	Szent István királyi és apostoli erényei
1771	Szent István élete és erényei
1776	Szent István maiestasa, apostol mivolta és Szent Jobbja
1777	Szent István jeles tettei
1778	Szent István erényei

90 F8, A₂. Vö. „Quod erat optandum maxime, iudices, et quod unum ad invidiam vestri ordinis infamiamque iudiciorum sedandum maxime pertinebat”. CICERO, *In Verrem* 1,1.

1779	Szent István apostoli és királyi emlékezete
1780	Szent István szentségét jelző erényei (claritas, constantia, providentia)
1781	Szent István királyi erényei
1782	egyházszervezés és ennek megerősítése

A táblázat szerint a tematika – bár az elemei ismétlődni látszanak – részleteiben összetettek tekinthető, erre valószínűleg külön ösztönözték a szónokokat. Legtöbbször (16) Szent István erényeinek vagy egy, esetleg néhány kiválasztott virtusnak a bemutatása határozta meg a beszédet. Ezt kíséri az ország/államalapítás, hittérítés és egyházszervezés (4) kiemelt ábrázolása, melyet gyakoriságban követ a szent király ünneplése, emlékezete (3). A Szent Jobb két beszéd, a Szent Korona és a Szent István-i tettek egy-egy szónoklat középponti eleme.

Ugyanakkor a fenti tematikus áttekintés teljes mértékben nem tükrözi a beszédek felhasznált adatok és tények elrendezését. Ezen a téren 1760-ig leggyakoribb az a megoldás, amikor a bevezetés végén az argumentumban megjelölt tárgy(ak)at egymás után mutatja be a szónok. Később az adatokkal szabadabban bánnak, így azok eltérő hangsúllyal, különféle rendben épülnek be a beszédbe – követve a szónok elképzelését. Az argumentumtól elváló, kötetlenebb szövegformálás kapcsolatban állhat a prédikációcímek standardizálódásával (műfaj és Szent István nevének kombinációja), egysíkúvá válásával az 1760-as évek második felétől. 1765-ben például a *Sanctus Stephanus Rex Hungariae dictione panegyrica* című szónoklat az argumentum szerint Szent István erényeit és győzelmeit mutatja be, valójában azonban a szent király életútját beszéli el, és így a befejezésben méltán teszi fel a költői kérdést: „Quid jam restat?”⁹¹ 1779-ben és 1780-ban (F24, F25) a fentihez hasonló jelenség figyelhető meg, amely – bár erről nincs szó a beszédben – inkább emlékezés (recordatio), semmint egyházi ünnepi szónoklat. A különféle erényekre épülő vagy azok közül néhányat középpontba emelő beszédek sorában sajátosnak számít például Kudlik Ignác másodéves filozófiát hallgató kispap megoldása, aki az argumentum szerint a „Stephanum optimum patriae patrem” gondolatot készül bemutatni, ugyanakkor végigköveti az életutat, majd „megdicséri” a Szent Jobb ereklye visszaszerzését, valamint a Regnum Mariano-Apostolicum létrehozását, utalva Mária Terézia uralkodói tetteire (F26). A jelenleg ismert utolsó stephaneumbeli ünnepi laudáció, melyet a későbbi nyelvész, Bernolák Antal tartott húszévesen, szintén követi Szent István életét és tetteit, kiemelve az egyházszervezés jelentőségét. Ő a bevezetésben hangoztatott „O fortunata Stephani tempora!” felkiáltástól jutott el a beszéd végkövetkeztetéséig: „Erat hoc laudis Stephaneae compendium.”⁹²

A beszédek a múltat értékelve módszeresen felvállalták jelenük történeti tudatának alakítását is. A 18. század általános retorikáját követve Szent István dicsőítése több beszéd végén átvált az éppen aktuális uralkodó párhuzamos dicséretére. Az adott Habs-

91 F15, B_{4v}. Hasonló megoldás követhető 1770-ben és 1771-ben is: F19; F20.

92 F27, A_{2r}; C_{2r}.

burg uralkodó így Szent István örököséként, utódaként jelenik meg, s válik mintegy családjának tagjává. Az első ilyen szónoklat 1730-ban (F5, C_{1r}–C_{2v}) hangzott el, benne a szónok, Déri Ferenc a magyar történelemnek több korszakát különíti el. Úgy tűnik fel, hogy Déri hivatkozás nélkül „felmondja” Mindszenti Antal *Propugnaculum Reipublicae Christianae* című munkája történelemszemléletét, mely szerint II. Lajos királyig az ország fundamentuma a Szent István-i pietas volt, amelynek I. Szulejmán vetett véget Mohácsnál, és II. Lajos vesztét a Szűz Máriától történő elfordulás, az „irripiens haeresis” (alattomos eretnokség) okozta. Az ország történetének új, virágzást ígérő korszaka Savoyai Jenő pétervárad győzelme (1716. augusztus 5.) után kezdődött el az „Augustissimus Imperator” (III. Károly magyar király, VI. Károly császár) uralkodása alatt, amikor az ország szerencsétlensége véget ér, és „reviscet Hungaria, Pietate fundamento stabit, Pietate radice floreat” (Magyarország újjáéled, a kegyesség mint fundamentum állandósul, gyökeréből kivirágzik a jámborság).⁹³ 1733-ban Szalay György szintén III. Károly dicsőítésével zárja beszédét, aki végképp kiűzte a török ellenséget, és Szűz Máriához fordulva terjeszti az igaz hitet (F7, B_{4v}). A Mindszenti-féle történelemszemlélet évtizedekkel később (1766) megjelenik Frank György beszédében is.⁹⁴

Mária Terézia uralkodói laudációja – általában nevének elhallgatásával – 1758 után nyer teret, amikor Magyarország új apostoli királyára utalva (1758. június 3.) a beszédekben visszatérően ismétlődik az apostoli király és királyság dicsérete⁹⁵ (például F12 – 1759, F18 – 1768, F19 – 1770, F20 – 1771, F22 – 1777, F23 – 1778). Esetenként nem hiányzik Mária Terézia direkt dicsérete sem, aki a Regnum Marianum Apostolicum élén áll (például F16, B_{2r-v} – 1766). A Szent Jobb visszaszerzése évében (1771) az ekkor tizenkilenc éves Divéky Lajos a korábbi királydicséretre képest fordított módon (inverzió) a magyar uralkodók kiválóságát kizárólag Szent István király pártfogásának tulajdonította, így emlékezett meg Szent Lászlóról, Nagy Lajosról és Hunyadi Mátyásról, valamint I. Lipótról, III. Károlyról és Mária Teréziáról („Augusta Theresia”, „Magna Theresia”, „Apostolica Regina et Domina, nostra Clementissima”) – utóbbinak kiemelve többek között oktatáspolitikáját.⁹⁶

A beszédek végén az uralkodók mellett időnként sor kerül neves egyházi személyek dicséretére is, így például 1741-ben Esterházy Imre tetteinek (Alamizsnás Szent János-kápolna építtetése, Nepomuki Szent János-emlékmű létrehozása) méltatására, aki a prédikáció elhangzásának évében koronázta meg Mária Teréziát (1741. június 25.), és valószínűleg jelen volt a Stephaneum augusztus 20-ai ünnepén (F8, A_{6r-v}).

A történeti tudat és emlékezet tanító szándékkal folyamatosan jelen van Szűz Mária Patrona Hungariaeként való tiszteletének bemutatásában is. Például az egyik szó-

93 Hasonló történelemszemléletet mutat be Mindszenti Antal *Propugnaculum Reipublicae Christianae* című kétkötetes munkája, melynek első (1724–1725) és második kiadása (1729–1730) egyaránt Nagyszombatban jelent meg az akadémiai nyomdában. KNAPP Éva, „A védőbástya toposz irodalomtörténeti és képzőművészeti vonatkozásai Mindszenti Antal *Propugnaculum Reipublicae Christianae* (1724–1725) című műve tükrében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 128 (2024): 141–163, doi: 10.56232/itk.2024.2.01.

94 F16, A_{3v}–A_{4v}.

95 A „Regnum Apostolicum” kifejezés 1723-tól tűnik fel a beszédekben (F2, B_{4v}).

96 F20, B_{3v}–B_{4v}.

noklat szerint Koppány leverése kizárólag Szűz Mária zászlaja („vexillum Virginis Mariae”) alatt valósulhatott meg,⁹⁷ másutt a Patrona Hungariae Magyarország boldogságának forrása,⁹⁸ Szent István pedig Szűz Mária révén a Regnum Marianum megalkotója.⁹⁹ Az 1761-ben elhangzott beszédben Szent István mint „Pannónia bátor Herculese” bízta országát a „Magna Hungarorum Dominá”-ra.¹⁰⁰

Szent Jobb először 1733-ban volt tárgya egy teljes beszédnek, mely a romolhatatlanság (incorruptio) okát (pietas, misericordia, justitia, religio) és Szent István tetteit¹⁰¹ mutatja be, folyamatosan dicsőítve – Bonfinire hivatkozva – az ereklyét.¹⁰² A beszéd arra ösztönözte a szónokot, hogy a Szent Jobbtól (valószínűleg a kultusz terjedésétől) várja a Luther- és Kálvin-követők megtérését. A „jelen” eretnekségek megszüntetéséért több beszédben is következetesen Szent István közbenjárását kéri a szónokok (így például: F9, B_{1r}).

A Szent Korona 1761-től tűnik fel a beszédekben mint „tiszteleti tárgy”, mely csodás módon megőrződött.¹⁰³ 1767-ben – bár a cím ezt nem tükrözi – a laudáció jelentős része a koronáról szól,¹⁰⁴ mint ami nem ideig való felségjelvény, hanem halhatatlan, szent jelkép. Itt a Szent Korona és a Regnum Catholicum szorosan kapcsolódnak, jelentőségüket méltatva a szónok válogatva sorolja fel Szent István vonatkozó mulhatatlan tetteit, így többek között az esztergomi templomépítést, az egyházszervezet létrehozását, és a folytonos gondoskodást, melynek révén „providentissimus vir”-ként emlegeti.¹⁰⁵ Egy másik okfejtés szerint a Szent Korona a földi (királyi) létet összeköti mennyeivel (az isteni dicsőséggel, szentséggel).¹⁰⁶

Az államalapítás, a hittérítés, az egyházi intézményrendszer létrehozása mellett Szent István előrelátása folyamatosan foglalkoztatta a neoconcionatorokat. A 18. század közepétől visszatérő toposzként szokássá vált hivatkozni a jezsuita providentia-elképzelésre, így például 1748-ban Nedeczky Ferenc erre a gondolatra építette beszédét

97 F5, B_{2r}.

98 F12, A_{8r-v}.

99 F13, 10.

100 F14, B_{4r}. Ugyanitt a beszéd végén a Stephaneum lakóinak, elsősorban „Neo-Clientes Stephanei” gratulál, mert ők mindannyian erős patronátus alatt élnek. F14, B_{4v}.

101 E tettek révén Szent István személyét Nagy Konstantinhoz és Nagy Károlyhoz hasonlítja. F7, B_{2r-v}.

102 „O Dextram Divi Stephani! dextram religionis, et pietatis! dignam, quae amplissimis oencomiis afficiatur, et omnium gentium literis celebratur” és ehhez hasonló következtetések olvashatók Szalay György megfogalmazásában. F7, B_{1r}.

103 F14, B_{2v}.

104 Erre utal a beszéd kezdete fölél nyomdadászékából szerkesztett fejléc közepén a korona miniatűr megjelenítése. Maga a beszéd egy, a koronát középpontba helyező kivételesen hangsúlyos, összetett, a hallgatóságot megszólító mondattal kezdődik: „Quantum olim voluptatis perceperunt primi illi Hungariae Proceres, dum Divum Stephanum Regem, nunquam antea viso Regali Diademate redimitum conspexissent; tantum nos laetitiae, atque gaudii experimur, cum eum non jam temporanea, sed immortalis Corona inclutum, atque a solio terrena potestatis ad ipsas usque Aras sublatum esse intuemur. AA, SS. OO.” F17,)(_{2r}.

105 Tettei révén Szent István a beszéd szavai szerint hasonlatos Salamon királyhoz és Mózeshez. F17,)(_{4r}-)(_{2r}.

106 F19, A_{2v}-A_{4r}.

(F10). Elképzelése szerint Szent István egyedülálló előrelátással (providentia) cselekedett, amikor a „gens Hunnicá”-t keresztény hitre térítette, feleségül kérte Gizellát, hadat viselt, és nem utolsósorban, amikor országát Szűz Máriára hagyta. A Szűz Máriának felajánlott ország, a pápaság támogatása és az egyházszervezet kiépítése (püspökségek, kolostorok, templomok etc.) az ország három¹⁰⁷ ki nem apadó forrása lett a „blasphema haeresis” terjedéséig és a török hódításokig.¹⁰⁸ Egy másik beszéd Szent Istvánt előrelátó gondoskodása miatt Romulus, Brutus, Tarquinius Superbus, Mucius Scaevola, Pompeius, Fabius Maximus és Scipio jelentősége fölé emelte.¹⁰⁹ A providentiát kihangsúlyozott, személyhez kötött formájában – a constantiával egy párba állítva – Szent István fő erényeként mutatta be Waldperger Ferenc 1780-ban.¹¹⁰ Szent István uralkodói, személyhez kapcsolt providentiáján kívül több beszéd középpontjában áll az az isteni providentia is, mely Hungáriának ajándékozta Szent Istvánt.¹¹¹

A Stephaneum alapításának 150. és 200. évfordulóján a történeti és erkölcsi tanító szándékot kiegészíti az intézmény múltjának áttekintése. 1716-ban még csupán történeti visszautalások jelzik a kerek évforduló jelentőségét (F1). 1766-ban kibővül a krónika, mely a trienti zsinat határozatától Oláh Miklós, Pázmány Péter és a papnevelést anyagilag támogatók tevékenységének bemutatásáig terjed (F16). Utóbbi beszédben a szónok ráirányítja hallgatósága figyelmét az elvárt „apostoli állhatatosság”-ra, melynek példaként megismerteti a Stephaneum növendéke, az 1680-ban pappá szentelt Benkovics János, 1681-től libetbányai plébános vértanúságát.¹¹² A jubileumi intézménytörténeti kitekintéseken kívül egy további laudatio foglalkozik a Stephaneumot segélyező Koháry István-féle alapítvány létrehozása évében (1723) a többi támogató és adományozó bemutatásakor a papnevelde történetével (F3).

Összegzés és kitekintés

A vizsgálat végén rövid összegzésként elmondható, hogy a feltárt forrásanyag alkalmat adott egy korábban nem vizsgált 18. századi forrásegyüttes irodalomtörténeti, elsősorban irodalomelméleti megközelítéséhez. Az ünnepi beszédek ráirányították a figyelmet egy olyan beszédfajta, melyet a kispap neoconcionatorok már a katolikus egyházszervezethez tartozva, de még tanuló éveikben a Stephaneumban készítettek. A szónoklatok követik a 18. századi ciceroniánus retorikai elvárásokat, majd a század közepétől lassú eltávolodás figyelhető meg ettől az ízlésvilágtól.

107 A hármas szám és ennek szimbolikája másutt is beszédformáló motívum. 1754-ben Aradi János már beszéde címében (*Tricolis Pannoniae*) használja – szerinte Pannónia három halma Szent István három erényét (fortitudo, religio, constantia) szimbolizálja. F11, 3–5.

108 F10, A_{3r}–C_{1r}.

109 F15, B_{2r}–B_{3r}.

110 F25, A_{2v}–A_{3r}.

111 F12, A_{2v}; F24.

112 1683-ban, amikor ellenállt Thököly Imre, Felső-Magyarország fejedelme hadainak, elhurcolták és a hegyek között lefejezték. NÉMETHY, *Series...*, 493. A Kádár–Kiss–Póka-féle kiadványban nem szerepel.

Ismétlés helyett kiválasztottam egy, az esztergomi kispapok Szent István-laudációival összevethető prédikációt a különbségek és a hasonlóságok bemutatására. Ladari (Ladány) József¹¹³ esztergomi káplán 1757-ben Esztergomban tartott prédikációt Szent István király tiszteletére. A beszéd önálló nyomtatványként jelent meg Nagyszombatban 1758-ban.¹¹⁴ Ladari életrajzaiból nyilvánvaló, hogy közvetlenül szemináriumi éveit követően, frissen szentelt papként szónokolt az esztergomi Szent István király templomban (ma Szent István-kápolna a Tamás-hegy lábánál), azaz hasonló retorikai ismerete és beszédgyakorlata lehetett, mint a Stephaneum szónokainak. Ehhez a beszédhez – eltérően a kispap-laudációktól – a címlap hátoldalán ószövetségi mottó, a beszéd elején pedig textus (Lk 19,12) tartozik, nyelve magyar, terjedelme ugyan megegyezik a leghosszabb nagyszombati beszédével, 12 levél, de a formátuma nem negyedrést, hanem folió. Műfaji megjelölése nincs, a címlapra az „Élő nyelvel [!] ábrázolt” kifejezés került. Ladari szónoklata a bevezetőben Szent István halálára emlékezik, azaz augusztus 15-ére készült, ellentétben az augusztus 20-ai, Nagyszombatban elhangzott beszédekkel. A felsorolt eltérések mellett számos hasonlóság figyelhető meg. A beszéd ugyanazon szerkezeti elemekből épül fel, mint a nagyszombatiak (a hallgatóság megszólítása, principium, témajelölés, argumentumok felsorolása, narratio kitérésekkel és bizonyításokkal, ugyanakkor a befejezés az elmondottakhoz képest új elem, a Patrona Hungariae gondolat középpontba állításával).

A retorikai eszköztárban sincs számottevő különbség. A principium Cicero ékes szólását, pater patriae kitüntetését dicséri, és kitér halála előzményére, a számkivételbe indulására, mely „Roma lakosi közül 20000. gyászos ruhába öltöztete” (3), majd megnevezi a cicerói eseménnyel párhuzamba állított beszéd tárgyát, Szent István halálát, mely miatt „szüntelen a’ Sirás, sokféle jajgatás”. (5.) Mindezzel egyként utal témájára és a cicerói stílus követésére, melyet a továbbiakban következetesen alkalmaz. Egy újabb ellentét – Cicero számkivételét szembehelyezve Szent István király mennyei megdicsőülésével – kezdi az argumentumot, mely nem más, mint a szent király kétféle nemessége (világi és lelki). A kétféle „nemesség” részletes kifejtésekor Ladari – éppúgy, mint a Stephaneum szeminaristái – Szent István életútját mutatta be. A beszéd szerint a világi „nemesség” a haza hasznát kereste, a „lelki” pedig az anyaszentegyházat gyarapította. A hosszú körmondatok, halmozások, felkiáltások és kérdések hivatkozásokkal, utalásokkal telítettek (Plutarkhosz, *Biblia*, Titus Livius, Szent Jeromos, Bonfini), melyek a szónok tudását reprezentálták – éppúgy, mint a 18. század közepi nagyszombati beszédek. Ladari a körmondatokban többször összeköti a hosszúra nyúló gondolatfüzéreket, így egy alkalommal a „lehetet volna” többszöri használatával (*stylus periodicus*). (18–19.) Másszor az „Inimicus Homo hoc fecit” (‘Ellenséges ember műve’, Mt 17,28-ra hivatkozik, de valójában Mt 13,28) négyszeri egymást követő igénybe-

113 Ladari József nagyszombati tanulmányi éveit és esztergomi káplánsága (1757) után Losoncon volt plébános, majd 1766-tól egy évre a budai Szécsényi papnevelő intézet lelki igazgatója lett. Később haláláig (1776. december 9.) Kemencén volt plébános, ahol új templomot építtetett. NÉMETHY, *Series...*, 731.

114 LADARI József, *Világi, ’s-lelki nemesség, az-az Szent Istvánnak [...] két-féle Nemessége [...]* (Nagyszombat: Akadémiai, 1758).

vételével hangsúlyozza az „eretnekségek” terjedését, hogy a „Pápista Templomokban fehér galamb helyére kormos holló szállot”. (21–22.)

Az összevetés bizonyítani látszik, hogy a nagyszombati neoconcionatorok ugyan gyakorlatlan, de a kor elvárásának megfelelő, tanult szónokok voltak. Stílushibáik, túlzásaik mögött a minél magasabb színvonalra törekvő prédikatori igyekezet fedezhető fel.

Kitekintésként, a vizsgálat továbbfolytatására ösztönzően több, még megválaszolatlan kérdés feltehető. Elsőként az, vajon lehet-e számítani, és milyen számban további nyomtatványok előkerülésére, azaz a fenti eredmények mennyiben tekinthetők reprezentatívnak. A Stephaneum hallgatóinak létszámát tízevenkénti bontásban¹¹⁵ összevetve a nyomtatásban megjelent beszédek számával (*Függelék*), az előrejelzésre kevés lehetőség mutatkozik, mivel a hallgatói létszám és a nyomtatványok megjelenése között aligha tételezhető fel bármiféle kapcsolat. Amikor például a hallgatói létszám száz fölött van (1735–1744, illetve 1755–1764), az adott időszakban megjelent nyomtatványok száma – éppúgy, mint korábban – viszonylag kevés, jelen esetben kettő, illetve három. Változás, a nyomtatványszám növekedése csupán 1765 után regisztrálható, ez azonban többféle okra (egyháztörténeti, irodalomelméleti, társadalmi, politikai stb.) vezethető vissza, melyek közül a retorikai elemzés rámutatott a hangsúlyozottan Cicero-követő beszéd lassú háttérbe szorulására a latin nyelvű szónoki stílus történetében.

Kérdés az is, hogy a nyomtatásban megjelent nagyszombati Szent István-beszédek mennyiben tekinthetők mintaprédikációknak, vagy inkább az elsajátított tudás bemutatását, illetve a szónoki képesség és képzettség adott állapotának együttesét reprezentálják-e. Valószínű, hogy ezek az összetevők fontos szerepet játszottak, ugyanakkor a csak lassan visszaszoruló körmondatos elrendezés (*stylus periodicus*) azt jelzi, hogy a szövegek elsősorban elmondásra és nem olvasásra készültek, azaz elsősorban a viszonylag kisszámú, talán zártkörű hallgatóság gyönyörködtetését szolgálták.

Felvetődik továbbá, hogy egy egyházi intézmény, papi szeminárium névünnepeknél mi lehetett egy neoconcionatortól leginkább elvárt teljesítmény: a tudás és a gyakorlat bizonyítása, a példa átadása a többi kispapnak, a kultusz méltó fenntartása és ápolása, esetleg egy mindezt koordináló, jelenleg pontosabban még körül nem határozható célzat. Nyilvánvaló, hogy a vizsgálatba bevont, vegyes színvonalú, részben „iskolás” modorú szónoklatoknak több funkciója volt, egyként voltak laudatiók, praedicatiók és recordatiók. A fomájukat tekintve encomiumok, ugyanakkor retorikai gyakorlatként, illetve hosszabb prédikációk vázlataiként is értelmezhetők.

Nyilvánvaló, újabb kutatást igényel annak megválaszolása, vajon hogyan illeszkednek a nagyszombati kispapok ünnepi beszédei a hasonló orációkhoz, így elsősorban az egyetemi ünnepi Szent István- vagy Szent László-beszédekhez. Nyitott kérdés az is, van-e oka annak, hogy Gizella királyné alakját – mint akit egy jó döntés eredményeképpen Szent István feleségül kért – mindössze egyetlen beszéd említi meg (F10, B_{1r-v}), Szent Imre személye pedig teljesen kimaradt a szónoklatokból.

115 KÁDÁR, KISS és PÓKA, *A Nagyszombati...*, 17.

I. Függelék

A prédikációk bibliográfiai számbavétele

Rövidítések:

Bp. Piar. <i>Calendarium</i> 1765–1771, 1776–1782	Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára <i>Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Strigoniensis ad annum</i> [...]. Nagyszombat: Acad. S. J., 1765–1771; [Nagyszombat]: Typis Tyrnaviensibus, 1776–1777; Nagyszombat: Litteris Regiae Universitatis Budensis, 1778–1782.
CSAPODI 1936	CSAPODI Csaba. „Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században?” <i>Regnum</i> 1 (1936): 346–355.
EKL Esztergom, Bibliotheca	ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
FSZEK Győr, Egyházmegyei Könyvtár	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ, Könyvtár
KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011	KÁDÁR Zsófia, KISS Beáta és PÓKA Ágnes. <i>A Nagyszombati Egyetem Teológiai Karának hallgatósága 1635–1773</i> . Budapest: ELTE Levéltár–PPKE Hittudományi Kar, 2011.
LUKÁCS I	Ladislaus LUKÁCS. <i>Catalogus Generalis seu Nomenclator</i> [...], Pars I. Roma: Institutum Historicum, 1987.
LUKÁCS III	Ladislaus LUKÁCS. <i>Catalogus Generalis seu Nomenclator</i> [...], Pars III. Roma: Institutum Historicum, 1988.
MTA KIK	MTA Könyvtár és Információs Központ
NÉMETHY 1881	NÉMETHY Lajos. <i>A Szent István első és apostoli királyról mondott dicsbeszédék irodalma</i> . Budapest: Rudnyánszky A., 1881.
NÉMETHY, <i>Series</i> 1894	Ludovicus NÉMETHY. <i>Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV</i> . Esztergom: Typ. G. Buzárovits, 1894.
OSZK Pannonhalma	Országos Széchényi Könyvtár Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár
Petrik I–IV, V, VII, IX	PETRIK Géza. <i>Magyarország bibliographiája 1712–1860</i> . 1–4. köt. Budapest, 1888–1892; <i>Pótlások Petrik Géza „Magyarország bibliographiája 1712–1860” c. művéhez</i> . 5., 7., 9. köt. Budapest: OSZK, 1971–2017.

SNK

Slovenská národná knižnica

SNRB18

Agáta KLÍMEKOVÁ, Eva AUGUSTÍNOVÁ és Janka ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*. 6 köt. Slovenská Národná Respektívna Bibliografia, Sériá A: Knihy. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.

1

Borsos, Stephanus:

Sertum excellentiorum virtutum Divi Stephani Apostolici Regis Hungariae in Amplissimo Dominorum Praelatorum Venerabilis Archi-Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis concessu dum Antiquissimum in Hungaria honorabile S. Stephani Regis Seminarium annuam tutelarís sui festivitatem

sub Reverendissimo Domino Paulo Olasz, Praeposito S. Crucis de Aszód, Archi Diacono Komaromiensi, Proto-Notario Apostolico, E. M. S. Canonico, ejusdemque Seminarii Praefecto Tyrnaviae. in Aedibus suis XX. Augusti recoleret, adornatum.

a Reverendo Nobili Stephano Borsos Hungaro Carponensi, AA. LL: et Philos. in primum annum Auditore, praelibati Semin. Alumno.

[Tyrnaviae], Typis Academicis, Per Fridericum Gall, Anno Incarnationis Dominicae M.DCC.XVI.

[]², A⁴ – B⁴, C² = 12 levél, 4°

Petrik I 327; SNRB18 nr. 1220

OSZK 835.701 (korábbi jelzet: Kny 1716 4° 7)

NÉMETHY 1881, nr. 152; CSAPODI 1936, 351, 18. j.

Az ajánlás címzettje Joannes Navay Liberae ac Regiae Confinariaeque Civitatis Szegediensis Plebanus. 1716-ban volt az Ősrégi Szeminárium alapításának 150. évfordulója.

Borsos, Stephanus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011-ben nem található, vö. uo., nr. 2614. A Dominikánsky knižný inštitút vonatkozó listáján lásd: https://www.knihydominikani.sk/hlavna_schemh-ladat_3?kpcmeno=borsosstefan. NÉMETHY, *Series* 1894, 509 (†1741)

2

Rummer, Georgius:

Verus Hungariae Protoparens, Sanctus Stephanus, Rex ejus Apostolicus, dictione Panegyrica exhibitus.

Dum Annuis eidem honoribus:

Deferente Reverendissimo Domino, Domino Paulo Kubovics, Protonotario Apostolico, E.M.S. Canonico, Sacri dicto Divo Seminarij Praefecto Dignissimo; etc.

Oratore Reverendo, Nobili, Excellenti, ac Doctissimo Domino Georgio Rummer, AA. LL. et Philosophiae Magistro, SS. Theologiae in primum annum Auditore, ejusdem Seminarij Alumno.

In Cathedrali Divi Nicolai Basilica Tyrnaviensi DeVotVs ILLI, Ltaret aLVMnatVs.
Tyrnaviae, Typis Academicis, Per Fridericum Gaál [!], (1723).

A⁴ – B⁴ = 8 levél, 4°

Petrik V 435; SNRB18 nr. 8232

OSZK Past 1453b

Rummer (Rumer), Georgius: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 2089; NÉMETHY, *Series* 1894, 902–903 (†1773)

3

Rummer, Georgius:

Domus Domini, supra firmam petram aedificata. Petra autem erat: Divus Stephanus, Primus Ungariae Rex Apostolicus,

Dictione annua, sua Die, et suae in Urbe Tyrnaviensi Domi,

dum amplioribus, et illustrioribus sub Clientela ejus exurgeret structuris, celebratus;

Nec non deferente: Reverendissimo Domino, Domino Joanne Illyés, Abbate de Campo Strigoniensi, Archi-Diacono Gömöriensi, E.M.S. Canonico, et dictae Domus eo tum Praefecto Dignissimo, etc. etc.

Oratore: Reverendo, Nobili, Excellenti, ac Doctissimo Domino Georgio Rummer, AA. LL. et Philosophiae Magistro, SS. Theologiae in tertium annum Auditore, ejusdemque Bacca-Laureo formato, sacrae illius Domus Alumno Presbytero e Kohariano primo, et Vice-Praefecto; Consuetis Magnum Tutelarem suum honoribus prosequerentur Devotissimi ejus Cliente, memoratae, et Eidem Sacrae Domus Alumni.

Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall, 1725.

A⁴ – B⁴, C² = 10 levél, 4°

Petrik III 257; SNRB18 nr. 8231

OSZK Kny 1725 4° 9; EKL Bar 10827(coll. 7)

NÉMETHY 1881, nr. 153

Rummer (Rumer), Georgius: lásd az előző tételnél

4

Chmel, Mathias:

Serenissimus e Monte Strigoniensi Pacis Princeps seu D. Stephanus Primus Hungariae Rex

In Antiquissimo Seminario Sibi Sacro coram Venerabilis Archi-Capituli Strigoniensis Concessu

Oratione Panegyrica exhibitus a Reverendo Domino Mathia Chmel, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo ejusdem in 2dum Annum Auditore dicti Seminarij Alumno. 20 Aug. Anno 1729.

Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall, 1729.

A⁴, B² = 6 levél, 4°

Petrik VII 99; SNRB18 nr. 4083
Bp. Piar. M 70/34

5

Déri, Franciscus:

Hungariae Numa Pompilius Sive Divus Stephanus Proto-Rex Apostolicus Inedipti di-
utinam conservationem, et vigorem Regni in pietate erga Divos, et Tempa fundans et
radicans.

In Antiquissimo Seminario Sibi Sacro

Coram Venerabilis Archi-Capituli Strigoniensis concessu

Panegyrici exhibitus

a R.D. Francisco Déri, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo, et pro suprema ejusdem La-
urea Candidato, dicti Seminarij Convictore.

Die 20. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Academicis, per Fridericum Gall, 1730.

A⁴ – B⁴, C² = 10 levél, 4°

Petrik IV 31; SNRB18 nr. 2000

OSZK Kny 1730 4° 20

Déri (Déri), Franciscus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 2396

6

Miskovics, Josephus:

Inusitata coelum inter, et terram LIS de animam agente Divo Stephano Primo Hunga-
riae Rege Coelo jure aequissimo adjudicata,

Dum annua ejus memoria In Antiquissimo Seminario Divo eidem Sacro recoleretur,

Oratione panegyrica exhibita

a R.D. Josepho Miskovics, AA. LL. et philosophiae Magistro, ejusdem Seminarii Alumno.

Die 20. Augusti Anno M.DCC.XXXI.

Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall, (1731).

A⁴, B³ = 7 levél, 4°

Petrik II 757; SNRB18 nr. 6144

EKL Bar 10827(coll. 8)

NÉMETHY 1881, nr. 154

Miskovics, Josephus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 2449; NÉMETHY, *Series* 1894, 795 (†1783)

7

Szalay, Georgius:

Prodigiosa dextera Divi Stephani primi regis Hungariae a corruptione vindicata,
et Dum annui eidem honores in antiquissimo Seminario Divo ejus Nomini Sacro de-
ferrentur,

dictione panegyrica exhibita

a Reverendo Nobili, Excellenti, ac Doctissimo Domino Georgio Szalay, AA. LL. et Phi-
losophiae Magistro, Sacro Sanctae Theologiae in primum annum Auditore, ejusdemque
Seminarii Alumno.

Die 20. Augusti Anno M.DCC.XXXIII.

Tyrnaviae, Typis Academicis, per Leopoldum Berger, (1733).

A⁴ – B¹ = 8 levél, 4°

Petrik IX 423

OSZK 829.723

Szalay (Szalai), Georgius: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 2510; NÉMETHY, *Series* 1894, 952 (†1767)

8

Fandly, Joannes:

Divus Stephanus Hungariae Apostolus

Dictione panegyrica celebratus,

Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac devotus illi Alumnatus annuis
eundem titularem Suum honoribus prosequeretur;

sub Reverendissimo Domino, Domino Georgio Emerico Agnelli, proto-notario apos-
tolico, E.M.S. Canonico, Seminarii eidem Sancto-Dicati, Praefecto Dignissimo etc. etc.
oratore Reverendo, Nobili, ac Erudito Domino Joanne Fandly, AA. LL. et Philosophiae
Magistro, SS. Theologiae in primum annum Auditore, ejusdemque Seminarii Alumno.

Anno a Partu Virginis M. DCC. XLI. Die XX. Mense Augusto.

Tyrnaviae, Typis Academicis Soc. Jesu, 1741.

A⁶ = 6 levél, 4°

Petrik V 147; SNRB18 nr. 2701

OSZK Kny. 1741 4° 12

Fandly (Fandle, Fándli), Joannes: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 2841; NÉMETHY, *Series* 1894, 564
(†1781)

1741-ben volt az Ósrégi Szeminárium alapításának 175. évfordulója.

9

Fekete, Emericus:

Divus Stephanus, Hungariae Apostolus,

Dictione panegyrica celebratus;

Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac devotus illi Alumnatus annuis eundem Titularem suum honoribus prosequeretur,

sub Reverendissimo, ac Clarissimo Domino, Domino Joanne Lami, E.M.S. Canonico, Seminarii eidem Sancto dicati Praefecto Dignissimo, etc. etc.

oratore Reverendo Nobili, ac Erudito Domino Emerico Fekete, AA. LL. et Phil. Mag. Theologiae in tertium annum Auditore, pro prima ejusdem Laurea Candidato, ejusdem Seminarii Alumno.

Anno a Partu Virginis M.DCC.XLIII. die 20. Mense Augusto.

Tyrnaviae, typis Academicis Societatis Jesu, 1743.

A⁴, B² = 6 levél, 4°

Petrik I 770; SNRB18 nr. 2755

OSZK Kny. 1743 4° 14 (a kötés részben eltakarja a kezdőbetűket); SNK SD35769

NÉMETHY 1881, nr. 155

Fekete, Emericus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 2842

10

Nedeczky, Franciscus:

DIVVs stephanVs, hVngariae ReX ApostoLVsque CeLeberrIMVs,

In Antiquissimo Seminario Ejusdem Sancti Regis cum illud Divi Patroni, ac Protectoris sui memoriam Annua Solennitate celebraret,

ab InsIgnI, eXIMIa, DVranteqVe hVCVsqVe In sVos benefICentIa

Oratione Panegyrica laudatus

sub Reverendissimo Domino, Domino Stephano Nicolao Jaklin, de Elephant, Abbate B. M. V. de Bizeve, Archi-Diacono Barsiensi, Proto-Notario Apostolico, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Canonico, Antiquissimi Seminarii Eidem Sancto dicati Praefecto dignissimo, etc. etc.

Per Reverendum, Nobilem, Excellentem, ac Doctissimum Dominum Franciscum Nedeczky, de Nedecze, AA. LL. et Philos. Magist. SS. Theol. in 3tium Annum Auditorem, ejusdemque Baccal. formatum, Antiq. Sem. dicti S. Regis Alum. Praesbyt., Archi-Diaecesis [sic!] Strigon.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1748.

A⁴ – C⁴, D¹ = 13 levél, 1 rézmetszetes címlapelőzők, 4°

A rézmetszeten Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának tengerparton térdelve, felirata ismétli a cím első kronosztichonos részét: DIVVs stephanVs, hVngariae ReX ApostoLVsque CeLeberrIMVs. Jelzése jobbra lent: „Joseph läger sculp. Tyrnaviae”

Petrik II 854; SNRB18 nr. 6383

OSZK Kny. 1748 4° 6; OSZK 627.729; EKL Kny_18_00844; EKL Bar 10830(coll.6.)

NÉMETHY 1881, nr. 156

Nedeczky (Nedeczki), Franciscus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 3151; NÉMETHY, *Series* 1894, 813 (†1773)

A címben és a metszetfeliraton a kronosztichonok értéke: 1748.

11

Aradi, Joannes Nepomucenus:

Tricollis Pannoniae seu Divus Stephanus Fortitudine, Religione, Constantia Toto Orbe Clarissimus Princeps demonstratus,

Dum Tyrnaviae sub Titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus illi Alumnatus annuis eundem Tutelarem suum honoribus prosequeretur,

Sub Reverendissimo Domino, Domino Ignatio Koller, de Nagy-Mánya, Proto-Notario Apostolico Praeposito B. V. M. de Rathott E. M. S. Canonico Archi-Diacono Neogradiensis, nec non Antiquissimi Seminarii eidem Divo dicati, Praefecto Dignissimo, etc. etc. Oratore Reverendo, Nobili, Excellente, ac Doctiss. Dom. Joanne Nepomuc. Aradi, AA. LL. et Phil. Magistro, SS. Theol. in annum 2dum Auditore, Antiquiss. Seminarii S. Stephani Archi-Diaec. Strigon. Alumno.

Anno Reparatae Salutis M. DCC. LIV. die 20. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1754.

A⁴ – B⁴ = [1–2], 3–15, [1] lap, 1 rézmetszetes címlapelőzőék, 4°

A rézmetszet és felirata azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik V 35; SNRB18 nr. 468

OSZK 204.992; FSZEK BV 929/83

Aradi, Joannes Nepomucenus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 3548; NÉMETHY, *Series* 1894, 471 (Arady, †1810)

12

Szily, Joannes:

Prodigium Principum Cui Coelum duos praemisit Nativitatis Prodomos Angelum et Proto-Martyrem sive Sanctus Stephanus Rex Hungariae Cujus Magisterio Facta et Discipula Veritatis, Quae diu fuerat Magistra Erroris.

Dictione panegyrica celebratus

Dum Tyrnaviae sub Titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus illi Alumnatus annuis eundem Tutelarem suum honoribus prosequeretur.

Deferente Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Domino Comite Francisco Berchtoldt L. B. ab Ungerschitz, Proto-Notario Apostolico E. M. S. Canonico, nec non Antiquissimi Seminarii eidem Divo dicati Praefecto Dignissimo etc. etc.

Oratore Reverendo Domino Joanne Szily, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo formato ac pro Suprema ejusdem Laurea Candidato SS. Theologiae in secundum annum Auditore, Antiquissimi Seminarii S. Stephani Archi-Dioecesis Strigoniensis Alumno.

Anno Salutis M. DCC. LIX. die XX. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1759.

A⁸ = 8 levél, 1 rézmetszetes címlapelőzőék, 4°[!]

A rézmetszet és felirata azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik III 545; SNRB18 nr. 9316

SNK SD 14299 (rézmetszettel)

Szily (Szili), Joannes: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 3847; NÉMETHY, *Series* 1894, 965 (†1800)

A kronosztichon értéke a metszetfeliraton: 1748.

13

Hentaller, Josephus:

Idea principum, exemplar virtutum. Sive SanCtVs StephanVs CaeLestI MVnere CoL-LatVs reX hVngariae reCVrrente annVa festlVItate ple CeLebraTVs.

Dum Tyrnaviae sub titulo DIVI hujus Regis erectus, ac Devotus Illi Alumnatus, annuis Eundem Tutelarem suum honoribus prosequeretur.

Deferente Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino, Domino Comite Francisco Berchtoldt L. B. ab Ungerschitz, Proto-Notario Apostolico, E. M. S. Canonico, nec non Antiquissimi Seminarii Eidem Divo dicati Praefecto Dignissimo, etc. etc.

Oratore. Nobili, ac Reverendo Domino Josepho Hentaller, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo formato, ac pro suprema ejusdem Laurea Candidato, SS. Theologiae in secundum annum Auditore, Antiquissimi Seminarii S. Stephani Regis Archi Diaecesis Strigoniensis Alumno.

Anno Salutis M. DCC. LX. die XX. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1760.

A⁴ – B⁴ = [1–3], 4–16 lap, 1 rézmetszetes címlapelőzőék, 4°

A rézmetszet és felirata azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik V 193; SNRB18 nr. 3610

OSZK 627.728 (rézmetszettel), 224.437 (rézmetszet nélkül)

Hentaller, Josephus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 3877

A címben a kronosztichon értéke: 1760, a metszetfeliraton: 1748.

14

Gabsovics, Emericus:

Magnanimus Pannoniae Hercules qui Nondum natus jam Coelum vicerat, ut melius a Coelo vinceretur, Neque tamen prius victus, quam Coeli favoribus vincus, ut Ita vinc-

tus terrena omnia Coelo vinceret. Sive Sanctus Stephanus CaeLo DatVs hVngariae MonarCha

Oratione panegyrica celebratus

Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus illi Alumnatus ea, qua par erat, veneratione, ac solennitate annuos Eidem Tutelari suo honores persolveret.

Deferente Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino, Domino Comite Sigismundo Keglevics De Buzin, Praeposito B. M. V. de Ráthott, Proto-Notario Apostolico E. M. S. Canonico, nec non Antiquissimi Seminarii Eidem Divo dicato Praefecto etc. etc.

Oratore Reverendo, Nobili, Excellente, ac Doctissimo Domino Emerico Gabsovcis, AA. LL. et Philosophiae Magistro, Sacro-Sanctae Theologiae in 3tium Annum Auditore, ejusdemque Baccalaureo formato, nec non pro suprema Laurea Candidato, Antiquissimi Seminarii Sancti Stephani Regis Hungariae Archi-Dioecesis Strigoniensis Alumno. Anno Strigonia 386. accepto 222. cum 233. Principe 266. Terra 266. beatur 388.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1761.

A⁴ – B⁴ = 8 levél, 4°

Petrik V 163; SNRB18 nr. 3022

OSZK Kny 1761 4° 4

Gabsovcis (Gabjovics), Emericus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 3873; NÉMETHY, *Series* 1894, 583 (†1772)

A címben a kronosztichon értéke: 1761. A címben a carmen cabalisticum értéke: 1761.

15

Joannes Nepomucenus L. B. de Zwenkay; [Fejérvári (Fehérvári), Ignatius]:

Sanctus Stephanus Rex Hungariae

Dictione panegyrica celebratus.

Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus Illi Alumnatus, Annuos Eidem Tutelari suo Honores instauraret.

Deferente Reverendissimo Domino Domino Joanne Hyros E. M. S. Canonico, Proto-Notario Apostolico, Archi-Diacono de Torna, nec non Antiquissimi Seminarii Eidem Divo dicati Praefecto etc. etc.

Ab oratore Illustrissimo, ac Reverendo Domino Joanne Nepomuceno L. B. de Zwenkay. Sacro-Sanctae Theologiae Candidato, Seminarii Sancti Stephani Regis Hungariae Archi-Diaecesis Strigoniensis Alumno.

TIBI protoregI HVngarorVM ApostoLICo DICta.

Anno Salutis M. DCC. LXV. die XX. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academ. Soc Jesu, 1765.

A⁴ – B⁴ = 8 levél, 1 rézmetszetes címlapelőzők, 4°

A rézmetszet és felirata azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik III 900; SNRB18 nr. 10504

EKL Misc_4r_40_coll.7; Magántulajdon (a példány elején kézzel: „Haec oratio est P. Ignatij Fejérvári.”)

Joannes Nepomucenus L. B. de Zwenkay: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011-ben nem található. „Joannes L. B. Zvenchau, Archi-Dioec. Strig.” jelzéssel megtalálható a Seminarium S. Stephani Regis Hungariae névjegyzékében a Novitii, Candidati Theologiae között: *Calendarium* 1765, 129. A *Calendarium* 1766-ban azonban nem lelhető fel. (Ha 1765. augusztus 20. előtt meghalt, vagy távozott a kispapok közül, elképzelhető, hogy nem ő volt az ünnepi szónok.)

Fejérvári (Fehérvári), Ignatius: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 4177 (1765-ben harmadéves teológushallgató, jezsuita 1753. okt. 17-től). A magántulajdonban lévő példány kéziratos bejegyzésén kívül nincs arra utalás, hogy ő lett volna a beszéd szerzője. LUKÁCS I, 322 (1736–1773?)

A címben a kronosztichon értéke: 1765, a metszettel: 1748.

16

Frank, Georgius:

Seculum secundum Antiquissimi Seminarii Sancti Stephani Regis et Apostoli Hungariae Anno Salutis M. DCC. LXVI. celebratum.

Dum sacra ejus familia divo suo tutori annua solennia festis honoribus persolveret.

Oratore Georgio Frank.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1766.

A⁴ – B⁴ = 8 levél, 1 rézmetszetes címlapelőzők, 4°

A rézmetszet felirat nélküli, azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik I 822; SNRB18 nr. 2925

EKL Misc_4r_40_coll.9; OSZK 826.329

A Stephaneum alapításának 200. évfordulójára jelent meg.

Frank, Georgius: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 4402 (a Stephaneum lakója, elsőéves teológus, nemes)

Az esztergom egyházmegyei clerus junior elsőéves teológus tagja, a Stephaneum praefectusa 1766-ban Joannes Hyros: *Calendarium* 1766, 121, 119.

17

Nunkovits, Antonius:

Panegyrica Divi Stephani laudatio Regi Hungariae clarissimo a DoMo eIVs CVLtVI saCra anno a lapsu seculi secundi primo anniversariis honoribus persoluta.

Oratore Antonio Nunkovits, Diaeces. Quinque-Eccles. alumno.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1767.

)(⁴ –)(⁴ = 8 levél, 1 rézmetszetes címlapelőzők, 4°

A rézmetszet felirat nélküli, azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik II 891; SNRB18 nr. 6629

EKL Misc_4r_40_coll.8

A Stephaneum alapításának 201. évfordulójára jelent meg.

Nunkovits, Antonius: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 4425 (másodéves teológushallgató)

Az esztergom egyházmegyei clerus junior 2. éves teológus tagja, a Stephaneum praefectura 1767-ben Simon Faba: *Calendarium* 1767, 120, 119.

A címben a kronosztichon értéke: 1767.

18

Klúch, Josephus:

Divus Stephanus rex, et apostolus Hungariae,

Panegyrica dictione celebratus:

Dum eidem tutelari suo Antiquissimum Seminarium Sancti Stephani, pro more majorum suorum, annuos honores persolvisset.

Die XX Mensis Augusti, Anno Salutis M.DCC.LXVIII. A conditu Seminario Ducentesimo Secundo

Oratore Josepho Klúch alumno theologo.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1768.

*⁴ – **⁴ = 8 levél, 1 rézmetszetes címlapelőzők, 4°

A rézmetszet felirat nélküli, azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik II 417; SNRB18 nr. 4931

OSZK Kny 1768 4° 1

A Stephaneum alapításának 202. évfordulójára jelent meg.

NÉMETHY 1881, nr. 157

Klúch, Josephus (Franciscus): KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 4501 (harmadéves teológushallgató);

NÉMETHY, *Series* 1894, 689 (1748–1826). Az esztergom egyházmegyei clerus junior elsőéves teológus tagja, a Stephaneum praefectura 1768-ben Simon Faba: *Calendarium* 1768, 120, 119.

19

Tornallyai, Gedeon; [Szerdahelyi, Georgius (Szerdahely, Georgius Aloysius)?]:

Divus Stephanus regius apostolus et apostolicus Hungariae Rex

panegyrica dictione celebratus

dum sacra ejus familia anno supra alterum ab incunabulis suis seculum quarto reparatae salutis MDCCLXX. eidem tutelari suo anniversarios pro more majorum honores persolveret.

Oratore Gedeone Tornallyai de eadem AA. LL. et Phil. Magistro SS. Theol. C[andidato] ex ejusdem divi Familia.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Socie[tatis Jesu], 1770.

A⁴, B³ = 7 levél, 4°

Petrik III 660; Petrik II 532; SNRB18 nr. 9732

SNK SC 11585 (szerző: Tornaíai)

A Stephaneum alapításának 204. évfordulójára jelent meg.

NÉMETHY 1881, nr. 158 (szerző: Gedeon Tornallyai)

Tornallyai, Gedeon: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011-ben nem található. „Gedeon Tornallyai Archi-Dioec. Strig.” jelzéssel megtalálható a Seminarium S. Stephani Regis Hungariae névjegyzékében a Clerus junior, Candidati Theologiae között: *Calendarium* 1770, 120. A *Calendarium* 1771-ben azonban nem lelhető fel. NÉMETHY, *Series* 1894, 991 („Theologiae tertium in a. in Pázmaneó studens. 3. Nov. 1772 pro cooperatore ad Osgyán missus. 23. Apr. 1774. investitus parochus in Guzsona, qua cum incorporatus neo-erectae dioecesi Rosnaviensi.”)

Szerdahelyi, Georgius [Szerdahely, Georgius Aloysius]: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 4481 (negyedéves teológushallgató). Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének „Szerdahelyi György Alajos” címszaván (<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz26437.htm>) és Petrik III 532-n kívül nincs arra utalás, hogy ő lett volna a beszéd szerzője. LUKÁCS III, 1661

A Stephaneum praefectura 1770-ben Simon Faba: *Calendarium* 1770, 119.

20

Divéky, Ludovicus:

Panegyricus Divo Stephano Regi, et Apostolo Hungariae dictus:

Dum Eidem tutelari suo annuos honores Deferret

Devotum ejus nomini Antiquissimum Seminarium Sancti Stephani
anno A partu Virginis MDCCLXXI.

Oratore Ludovico Divéky SS. Theologiae Candidato. Alumno.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academ. Soci. Jesu, 1771.

A⁴ – B⁴ = 8 levél, 1 rézmetszetes címlapelőzők, 4°

A rézmetszet azonos az 1748-ban megjelenttel.

Petrik I 541; SNRB18 nr. 2109

Magántulajdon

NÉMETHY 1881, nr. 159

Divéky, Ludovicus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 4468. Az esztergom egyházmegyei clerus junior „candidati theologiae” tagja, a Stephaneum praefectura 1771-ben Simon Faba: *Calendarium* 1771, 121, 119.

21

Kaidocsy, Ladislaus:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi et Apostolo dictus

Dum Antiquissimum Seminarium Sancti Regis Eidem tutelari suo annuos honores Deferret

Oratore Ladislao Kaidocsy. Ejusdem Seminarii Alumno Archi Dioecesis Strigoniensis
Anno salutis 1776. Die 20 Mensis Augusti.

[Tyrnaviae], Typis Tyrnaviensibus, 1776.

A⁴, B² = 6 levél, 4°

Petrik VII 247; SNRB18 nr. 4548

Esztergom, Bibliotheca 32578/15 (K/h II 411aa15); SNK SC10806 (korábbi tulajdonos: Biblioth. Coll. Poson. S. J. Var. II. Concion. 4)

Ladislaus Kaidocsy (Kajdócsy) 1776-ban a Stephaneum clerus juniorjainak candidatus theologusa: *Calendarium* 1776, 132. A Stephaneum praefectura 1776-ban Franciscus Draveccky: uo., 130. NÉMETHY, *Series* 1894, 670 (Kajdócsy, Kajdócsy, †1826)

22

Gabelkhoven, Antonius:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi, et Apostolo dictus.

Dum Antiquissimum Seminarium Eidem tutelari suo annuos honores persolveret Oratore Illustriss. Reverendo, ac Perdocto Domino Antonio L. B. Gabelkhoven de Thurn, et Schalleg, AA. LL. et Philosophiae Magistro, Ejusdemque Seminarii Alumno, Archi-Dioecesis Strigoniensis.

Anno salutis 1777. Die 20 Augusti.

[Tyrnaviae], Typis Tyrnaviensibus, 1777.

A⁴, B³ = 7 levél, 4°

Petrik VII 170; SNRB18 nr. 3011

Esztergom, Bibliotheca Coll. II. 126.11

Antonius Gabelkhoven (Antonius L. B. Gabelkhoven) 1777-ben a Stephaneum clerus juniorjainak candidatus theologusa: *Calendarium* 1777, 70. A Stephaneum praefectura 1777-ben Franciscus Draveccky: uo., 68.

23

Haller, Franciscus:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae regi, et apostolo dictus.

Dum antiquissimum seminarium eidem tutelari suo annuos honores persolveret oratore Illustriss. Reverendo, ac perdocto Domino comite Francisco Haller ab Hellers-tein Seminarii ejusdem alumno Archi-Dioecesis Strigoniensis.

Anno ab erectione seminarii CCXII. Salutis vero 1778. die 20. Augusti.

Tyrnaviae, typis Univers., (1778).

A⁶ = 6 levél, 4°

Petrik VII 193; SNRB18 nr. 3495

SNK 49927

A Stephaneum alapításának 212. évfordulójára jelent meg.

Franciscus Haller 1778-ben a Stephaneum clerus juniorjainak philosophi secundi annijai közé tartozott („C. Franciscus Haller”): *Calendarium* 1778, 71. A Stephaneum praefectura 1778-ban Franciscus Draveccky: uo., 70. NÉMETHY, *Series* 1894, 609–610 (Haller e comitibus l. b. ab Hellers-tein Franciscus, 1782. jan. 20-án ért haza Rómából, miután a 4. teológiai évét abszolválta, †1823)

24

Kiss, Antonius:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi, et Apostolo dictus

Dum Antiquissimum Seminarium Eidem tutelari suo annuos honores persolveret

Oratore reverendo, praenobili, ac perdocto domino Antonio Kiss de Boldog-Háza.

Seminarii

ejusdem Alumno Archi-Dioecesis Strigoniensis.

Anno ab erectione Seminarii CCXIII.

Salutis vero 1779. Die 20. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Regiae Universit. Budensis, 1779.

A⁴ – B⁴ = 8 levél, 4°

Petrik VII 266; SNRB18 nr. 4850

Győr, Egyházmegyei Könyvtár G XIII 6.100; SNK SC49521 (a korábbi tulajdonos ex libris bélyegzője nem olvasható)

A Stephaneum alapításának 213. évfordulójára jelent meg.

Antonius Kiss 1779-ben a Stephaneum clerus juniorjainak philosophi secundi annijai közé tartozott: *Calendarium* 1779, 71. A Stephaneum praefectura 1779-ben Franciscus Draveccky: uo., 70.

25

Waldperger, Franciscus Xaverius:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi, et Apostolo dictus

Dum Antiquissimum Seminarium Eidem tutelari suo annuos honores persolveret

Oratore reverendo, nobili, ac perdocto domino Francisco Xaverio Waldperger Seminarii

ejusdem Alumno Archi-Dioecesis Strigoniensis.

Anno ab erectione Seminarii CCXIV.

Salutis vero 1781. Die 20. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Regiae Universit. Budensis, 1780.

A⁴ – B⁴ = 8 levél, 4°

Petrik VII 558; SNRB18 nr. 10223

SNK SC 49520; SNK K 2102/80

A Stephaneum alapításának 214. évfordulójára jelent meg.

Franciscus (Xaverius) Waldperger (Valdperger) 1780-ban a Stephaneum clerus juniorjainak philosophi secundi annijai közé tartozott: *Calendarium* 1780, 71. A Stephaneum praefectura 1780-ben Joannes Ivancsics: uo., 70. NÉMETHY, *Series* 1894, 1031 (Waldperger Franciscus Xaverius, †1806)

26

Kudlik, Ignatius:

Sanctus Stephanus primus rex Hungariae magna ecclesiae columna gentis Apostolus patriae

pater.

Dum ejus solennitas ageretur ab Antiquissimo Seminario honoribus ejus sacro,

Panegyrica dictione celebratus
Oratore Ignatio Kudlik, Seminarii ejusdem Alumno, Philosophiae secundum in annum
Auditore.

Tyrnaviae XIII. Kalendas Mensis Septembris

Anno ab erectione CCXV.

Reparatae salutis M. DCC. LXXXI.

Tyrnaviae, Typis [!] Regiae Vniuersitatis Budensis, 1781.

A⁴ – B⁴, C¹ = 9 levél, 4°

Petrik II 515; SNRB18 nr. 5216

Magántulajdon

A Stephaneum alapításának 215. évfordulójára jelent meg.

Ignatio Kudlik 1781-ben a Stephaneum clerus juniorjainak philosophi secundi annijai közé tartozott: *Calendarium* 1781, 68. A Stephaneum praefectura 1781-ben Joannes Ivancsics: uo., 67. NÉMETHY, *Series* 1894, 724–725 (1760–1822)

27

Bernolák, Antonius:

Divus rex Stephanus magnus Hungarorum Apostolus,

Dum Tyrnaviae sub titulo sancti hujus regis erectus alumnatus annuos eidem tutelari
suo

instauraret honores,

Panegyrica dictione celebratus

A Reverendo, Nobili, et Perd. Domino Antonio Bernolák, Seminarii ejusdem Alumno,
Philosophiae alterum in annum Auditore.

Tyrnaviae XIII. Kalendas Mensis Septembris

Anno ab erectione Seminarii CCXVI.

Reparatae vero Salutis MDCCLXXXII. Die 20. Augusti.

Tyrnaviae, Typis Regiae Universitatis Budensis, 1782.

A⁴ – B⁴, C² = 10 levél, 4°

Petrik VII 128; SNRB18 nr. 980

Pannonhalma 85–D–17/11; SNK SC43501. A címlap elé kötött cikk-kivágattal Bernolák e prédikációjáról: Boris BÁLENT, „Objav v Matici slovenskej Bernolákova prvotina”, *Práca* 33, 89. sz. (1978. ápr. 15.): 6.

A Stephaneum alapításának 216. évfordulójára jelent meg.

Antonius Bernolák 1782-ben a Stephaneum clerus juniorjainak philosophi secundi annijai közé tartozott: *Calendarium* 1782, 67. A Stephaneum praefectura 1782-ben Joannes Ivancsics: uo., 67. NÉMETHY, *Series* 1894, 496 (1762–1813)

II. Függelék

A bibliográfiában közölt beszédekkel összevethető prédikációk

Miksics, Martinus:

Annuum Vectigal Augusti Literarum Studij
in Antiquissimo Sancti Stephani Regis Hungariae Seminario, Ad conciliandum [...] fer-
vorem. conciliandumque [...] in primo [...] orationi [...]
a Reverendo Domino Martino Miksics, AA. LL. et Philos. Magistro, Sacro-Sanctae
Theol. [pri]mum Annum Auditore, dicti Seminarii Alumno. Anno M.DCC.XXX.
Tyrnaviae, Typis Academicis, per Fridericum Gall, 1730.
A⁴ – B⁴ = 8 levél, 4°

Petrik V 323; SNRB18 nr. 6086

MTA KIK 553.274 (címlap erősen sérült, szövege hiányos)

Miksics, Martinus: KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, nr. 2409; NÉMETHY, *Series* 1894, 793 (†1745)

Ladari Josef:

Világi, 's-lelki nemesség, az-az Szent Istvánnak Magyar-Ország Első Apostoli Királya-
nak, első Királyi Apostolának fényesen tündöklő két-féle Nemessége,
Mellyet Élő nyelwel [!] T. N. Esztergami Fő-Káptalannak költségével fel álltatott ugyan
Sz. István Király Tiszteletére fénlő Templomban, ábrázolt T. Pater Ladari Josef, N. Kirá-
lyi Váras Plébániájának Káplány Esztergamban M. DCC. LVII. [...]
Nagy-Szombatban, Akadémiai Bötükkal, 1758.
A⁴ – C⁴ = [1–2], 3–24 lap, 4°

Petrik V 283; SNRB18 nr. 5290

OSZK 627.735; SNK SD35775

Ladari Josef: NÉMETHY, *Series* 1894, 731 (†1776)

A jóra való ifjúság kertecskéjét prédáló herékről

Egy iskolai konfliktus Valerian Mader versében

MOLNÁR Dávid

Tokaj-Hegyalja Egyetem, Speculum Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs
ORCID: 0000-0002-3825-2030

Fruit-devouring drones in the garden of virtuous youth. A school conflict in Valerian MADER'S poem

Abstract | This paper is an investigation that seeks to reconstruct a teacher-student conflict based on a poem by Valerian MADER (1558–1605?). The conflict erupted between an assistant teacher in Trenčín and his students around 1581. The poem can be read as an apologia and a poetic judicial speech in which MADER enumerates his grievances against his students, the “fruit-devouring drones.” Exploring the possible origins of the conflict provides insight not only into MADER'S pedagogical principles but also into the “Organizational and operational regulations” of the elementary school in Trenčín. The poem is found in the author'S only known book, published in 1588. MADER conceived his book as a poetic formulary titled *A little book of students' poetic exercises; Published for beginners of the art of poetry, to provide examples on how to compose, develop, love, and preserve them.*

Keywords | Neo-Latin poetry, occasional poetry, history of education, school-book, school conflict

Jelen tanulmány egy nyomozás, amely Valerian Mader (1558–1605?)¹ egyik verse alapján próbálja meg rekonstruálni azt a tanár-diák konfliktust, amely a trencségi segédtanító és tanítványai között robbant ki valamikor 1581 második felében (esetleg 1582 legelején). A 77 disztichonnyi verset egy költői „törvényszéki beszédként” is olvashatjuk, amelyben Mader meglehetősen indulatokkal olvassa sérelmeit a tanítványok fejére, akiket – többek között – „gyümölcspusztító heréknek” nevezett. Nem tudjuk, mi lehetett a vizsály pontos oka, csak találgatni tudunk. A konfliktus lehetséges okainak feltárása nemcsak Mader pedagógiai elveibe, hanem a trencségi iskola „szervezeti és működési szabályzatába” is enged némi bepillantást.

A költemény a szerző egyetlen ismert könyvében olvasható, amelyet 1588-ban adott ki Mantskovit Bálint nyomdájában Galgócon.² A könyv címe: *A tanulók költészeti gyakorlatainak könyvecskéje a versírás művészetének újoncai számára lett kiadva, hogy példát vehessenek arról, hogyan kell azokat elkészíteni, fejleszteni, megszeretni és megőrizni.*³ Mader a könyvét poétikai formuláriumnak, mintagyűjteménynek szánta. A könyvecske tanító jellegét mutatja az is, hogy Mader a margón macskakörmök segítségével hívta fel a figyelmet azokra a fontos sorokra, szakaszokra, amelyek valamilyen klasszikus, bibliai, vagy kortárs utalást, reminiscenciát tartalmaznak (lásd az 1. ábrát).

A könyvet két fő részre osztotta. Az első rész, amely a könyv főcíme alá sorolható, Mader 77 saját versét és peritextusként 12 neki címzett verset tartalmaz. A második részben *Libellus adoptivus cím alatt 27 neki címzett verset és négy levelet gyűjtött össze.*⁴ A trencségi tanítványokhoz szóló vers az eredeti nyomtatvány 60–64. oldalán olvasható *Ad studiosos Trenczinienses, discipulos suos* címen. A verset és fordítását a tanulmány végén közlöm az eredeti és modern kiadáshoz képest kisebb központozásbeli módosításokkal és jegyzetekkel.

A vers nagyjából öt tematikus részre osztható:

-
- 1 Életének összefoglalását lásd: Miloslav OKÁL, „Život a dielo Valeriána Mádera”, *Literárnomúzejný letopis* 20 (1986): 144–176; CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM): Proszopográfiai rész I, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610) I/2: M–R* (Budapest: MEDiT, 2015), 7; MOLNÁR Dávid, „Valerian Mader igavonó ökröcskéje: a *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum*”, in Valerian MADER, *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum (1588)*, szerk. MOLNÁR Dávid, 7–60 (Budapest–Sárospatak: L’Harmattan Kiadó–Tokaj–Hegyalja Egyetem, 2024), 9–15.
 - 2 BORSA Gedeon, „XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban”, *Magyar Könyvszemle* 80 (1964): 162–166, 164–165.
 - 3 Valerian MADER, *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum, propter tyrones artis versificatoriae, ut quomodo ea comparanda, promovenda, amanda, et conservanda sit, exemplum capiant, in lucem editus* (Galgóc: Typis Valentini Mantskovit, 1588), RMNy 611. A könyv egyetlen ismert példányát Bécsben az Österreichische Nationalbibliothek őrzi (*35.X.164). Ez a példány a trencségi iskola tanárának és rektorának, Hieremias Sartoriusnak a tulajdonában volt, amelyet a bejegyzés szerint egy – ma már kibetűzhetetlen – orvosnak adott ajándékba (MADER, *Libellus...*, 2024, 427). A könyv szerkezetének és a benne foglalt verseknek az összefoglalása: MOLNÁR, *Valerian Mader igavonó...*, 15–55.
 - 4 Ezt a formai megoldást bizonyára Georg Sabinustól leste el, akinek a verssorait többször felhasználta és idézte. Georg SABINUS Brandeburgensis, *Poemata* (Leipzig: Ernst Vögelin, 1563), Z4’.

VALERIA. MADER.

71

Tristia perpeffus glacialis frigora brumæ,
Hæc adeo puero fors truculenta fuit.
Ast tu forte volens puero succurrere **I**esv 22
Largiter ipfius membra relicta iuua. 22
Opuer Emanuel pueri tu dirige pennam,
 Per cunas qui vult laudibus ire tuas.
 Namq; dies agitur, celfi qua Rector olympi
 Exiftens, cafta virgine natus homo es.
Quæ, mihi cum linguis fi plurima guttura dentur,
 Laudabo numeris, num tua facta fatis?
 Non, fi Pfalmographi tribuatur copia lingua,
 Angelico vel fim præditus eloquio,
Qui fine principio, cui non eft terminus vllus,
 Hunc elegis breuibus prendere poffe putas?
Tu prius, immenfi fieret quam machina mundi,
 Cum Patre, cum facro flamine Nate manes,
 Acterni **V**ERBUM tu diceris effe parentis,
 Quo capiunt vitam cuncta creata fuam,
Indiuifus vt eft Solis cum corpore fulgor, 22
 Sic tu naturam cum Genitore geris, 22
Immenfam veluti perfundit lumine terram,

1. ábra: Macskakörmök Mader könyvének margóján

1. Kiegészés? (1–14. sor).
2. Szabadság (15–24. sor)
3. Vádolás (25–49. sor)
4. Apológia (50–120. sor)
5. Ígéret (121–154. sor)

Az elemzésnél nem sorról sorra haladok, hanem a fent említett témakörök szerint igyekszem szétszálazni a költemény szerkezetét (az érthetőség kedvéért mindig megadom a sorok számát és sokszor a latin szövegrészeket is idézem).

Prológus (1–24. sor)

A vers eleje egy költői bevezető, amely szinte elandalítja a gyanútlan olvasót. A fenti egyes és kettes pontot foglalná magában, amelyben Mader a munkahelyi kiegészéséről és az emiatt előírányzott szabadságáról ír. Azt sugallja, hogy kicsit már belefáradt a tanításba, kiégett; szüksége lenne egy kis pihenőre. Habár első olvasásra mindez hihetőnek hangzik, annyit azért tudunk az életéről, hogy szavait ne vegyük túl komolyan. Pláne egy év iskolai munka után! A költészet retorikája – lekaparva a helyi bulváreseményre

száradt provincialitás sarát – kellően mesebelivé varázsolja az úgy-ahogy rekonstruálható hétköznapi történetet. Idézem a költőt (1–12. sor): „Ahogy a jó íj is megtörik (*frangitur*) a folytonos felhúzástól és semmit sem lehet majd akképp használni, amilyen volt, úgy a jó tehetség is elomlik és beszűkül (*artum fit*), ha azt hiszi, a tanulásban semmilyen mértéket (*nullum modum*) nem kell tartani. Az énekesnek is bereked (*raucescit*) a torka a sok énekléstől, és nem tud olyan hangon zengeni, ahogy korábban. És aki sosem akarja kímélni dolgos kezeit, az a munkával tönkre is teszi azokat. Így az éneklés művészetétől elfáradva, a szokásos munkától – szavainkkal tanítsuk akár a tudatlanokat, dicsőítsük akár Istent – mi is inkább teljesen vissza fogunk vonulni, míg hangszereink (*organa*) újult erőre nem kapnak (*capiant vires novas*). Miközben a komoly műzsákat és iskolánk ragyogó hajlékait is kedvem támad hátrahagyni.”

Mader azonban nemcsak az iskolát, de még Trencsént is elhagyja! Azt írja, hogy átugrik meglátogatni a „vörös hegy” mögötti szomszédos város (*urbs vicina post montem rubrum*) iskolaigazgatóját.⁵ De mivel nem épp derék ember az, aki a gazdaság dolgában magára hagyja otthonát, amikor elutazik, így aztán ő is, mielőtt ezt megtenné, elvégzi az otthoni teendőket. (15–24. sor.) Ez a restanciája lenne végül a vers további része, amellyel a névtelenül vádaskodó trencsényi diákoknak kíván – saját valós vagy vélt igazát védve – megválaszolni.⁶

A vizsály

De miért hagyta el Mader a trencsényi iskolát? A vers szövegéből miféle konfliktus fejthető fel, amely a segédtanító és a diákok között robbant ki, és amely feltehetően az állásába került? Ezt a fent megadott hármas és négyes részekből próbálom meg rekonstruálni. A 29–36. sorból valami olyasmi derül ki, hogy Mader nem engedett el diákokat az iskolából. Elképzelhető, hogy ezeknek az ismeretlen diákoknak valami nyo-

5 Nem tudom pontosan, mire gondol Mader a „*mons ruber*” kifejezéssel. Lengyelországban a szlovák határon a Tátrában van egy Vörös-hegyek (Czerwone Wierchy, Červené vrchy) nevű hegycsoport, de az Trencsénhez képest biztos, hogy nem a szomszédban található, és Mader lengyel kapcsolatairól nem tudunk. Trencséntől nagyjából 90 kilométerre délre található a híres Thurzó–Fugger–Pálffy Vöröskő várkastély (Červený Kameň), és Trencséntől 30 kilométerre északra Vöröskő falu (Červený Kameň, Rotenstein vagy Rothenstein) – Gyulai Évának köszönöm a tippet. Azonban, ha a „*post*” szót komolyan vesszük, akkor nem találunk ezen települések körül olyan helyet, ahol Mader ismert kapcsolati hálójából bárkit felfedezhetnénk. De az is lehet, hogy Martinus Malobicenust látogatta meg Magyarbródon (Uherský Brod, Csehország), aki pont 1582-ig rektor a városban, és ismerünk is egy neki címzett költeményt, amelyben Mader papírt kér az iskolaigazgatótól (MADER, *Libellus...*, 2024, 53, 349–350, 425). Ebben az esetben a Brno melletti Červený kopec jöhet szóba. A probléma itt is az, hogy ez a „vörös hegy” még Magyarbródtól számítva is 90 kilométerre található, valamint a „*post*” prepozíció szintén nehezen értelmezhető Trencsén felől nézve.

6 Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy tanári állását Mader nagyjából egy évig töltötte be a szülővárosában 1581 februárja és 1582 februárja között. És habár nem tudjuk, vajon önszántából távozott-e, vagy elküldték, de ismert életútja alapján valószínűbb, hogy elbocsátották, hiszen egy trencsényi tanítói és lelkészi állás anyagilag és presztízsből is előnyösebb lehetett, mint az utána következő beckói (Beckov, Szlovákia) papi hivatal.

mós okuk volt az eltávozásra, azonban ezt nem mondták el Madernek, aki így nem ismervén az indokot (lehet például egy családtag halála vagy egyéb családi ok), nem adott engedélyt.

Mader mintha azzal vádolna meg némelyeket, hogy engedély nélkül kiszökdösnek, de ahelyett, hogy – miként mondják – hazamennének, végül mindenféle szutykos (*turpes*) kocsmákban kötnek ki. Valószínűleg nem egyetlen ilyen esetről volt szó. Arra is célozgat, hogy ne a háta mögött beszéljenek ezekről, hanem álljanak a színe elé, és úgy mondják el, mik a szándékaik (27–28. sor). Mader a verssel ezeket a diákokat szólította meg: „ezeken a verssorokon és dalokon keresztül emlékeztetjük az ifjakat, hogy bármelyikük álljon csak elé szemtől szembe.” (25–26. sor.) Szinte süt a felháborodás a szavából, amikor arról a szóbeszédről ír, miszerint sokakról azt lehet hallani, hogy el akarnak távozni. De hogy hova? Arról fogalma sincs. Sokan haza akarnak menni, de neki ezekről egy szót sem szólt senki (29–32. sor). Ha viszont elhatározták magukat ezek a tanulók, akkor ezt – saját érdekükben is! – mindenképp jelenteniük kell Madernek. Erre pedig hivatali erejénél fogva utasítja őket, amelyet tanár (*praeceptor*) hagyott jóvá,⁷ vagyis ezt nem ő találta ki önkényesen. Ezek szerint az eltávozások jóváhagyását egy tanártól vagy segédtanítótól kellett kérelmezni, Mader pedig nem engedheti meg, hogy ez alól a szabály alól némelyek kivonják magukat. (33–36. sor.)

A 45–46. sor alapján valamiféle „névtelen feljelentések” körvonalazódnak, amelyeket feltehetően az iskola rektorának terjesztettek elő. A szöveg alapján Madert több hátlatlan tanítványa (*ingrati discipuli*) is megvádolta valamivel, de – talán félelmükben? – ehhez nem adták nevüket e latrok. Mader felháborodva utasítja vissza az ellene felhozott hamis vádakot (*falso crimine*). Meg is nyugtatja magát és az olvasót: szívében jó lelkiismerettel viseltetik, így aztán ezek a gyalázkodások az ő hírnevén nem ejtethnek csorbát (47–49. sor).

Talán minden költői homály ellenére sem túlzás az a feltételezés, hogy a trencsényi iskolában valami komolyabb konfliktus robbanhatott ki annál, mint amennyit Mader a versében elárul. Mintha a diákoknak az érthető és szokásos tanintézményi szigoron túl valami sokkal nagyobb bajuk lett volna a segédtanítóval és nem csupán kocsmákba akartak kiszökdösni, hanem végleg el akarták miatta hagyni az iskolát. Mader túlléphetne hivatali jogkörét. Azonban nagyon öntudatosan a támadás eszközével védekezik és a törvényszéki beszéd (*genus iudiciale*) egyik retorikai eszközével, a vádolóssal (*accusatio*) él ő is. A vers szövegében újra és újra felhorgad benne az indulat és kíméletlenül lehord mindenkit, aki panaszkodni mert miatta.

7 A könyvében közöl egy 1581. április 5-ei keltezésű levelet a késmárki diakónus Martin Hrabowskitól, amelyben gratulál Mader újdonsült segédtanítói (*synergus*) állásához Trencsénben: „Intellexi ex vitrico meo, carissime Valeriane, te ad munus synergii in schola patriae nostrae, legitime accitum esse, quod cum auditu mihi fuerit iucundissimum, non potui intermittere, quin tibi congratularer.” MOLNÁR, *Valerian Mader igavonó...*, 13–14. A verset lásd: MADER, *Libellus...*, 2024, 394–395 (app. 32).

Pedagógiai elveit végül is a vers leghosszabb, 70 sornyi tematikus egységéből, a fentebb *Apológiának* nevezett, négyes pontból hámozhatjuk ki. A „legjobb védekezés a támadás” konfliktuskezelési módszere alapján különféle vádakkal védekezik a hitvány tanulószereg ellen. Egyáltalán nem titkolja el, hogy mit gondol a „lator”, „meddő” és „here” diákokról: ki nem állhatja őket. Ezek a jellemtelen, makacs és kőszívű latrok nemcsak, hogy „mocskos kocsmákat látogatnak az éj sötétjében”, de ráadásul még a fegyveres rendbontástól sem riadnak vissza az iskolában⁸ (55–58. sor). Jobb is, ha elmennek, ahova akarnak és nem is térnek vissza (60. sor). Ugyanakkor azt is leszögezi, hogy viszont mindazoknak, akik jóra valóak és a szent tanulmányokra adják magukat, úgy viseli gondját, mintha saját testvérei lennének, sőt akár még a szeretetére is méltóvá válnak (*dignus amore meo*) (51–54. sor).⁹

Aki eljutott az önismeret azon fokáig, hogy felismeri lelkében a fékezhetetlenséget (*indomitum*), legalább az menjen el és ne is térjen vissza. Hiszen az iskola a jóra való ifjúság kertecskéje, ahol a gaznak semmi helye nincs (61–62. sor). A kertecskét művelő tanárnak a gazokat ki kell tépkedni. Így aztán Madernek az iskolai szegregációról sincs túl jó véleménye. Így folytatja: „egyetlen [diák] istentelensége és romlott erkölcsi vége ezer jóra való ifjút képesek bemocskolni” (*queunt commaculare*) és rosszra hajlítani (*mala facta feruntur*) (63–66. sor).¹⁰ Ezeket az „istentelenekeket” Mader inkább korbáccsal verné ki az iskolából, hadd meneküljenek csak el minél messzebbre (67–68. sor). Úgy gondolja, hogy helyettük majd úgyis jönnek rendesebbek. Terméketlen fákhhoz hasonlítja őket, amelyek nem képesek a gazdájuk számára gyümölcsöt teremni.¹¹ Ezeket ki kell vágni, hogy helyükre rendes, bő termésű gyümölcsfákat lehessen ültetni (69–72. sor). De az ilyenek nemcsak terméketlen fák, hanem dologtalan herék is, amelyek nemhogy gyümölcsöt nem teremnek, de még azt a gyümölcsöt is mind felprédálják, ami találnak (73. sor). Tűnjenek csak lakhelyüinktől minél messzebb ezek a dologtalan herék! (*Hinc procul a nostris sedibus esse velim!*) Akinek a múzsai tudományok helyett csak a zabáláson jár az esze, és aki elé ha nem hoznak teli fazekakat (*si non plenis aliquando fertur in ollis*) és fehér kenyértől dagadó kosarakat (*albo si non capsula pane tumet*), mindjárt világgá akar menni. Na, az ilyen aztán rögtön elkezd reklamálni a stúdióminőségét is. Az a jó iskola, ahol beleit (*viscera*)

8 A debreceni és sárospataki kollégium történetéből is jól ismerünk diáklázadásokat, amikor is a tanulók erőszakos eszközökkel fejezték ki nemtetszésüket a vezetőségnek. Ezek a legtöbbször a borkimérés körüli vitákból lobbantak lángra. SZOMBATHI János, „A sárospataki főiskola tanárainak életrajza”, szerk., ford. SOLTÉSZ János (többekkel), *Sárospataki Füzetek* 8 (1864): 875–877, 885; HORVÁTH Mónika, „Adalék egy diáklázadás történetéhez: Kazinczy Péter ismeretlen levele Fáy Lászlóhoz 1667-ből”, *Theologiai Szemle*, új folyam 65 (2022): 21–24.

9 Lásd az igazi szőlőtőről: Jn 15,2–16.

10 Fontos pedagógiai kihívást jelentett az, hogy az ember Ádám bűne miatt eredendően hajlamos a rosszra. Az oktatással kell elpusztítani az emberben a „régí Ádámot” és felemelni „az új embert”. Az ágostoni gondolatot lásd: Gerald STRAUSS, „The State of Pedagogical Theory c. 1530: What Protestant Reformers Knew About Education”, in *Enacting the Reformation in Germany: Essays on Institution and Reception*, szerk. Gerald STRAUSS, 69–94 (London: Routledge, 1993), 85–86, doi: 10.4324/9781003556091-10.

11 A Mader parancsairól és a gyümölcsökről szóló részek valószínűleg az újszövetségi részre utalnak (Jn 15).

jó zsiros falatokkal megtömheti. Menjenek az ilyenek inkább béltanulmányokra (*ventris studiosi*)! Sőt ha lehet, ne is késlekedjenek, hanem távozzanak minél előbb (75–84. sor). A herék helyett majd úgyis jönnek olyanok, akik elkötelezettebbek a tanulás iránt.

Fennmaradt a Trencséntől 30 kilométerre lévő Bán (Bánovce nad Bebravou, Szlovákia) iskolájának¹² a kurátorai számára írt utasítás 1609-ből, amely külön rendelkezik az úgynevezett „bujdosókról”, akiket a fentiek alapján nyugodtan nevezhetünk „herékek” is. Talán ezekre utal Mader. A 4. számú határozat szerint: ha „az deákoknak posztót, cipellőt, vagy egyéb valamit” kellene venni, azt a báni prédikátor és iskolamesternek kell jóváhagynia. De nem ám „valami bujdosóknak, has hizlalóknak, az kik nem tanulnak, hanem jó erkölcsű és jól tanuló ifjaknak, főképpen magyaroknak vegyenek, az mit vesznek.” A 6. rendelkezésben tovább pirongatják a „bujdosókat”: „efféle bujdosó ifjaknak, az kik esztendő tölteni nem akarnak, semmi beneficiummal ne legyenek, hanem az kik az tanulásnak folyásában megmaradnak. Mert afféle bujdosókat megruházván, helyeket megváltoztatni igyekeznek és elmennek.”¹³ Tehát voltak diákok, akik a „dologi juttatások” reményében iratkoztak be, és aztán otthagya az iskolát, ezeket is magukkal vitték. A fenti szövegrészt akár Mader versének a margóján is idézhetnénk.

Különben is – írja –, ha valaki el akarja hagyni az iskolát, akkor ő aztán nem kívánja ezen tanulókat akaratum ellenére az iskolában tartani. Hát mi haszna lenne olyan kutyával vadászni indulni, amelyik nem is akar vadászni!¹⁴ Úgysem fognak vele semmit (39–40. sor). Aztán azt is hozzáteszi, hogy amúgy az iskolát nem börtönnek, hanem játéknak¹⁵ szokás ám nevezni: *non carcer, ludus, sed enim schola dicitur esse* (41. sor).¹⁶ Aki pedig a trencsényi iskolában akkor sem tanul, ha megtehetné, az hiába megy el bárhova – lehet az akár Prága is! – ott sem fog aztán tanulni (43–44. sor).

12 Mader jó barátságban volt az 1570–1580-as években az ottani lelkészekkel és iskolamesterekkel (Georg Bulgar, Albert Husselius, Stephanus Racicenus/Osvaldi), akikkel verses levelezést folytatott. Lásd: MADER, *Libellus...*, 2024, 50–54, 334–338, 422; 41–42, 397, 423–424; 29, 352–353, 426.

13 Az idézett szöveget modern helyesírás szerint írtam át. MÉSZÁROS István, *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 225.

14 Hasonló gondolat található Erasmus gyereknevelési traktátusában is: „Ergo si foetus aut nullus aut insipidos gignit arbor citra curam insitionis, si canis nascitur inutilis ad venatum, si equus ineptus ad usum equestrem, si bos ineptus ad arandum, nisi nostra accesserit industria, quam efferum, quam inutile animal evadet homo, nisi studioso simul ac mature fingatur institutione?” ERASMUS, „De pueris statim ac liberaliter instituendis”, in *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami, I.2. (Ordinis primi tomus secundus)*, szerk. Jean-Claude MARGOLIN és Pierre MESNARD (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1971), 39. Lásd még: HOR. ars. 467: „invitum qui servat, idem facit occidenti.” És az ugyanilyen című emblémát: Jean Jacques BOISSARD, *Emblematum liber* (Frankfurt am Main: s. t., 1593), 55 (embl. 27) – lásd 2. ábra.

15 Szenci Molnár Albert így fordítja a *ludus* szót: „Játék. Item Tanéto hely.” Albertus MOLNAR Szenciensis, *Lexicon Latino-Graeco Ungaricum* [...] (Heidelberg: Typis viduae Joh. Georgii Geyderi, impensis heredum Wechelianorum, Danielis et Davidis Aubriorum, et Clementis Schleichii, 1621), 565.

16 Uo., 24, 53; ERASMUS, „De conscribendis epistolis”, in ERASMUS, *Opera omnia...*, 259. Itt a latin *ludus* szó közismert ’iskola’ jelentésére utal: *ludus litterarum*, *ludus litterarius* (lásd: HOR. sat. 1.6.71–72; LIV. 3.44.6.1–2, 6.25.9.1–3; PLIN. nat. 9.25.1–4; SEN. epist. 71.6.5–7), vagy *ludi magister* (lásd például: MART. 7.64.7). Vagyis az iskola nem *carcer litterarum*, hanem tulajdonképpen játszótér. Nem megszökni kell onnan, mint valami a börtönből, hanem szabadon el lehet hagyni, csak aztán ne is menjenek vissza erre a „játszótérre”. A tanulás játék, az iskolában pedig játszani, vagyis tanulni kell.

INVITVM QVI SERVAT IDEM FACIT OCCIDENTI

2. ábra: 27. embléma (Boissard, 1593)

Felmondólevél?

Ugyanúgy a fent *Apológiának* nevezett részben Mader már nemcsak a diákokat, hanem óvatosan az intézményt is felemlegeti. A 87. sortól mintha azt próbálná diplomatikusan megfogalmazni, hogy ő különösebben nem is ragaszkodik a trencsényi iskolához. Tehát Mader akár máshol is taníthatna, hiszen vannak még iskolák Trencsényen kívül is! (Persze azt még nem tudhatta, hogy sehol máshol nem fog ezután tanítani. 1582-től csak lelkészi munkájáról van tudomásunk.) Szerényen hozzáteszi, hogy ezt már csak azért is megtehetné, mert – Istennek hála – tehetségben éppenséggel nem szenved hiányt (99–100. sor): „Et mihi concessi non desunt dona talenti, pro quibus est summo gratia habenda Deo.”

Azt is írja, hogy a trencsényi skólát egyáltalán nem helyezi (*praefert*) más tudós iskolák elé, hiszen vannak, amelyek még szülővárosának iskolájához képest is nemesebb dolgokat oktatnak. Dehát mindenkinek más és más ajándékát adja Isten: *diversis diversa Deus nam munera donat*.¹⁷ Az egyiknek ékesszólást, a másiknak írástehetséget, a harmadiknak bölcs előrelátást, megint egy másiknak szilárd lelket. Aztán van olyan is, aki szép testet kapott, meg olyan is, akinek csúf testéből árad a szellem fénye (87–96. sor).

¹⁷ Lásd még ugyanezt Mader egy másik versében, amely Marsilio Ficino egy könyvét ajánlja: „Omnia non uni dat sua dona Deus.” MOLNÁR Dávid, „Eius est paucis cognita fama viris: Janus Pannonius est Valerian Mader verse Marsilio Ficinórol”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 125 (2021): 26–36.

Mader itt a jól ismert közmondást parafrázeálja, csak emberek helyett tanintézményekre érti. Ennek pedagógiai vonatkozásai számos kora újkori szerzőnél előkerülnek: a gyerekek közti intellektuális különbségeket fel kell ismerni, és az iskolákban kit-kit tehetségéhez mérten kell kezelni és fejleszteni, hiszen a tanulók sem bírhatnak Isten minden ajándékával.¹⁸ A közhelyszerűen ismételt gondolat a *Szentírásban* éppúgy megtalálható, mint a klasszikus szerzőknél. Pálnak a korinthusbeliekhez írt levelében olvasható, hogy Isten más és más ajándékot ad a lelkeknek. Vagyis nem bírhatunk az összes tehetséggel egyszerre: valaki gyógyítani tud, valaki ékesen szólni, valaki próféta stb. (1Kor 12.4–11). Ugyanennek az antik verziója: *non uni dat cuncta Deus* (Isten nem egynek ad mindent). Vergilius (*Ecl.* 8.63) hasonlóképp fogalmaz: *non omnia possumus omnes* (nem tehet meg mindenki mindent).¹⁹

Azokban Mader, minden tehetsége ellenére is, tartozik egy vallomással! A fenti törvényszerűség alól ő sem vonhatja ki magát. Mivel nincs olyan ember, aki minden tekintetben szerencsés lenne és minden ember kénytelen saját természetének makuláit, hibáit elszenvedni, hát bevallja, bizony neki is van némi lelki fogyatkozása: hirtelen képes haragra lobbanni, amely feltámasztja benne a vadállatot (*hunc ego confiteor naturae, agnoscoque naevum, me turpis quoties efficit ira ferum*) (113–114. sor). Igaz, ezt aztán szomorú szívvel mindig meg is bánja (115. sor).²⁰

Epilógus (121–154. sor)

Versét egy ígérettel zárja. Itt már a „rendes” trencsényi diákokat szólítja meg. Azokat, akiket a honi mûzsák tápláltak, akiknek hónál is tisztább a lelkük, akik teljesen mentek a ravaszkodástól (*astutus*), a csalástól (*fraus*) és az álnokságtól (*dolus*), és akik Mader szavait szelíd elmével (*placida mente*) képesek befogadni. Mader a tanári munka perspektíváiról is üzen a kedves tanítványoknak: „Nem ígérhetek nektek se sok pénzt, se bőséges lakomákat, se a mulékony szerencse vagyonát, de még tisztas javadalmakat se, mert hiszen ezektől én magam is mind meg vagyok fosztva. A szegények szűkölködő élete az enyém!²¹ Ahogy titeket, úgy sújt engem is ez a roppant szegénység! Azt az ételt eszem én is, amit elétek tesznek.²² De – méltó jutalmat a legfőbb Istentől várva – sze-

18 Lásd: STRAUSS, *The State of Pedagogical Theory...*, 79.

19 Lásd még: LUCAN. 2, 146; LIV. 22, 51, 4; Karl Friedrich Wilhelm WANDER, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk*, 4 köt. (Leipzig: Brockhaus, 1867–1880), 5:296.

20 Ha esetleg valami tettelességre került volna sor, és emiatt kényszerült Mader elhagyni az iskolát, akkor a kor testi fenytést is szeretettel alkalmazó pedagógiai gyakorlatát figyelembe véve, az eset valami súlyosabb testi sértés lehetett. Olyasmi, ami meghaladta a testi fenytés bevett és szokványos gyakorlatát. STRAUSS, *The State of Pedagogical Theory...*, 79–80.

21 Érdekességként idézek egy részletet Doboly István 1649. június 13-ai leveléből, amelyben szegénységét panaszolja: „miuel hogy az Scholaban valo allapat csak nyomora it mi nekünk mivel hogy az egész Coetusnak is csak aligh találkozik egy Szolgaia oly Ehsegeben vagyok immár mostan néha hogy harmad napigh is nem eszünk eleget, s. 1 Causa. 2 Causa ez hogy Ruhatalan vagyok hogy szinten csak rosz mind Mentem s mint Dolmányom...” DÉTSHY Mihály, „Adalékok a sárospataki református kollégium történetéhez”, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12 (1973): 41–63, 56.

22 Szintén érdemes idézni a korabeli sárospataki kollégium étkezésrendjét 1638-ból (az ételért fizetniük kellett a diákoknak): „Ha a húst ázalékkal, káposztával, borsóval, kásával, darával vagy lencsével főzik,

retetekben mindezt türelemmel viselem, ahogy bármit, amit a bőkezű és jóságos Úr összegyűjtött, és jóságában bőséggel adott nékem.” Azt is megígéri, hogy bármit, amit a tudós iskolákba járva megtanult, e hón szeretett társaságnak át fogja adni. De mindeképp olvassák Melanchthon *Examenjét*,²³ akár ékesszólást, akár a *Szentírás* nevezetes helyeit, akár compendiumokat akarnak szerkeszteni, vagy ha kiváló költeményekben akarnak gyönyörködni, akkor Palingenius *Stellatust*.²⁴ Végül azt is megígéri, hogy jóllehet idáig nem volt követelmény, de a trencsényi iskolában majd görög grammatikát²⁵ is fognak tanítani. Ígéreteit pedig mindenki biztosra veheti!

Ám az utolsó mondat ennek a nagy buzgalomnak az őszinteségét talán kétségbe is vonja. Mézesmadzagnak tűnik a fenti ígéret, és esetleg Mader csak azt akarja megtudni, hogy végül is kinek milyen szándékai vannak (vele is?), és – miként a vers elején – ismét sürgeti a diákokat, hogy járuljanak elé: „Ergo quod admonui subito ad me quisque venite, consiliumque mihi voce referte suum.”

Összegzés

Mader verse egy hétköznapi tanár-diák konfliktusba enged bepillantást. Nem ismerjük a részleteket, és nem tudjuk pontosan, mi volt az oka, az viszont biztos, hogy volt annyira súlyos, hogy elhagyja a trencsényi iskolát. A költemény egyszerre vádbeszéd és apológia: védekezve vádol, és vádolva védekezik. Olyan, mint egy disztichonokban megírt nyílt levél, amelyet kiszögeztek az iskolai hirdetőtáblára. Mader egyéb verseihez hasonlóan ismereteinket ez is több személyes részlettel gazdagítja tovább ennek a nagyon is hétköznapi, 16. század végi figurának az életéről. A vers szerint hirtelen haragú, de azért lelkiismeretes ember volt. Ugyanakkor egy rigorózus, szabálykövető és mindenki által utált osztályfőnök rémképe is felsejlik a szöveg mögött. Nagyon élet-szerű az a jól kitapintható indulat, amellyel a vádolt és vádoló diákokat latornak, herének, terméketlen fának, kenyérpusztítónak, telhetetlennek, számítónak, ravaszkodónak, csalónak és álnoknak nevezi, miközben reményt keltő, kedves szavaival – mint

ne vegyen a praebitor több húst 25 dénárnál, ha pedig semmi ázalék mellette nem leend, 50 dénárért vegyen húst. Ami a bor-osztást illeti, abban a senior és a praebitor ne a deákok akarátján járjon, hanem a mesterén, amint a lexben is fel vagyon írva; minden tizedik hordónak egyikét elossa, úgy hogy negyven hordóból, ha négyet kioszt, többet ne merészseljen kiosztani.” Idézi: DIENES Dénes és UGRAI János, *A Sárospataki Református Kollégium története* (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2013), 31.

23 Jellemzően a lelkészek beiktatását előkészítő, ordinációjuk előtti vizsgálatukról szóló Melanchthon-munka. Vagyis itt Mader már a lelkészi hivatásra készülöket szólítja meg. Ehhez lásd: MONOK István, „Luther és Melanchthon műveinek előfordulási gyakorisága a kora újkori könyvjegyzékeken”, in *Művészet és mesterség I.* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2016), 115–132. A selmebányai iskola tanrendje szerint a rektor olvasott fel ebből a legfelsőbb osztályba (*prima classis*) járó tanulóknak: „Die Solis mane Rector examen Philippi scholasticis praelegat.” MÉSZÁROS, *XVI. századi városi...*, 182.

24 KNAPP Éva, „Palingenius *Zodiacus vitae*-je a régi magyar irodalomban”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018), 127–144.

25 A magyarországi protestáns városi iskolákban Lőcsén és Besztercebányán volt görögoktatás is, de ez nem volt mindenhol így, és az iskolai tanrendekben inkább háttérbe szorult. Uo., 84–86, 88, 110.

számár elé kötött répával – a diákok másik részét a jó útra akarja simogatni. De a személyes tartalom kívül betekintést enged a korszak pedagógiai elvárásaiba és elveibe is. A diákok választát sajnos nem ismerjük, de Mader verse alapján – hiába győzködte ennek igazságtalanságáról a diákokat – némelyek inkább érezték karcosnak (ki ne ismerné ezt az érzést!), mintsem vidámparknak a trencsényi iskolát.

A vers

Ad studiosos Trenczinienses, discipulos suos

Ut bonus assiduo tractatu frangitur arcus,²⁶
Ipsius et nullus qui fuit, usus erit:
Ingenium sic saepe bonum vitiatur et artum
Fit, nullum in studiis quod scit habere modum.
5 Cantoris multo raucescunt guttura cantu,
Quaque prius potuit voce sonare nequit.
Quique laboriferis manibus vult parcere numquam,
Destruet infirmas ille labore manus.
Sic nos cantandi defessi vocibus arte,
10 Sive docendo rudes seu celebrando Deum,
Amplius a solito cessabimus usque labore,
Dum capiant vires organa nostra novas.
Intereaque graves animus fert linquere Musas,
Atque simul nostrae splendida tecta scholae.
15 Ibimus ad nostris vicinam moenibus urbem,
Quae stat post montem conspicienda rubrum,
Sobrinum studio visendi ardoreque fratrem,
Pieriam propria qui regit arte scholam.
Nec non divini qui spargit dogmata verbi
20 Quippe virum sancta relligione gravem,
Sed velut oeconomi res non est ista fidelis
Neglectam prorsus deseruisse domum,
Sic prius haud dictos faciemus nos quoque gressus,
Quam capiat finem res peragenda domi.
25 Ergo per hos iuvenes numeros per et ista monemus
Carmina: stet faciem quilibet ante meam.
Praesenti praesens et quod cupit ore loquatur,
Propositum dicat quilibet atque suum.
Multos, nescio quo dicunt discedere velle,
30 Et patrium multos cernere velle solum,

26 1 *Ut bonus assiduo ... arcus*] ERASMUS, Adagium no. 3477: „Arcus tensus rumpitur.”

Sed quia nil istis certi de rebus habetur,
 Nec mihi quis minimo detulit ista sono.
 Quid statuit, pro se, debet mihi quisque referre,
 Officii quod ego nomine mando mei.²⁷
 35 Haec mihi concessa est a praeceptore facultas,
 Non propriis ausis haec ego facta sequor.
 Si quis habet iustas cur hinc discedere causas,
 Atque scholae nostrae linqere tecta velit,
 „Non hunc invitum volumus tenuisse scholarem,”
 40 Venatum invito nil iuvat ire cane.²⁸
 Non carcer, ludus, sed enim schola dicitur esse.
 Qualibet ingeniis est schola docta bonis,
 Sed qui Trenczinii cum posset discere non vult,
 Hunc puto nec Pragae discere posse magis.
 45 Crimine si quisquam me falso damnet iniquus,
 Ingrati faciunt quod modo discipuli.
 Detestor turpes quod poena vindice mores,
 Et quod latores²⁹ non ego ferre queam,
 Nil tamen ista meam laedent convicia famam,
 50 Quandoquidem recti conscia corda gero:
 „Qui bonus est, studiisque sacris incumbit, honore
 Hunc ego quam fratrem non levioere colo.
 Et qui mandatis non contradicit honestis
 Est etiam iuvenis dignus amore meo.”
 55 Non possum durae cervicis³⁰ ferre latrones,
 Saxea qui infracto pectore corda gerunt,
 Qui turpes adeunt obscura nocte tabernas,
 Inque schola turbas armaque saeva movent.
 Tale quis indomitum novit se pectus habere,
 60 Discedat quo vult, nec rediturus eat.³¹
 Hortulus est iuvenum quidam schola culta bonorum,
 Pravus in hac nullum debet habere locum.
 „Unius impietas corrupti denique mores
 Mille queunt iuvenes commaculare bonos,

27 33–34 *Quid ... mando mei*] Vö. Vulgata, Jn 15.

28 39–40 *Non hunc invitum ... ire cane*] ERASMUS, *De pueris statim...*, 39. Lásd még: HOR. ars. 467; BOISSARD, *Emblematum*, 55 (embl. 27).

29 A nyomtatványban „lurcones” szerepel, de ez valószínűleg nyomdahiba, mert annak a szöveghelyen nincs sok értelme.

30 55 *durae cervicis*] Lásd: Vulgata, Ex 32.9, 33.3, 33.5, 34.9; Vulgata, Deut 9.6. Lásd még: Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades* 4.8.259.

31 60 *nec rediturus eat*] vö. Ov. epist. 17.158.

65 Ad mala praecipiti mortales facta feruntur,
 Quae bona sunt rarus facta probare solet.³²
 Tales inde procul cedant fugiantque scelesti,
 Si caesi nolunt hinc abiisse flagris.
 Arbor ut utilibus quae non est fructibus aucta
 70 Scinditur et duro verbere tacta cadit,
 Intereaque locum melior plantatur in illum,
 Quae fructum domino fert onerosa suo,
 Non aliter fucos, fruges consumere natos,
 Hinc procul a nostris sedibus esse velim.
 75 Qui non discendi studio Musaeo sequuntur,
 Sed multum ut comedant absque labore cibum.
 Qui, si non plenis aliquando fertur in ollis,
 Aut albo si non capsula pane tumet,
 Mox alias dicunt: 'Fratres, abeamus in oras,
 80 Crescit ubi in studiis docta iuventa magis.'³
 Scilicet hic studium florens his dicitur esse,
 Sunt ubi praepingui viscera plena cibo.
 Tales si cupiunt, abeant ventris studiosi,
 Exigua non sint hic maneantque mora.
 85 Fors aderunt fucis hinc discedentibus istis,
 Doctrinae et tanget quos pietatis amor.
 Non aliis istud musaeis praefero doctis,
 Sunt mage qui nobis nobiliora docent:
 Diversis diversa Deus nam munera donat.
 90 Huic Deus eloqui flumina larga dedit,
 Ut quodcumque velit facili depromere lingua,
 Seu cupiat calamo verba notare, queat.
 Illi consilium prudens est pectore robur,
 Ast aliis maius corporis esse solet.
 95 Corporis alter habet speciosam (res bona) formam,
 At lucem mentis corpore turpis habet.
 „Vivit at ex omni nullus vir parte beatus,³²
 Naturae naevos³³ fert homo quisque suae.
 Et mihi concessi non desunt dona talenti,
 100 Pro quibus est summo gratia habenda Deo.
 Et me culpa patris primi circumstat Adami,
 Et me prima statim fecit origo malum:

32 89–97 *Diversis ... parte beatus*] vö. VERG. ecl. 8.63; LUCAN. 2.146; LIV. 22.51.4. De lásd még poétikai értelemben is: PROP. 3.9.7–8.

33 98 *Naturae naevos*] CIC. nat. deor. 1.79.8; HOR. sat. 1.6.67.

„Scilicet, ante Deum non est homo crimine purus,
 Nullus³⁴ in hoc insons criminis³⁵ orbe fuit.”
 105 Hoc pietatis at est verorum discipulorum,
 Qui optant discipulos post habuisse pares,
 Ut praeceptorum tolerent errata suorum,
 Ceu tolerat patris filius ipse sui.
 Quidam praecipitem mox excandescit in iram,³⁶
 110 Quam tamen haud longo tempore corde tenet.
 Tales discipuli debent avertere flammam,
 Non irae causam sponte suaapte dare.
 Hunc ego confiteor naturae, agnoscoque naevum,
 Me turpis quoties efficit ira ferum.
 115 Contritoque meum detestor pectore lapsum,
 Et vehemens quod sim quandoque corde gemo,
 Christus ab iratis velut est mala passus Hebraeis,
 Sic culpae poenas pertulit ipse meae.
 Haec ego dum pecco semper solatia quaero,
 120 Et credo clemens quod mihi Christus erit.
 Propositum redeo, sed iam pertexere finem,
 Sermo sequens ad vos dicitur iste meus,
 Ad vos ingenuae quos enutriere Camenae,
 Pectora qui fertis candidiora nive,³⁷
 125 Astuta prorsus qui fraude doloque caretis,
 Vos istos placida sumite mente sonos:³⁸
 ’Non possum vobis multos promittere nummos,
 Fercula, nec fluxae prosperitatis opes,
 Non lautas etiam praebendas, his ego namque
 130 Destituor, vita est pauper inopsque mea.
 Quae vos, haec quoque me paupertas opprimit ingens,
 Qui fertur vobis hunc ego sumo cibum.
 Omnia sed vestri haec tolero patienter amore
 A summo expectans praemia digna Deo,
 135 At quaecumque in me Dominus largusque bonusque
 Contulit et larga pro bonitate dedit.

34 104 *Nullus*] Az eredeti *Nullas* alak a nyomtatványban kézzel javítva.

35 103–104 *ante Deum ... criminis*] Zsolt 143,2; Róm 3,23.

36 109 *excandescit in iram*] A szóösszetétel többször is felbukkan 16–17. századi nyomtatványokban. Forrásuk valószínűleg az elemi iskolai oktatásban is használt Guido delle Colonne trójai históriája volt. Lásd: Guido de COLUMNIS, *Historia destructionis Troiae*, ed. Nathaniel Edward GRIFFIN (Cambridge MA: Mediaeval Academy of America, 1936), 136, 202.

37 124 *candidiora nive*] Ov. am. 3, 7, 8; CATULL. 80, 2.

38 126 *sumite mente sonos*] Georgius PURKIRCHER, „Liber sapientiae Salomonis”, in *Opera quae supersunt omnia*, szerk. Miloslaus OKÁL (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 57 (6.44).

Inque scholis doctis didici quaecumque moratus,
 Seu Colacine tua, seu Severine tua,
 Illa tibi – multum carissima turba – fideli
 140 Ceu par est cura, dogmata sancta dabo.
 Sive cupis artes dicendi discere, sive
 Scripturae sanctos praecipuosque locos,
 Seu cupis amplexu compendia digna, Philippi
 Examen iusto nomine dicta, legi,
 145 Stellati, seu te delectant carmina vatis,
 Quo non est toto doctior orbe liber.
 Crede, mihi pariet tantum res nulla laborem,
 Quem non te propter sustinuisse velim.
 Insuper et Graecae tradentur grammata linguae
 150 Hactenus in nostra non repetita schola,
 Sed praestare iuvat plus quam promittere multa.
 Promissis certus quilibet esto meis!
 Ergo quod admonui subito ad me quisque venite,
 Consiliumque mihi voce referte suum.’

Ahogy a jó íj is megtörik a folytonos felhúzástól, és semmit sem lehet majd akképp használni, amilyen volt, úgy a jó tehetség is elromlik és beszűkül, ha azt hiszi, a tanulásban semmilyen mértéket nem kell tartani. Az énekesnek is bereked a torka a sok énekléstől, és nem tud olyan hangon zengeni, ahogy korábban. És aki sosem akarja kímélni dolgos kezeit, az a munkával tönkre is teszi gyenge kezeit. Így az éneklés művészetétől elfáradva, a szokásos munkától – [10] szavainkkal tanítsuk akár a tudatlanokat, dicsőítsük akár Istent – mi is inkább teljesen vissza fogunk vonulni, míg hangszereink újult erőre nem kapnak. Ezalatt a komoly műzsákat és iskolánk ragyogó hajlékait is hátra kívánom hagyni. El fogunk menni a szomszéd városba, amely a vörös hegy [Vörös-hegy?] mögött helyezkedik el, meglátogatandó testvéremet a tanulásban és lelkesedésben, aki saját erejéből vezeti ott a múzsai iskolát. [19] És valóban miként az a szent vallásosságában oly tisztelt férfiú, aki az isteni ige tanításait terjeszti, de hűséges házvezetőként sem teszi meg azt, hogy teljesen magára hagyja a rábízott házat, ugyanúgy mi sem lépjük meg a fent mondottakat, míg a ház körül elvégzendő teendőknek a végére nem érünk. Így aztán ezeken a verssorokon és dalokon keresztül emlékeztetjük az ifjakat, hogy bármelyikük álljon csak elém szemtől szembe. És mondja, mint jelenlévő a jelenlévőnek, amit el akar mondani; mondja el a szándékát! Sokakról mondják, hogy el akarnak innen menni valahova, [30] míg sok másról, hogy szülőföldjüket akarják látni, de mivel ezekről semmi bizonyos nem tudható, nekem egy szót sem szolt erről senki. Mindenkire vonatkozik, hogy amit magára nézve elhatározott, azt kötelessége nekem jelenteni, mert erre hivatalom nevében utasítom őket. Ez a hatalmam pedig tanári jóváhagyással adatik meg, nem pedig saját merészségem visz rá. Ha valakinek alapos okai vannak, hogy eltávozzon innen, és iskolánk termeit el akarná hagyni, „mi nem szeretnénk akaratum ellenére itt tartani ezeket a tanulókat,” [40] hiszen semmi

haszna [és/vagy öröm] kényszerített kutyával vadászni menni. Ugyanis az iskolát nem börtönnek, hanem játéknak nevezzük. A jó képességűek számára bármilyen tudós iskola tanulásra való, azonban aki Trencsénben, is habár tudna, mégsem akar tanulni, az szerintem innen Prágába költözve sem fog jobban tanulni. Ha engem hamis váddal bármelyik igazságtalan bűnösnek mond, az olyan, mint amit épp most csinálnak velem a hálátlan tanítványok. Büntetéssel és kezzel utasítom vissza a gyalázatos erkölcsöket! Én ki nem állhatom az ilyen gazembereket! [49] Mivel lelkiismeretem tiszta, ezek a gyalázkodások hírnevemem csorbát nem fognak ejteni: „Az iránt, aki jó és a szent tanulmányokra adja magát, én nem kevesebb tisztelettel viseltetem, mintha testvérem volna. És az, aki a tiszteletre méltó parancsoknak sem mond ellent, az még a szeretetemre is méltó ifjú.” Nem tudom elviselni azokat a nyakas gazembereket, akik gyenge jellemként köszívet hordanak, akik sötét éjszakákon mocskos kocsmákba járkálnak, és az iskolában vad fegyvert ragadva zavargásokat keltenek. Az ilyen – felismerve lelkében a kicsapongást – [60] menjen ahova akar, és ne is térjen vissza. A nemes iskola a jóra való ifjúságnak valamiféle kertecskéje; gaznak itt helye nincs! „Egyetlen istentelensége és romlott erkölcei végül ezer jóra való ifjút képesek bemocskolni. A halandók hajlamosak a rossz tettek felé húzni, és ritkán tetszenek nekik a jó cselekedetek.” Az ilyen istentelenek távozzanak csak el és meneküljenek jó messzire innen, hacsak nem akarnak ostorcsapásoktól elűztetni. Miként azon fát is, mely hasznos gyümölcsöt nem teremve csak terpeszkedik, [70] széthasítják és kemény csapásoktól üttetve kidöntik, hogy aztán helyére jobbat ültessenek, amely roskadozik az urának hozott gyümölcstől, ugyanúgy szeretném innen, lakhelyünköt ezeket a heréket és gyümölcszabálókat is minél messzebbre tudni. Azokat, akiket nem a múzsák iránti szeretet hajt a tanulásra, hanem hogy munka nélkül minél több ételt felemészthessenek. Azokat, akiknek ha egyszer nem hoznak teli fazekat, vagy ha ládikójuk nem dagad fehér kenyérről, mindjárt másként beszélnek: „Testvéreim, menjünk világgá, [80] oda, ahol tanulmányaiban jobban gyarapszik a tudós ifjúság.” Hiszen úgy hírlik, ott virágzik a tanulás, ahol a belek zsíros falatokkal vannak megtömve. Az ilyenek, ha akarnak, menjenek béltanulmányokra! Kicsit se késlekedjenek, ne várjanak, és ne is legyenek itt! Talán azokat, akik majd a távozó herék után itt maradnak, megindítja a tanításnak és kegyességnek a szeretete. A mienket nem helyezem a többi tudós iskola elé, hiszen vannak, amelyek még nemesebb dolgokat tanítanak nekünk: Isten különböző ajándékokat ad különböző embereknek. [90] Isten ennek az ékesszólás gazdag folyamát adta, hogy bármit, amit csak akar, könnyedén kifejezhessen szavakkal, vagy ha íróvesszővel kívánja azokat lejegyezni, azt is megtehesse. Annak bölcs előrelátása és szilárd lelke, míg a másoknak gyakran erősebb teste van. Megint másnak szép formájú teste van (ami jó dolog), viszont egy másik csúf testben a szellem fényével bír. De nincs olyan férfi, aki minden tekintetben szerencsés. Minden ember viseli saját természetének szeplőit. Nekem nem hiányoznak a megadatott tehetség ajándékai, [100] amelyekért a legfőbb Istennek tartozom hálával. Mégis első atyáknak, Ádámnak a vétke vesz körül engem, és az eredendő bűn rögvest munkálkodott bennem: „Tudniillik, Isten előtt nincs bűn nélkül való ember, e földön senki sem volt büntelen.” De az igazi tanítványoknak az is kötelessége, már ha magához hasonló tanítványokat akarnak maguk után hagyni,

hogy a tanáraik tévedéseit nézzék el úgy, ahogyan a fiú is elnéző az apjával.³⁹ Egyesek hirtelen lobbannak haragra, [110] amit aztán nem tartanak meg szívükben sokáig. Az ilyen tanítványoknak el kell fojtaniuk magukban a harag lángjait, hogy saját akaratukból okot ne adjanak arra. Bevallom és elismerem természetem hibáját (*naevum*), ahányszor csak a csúf harag vadállattá tesz. Vétkemet meggyötört lelkemből kiutasítom és bánkódom, hogy olykor indulatos leszek, mert miként Krisztus a zsidók haragjától szenvedett, ugyanúgy viselte az én vétkeim kínjait is. Miközben vétkezem, mindig ebben keresek vigaszt, [120] és hiszem, hogy Krisztus irgalmas lesz hozzám. Tárgyamhoz visszatérve, de már a végét szövögetve, a következő szavakat mondom néktek, néktek, akiket honi múzsa tápláltak, akik hónál is tisztább szívet hordoztok, és akik teljességgel mentek vagytok minden furfangos csalárdságtól és álnokságtól; ti fogadjátok szelíd elmével e szavakat: „Nem ígérhetek nektek se sok pénzt, se bőséges lakomákat, se a mulékony szerencse vagyónát, de még tisztességes javadalmakat se, mert hiszen ezektől én magam is mind [130] meg vagyok fosztva. A szegények szűkölködő élete az enyém! Ahogy titeket, úgy sújt engem is ez a roppant szegénység! Azt az ételt eszem én is, amit elétek tesznek. De – méltó jutalmat a legfőbb Istentől várva – szeretetetekben mindezt türelemmel viselem, ahogy bármit, amit a bőkezű és jóságos Úr összegyűjtött, és jóságában bőséggel adott nékem. És bármi, amit a tudós iskolákba járva tanultam – vagy a tiedben, Colacinus, vagy a tiedben, Severinus! – az a hit ápolása, [140] ahogy illik is, és a szent tanok, amelyeket tovább is fogok adni e hón szeretett társaságnak. Akár az ékesszólást akarod tanulni, akár a *Szentírás* főbb helyeit, vagy érthető áttekintésre vágsz, Melanchthon mondásait olvasd, amit helyesen neveznek *Examennek*, vagy ha a költészetben leled öröme, [Palingenius] *Stellatusét*, aminél nincs tanultabb könyv a föld kerekén.⁴⁰ Hidd el, semmi sem okozhat akkora fáradságot, amit ne akarnék érted elviselni. Ezenfelül a görög nyelv grammatikáját is tanítani fogjuk majd, [150] ami idáig nem volt követelmény az iskolánkban. Azonban hasznosabb több dolgot teljesíteni, mint sokat ígérni. Bárki biztosra veheti az ígéreteimet! Tehát, ahogy már sürgettelek is titeket, jöjjetek hozzám gyorsan, és mondja el nekem mindenki a tervét.”

39 A mondat fordításáért Petneházi Gábornak tartozom köszönettel.

40 Szintén Petneházi Gábornak kell megköszönnöm a mondat fordítását.

Egy polémia zárlata

Balásfi Tamás *Epiniciájának* (1616) egyetlen teljes példánya

AJKAY Alinka

PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, habilitált egyetemi docens

ORCID: 0000-0001-6399-4362

The conclusion of a polemic. The only complete copy of BALÁSEFI Tamás's *Epinicia* (1616)

Abstract | The only complete copy of BALÁSEFI Tamás's *Epinicia Benedicto Nagi* known today is preserved among the old books at the Batthyaneum in Gyulafehérvár (Alba Iulia, today Romania). This work was published in Pozsony (Bratislava, today Slovakia) in 1616. According to current knowledge, only three copies of this small volume, consisting of about forty pages, have survived. The copy in the Hungarian National Library is missing the entire first sheet (A), including the title page and dedication, as well as two pages from the end. This small book is particularly significant for the study of PÁZMÁNY Péter's controversial writings before he became archbishop, representing the final piece in a series of polemics (1614–1616) written against the Lutherans of Western Transdanubia. PÁZMÁNY became archbishop in 1616 and was either unable or unwilling to continue engaging in this controversy, leaving BALÁSEFI Tamás to conclude the polemic on his behalf. At the end of this paper, I will provide a transcription of the missing parts from the Budapest copy: the Latin dedication at the beginning of the book and two anagram verses from the end of the volume.

Keywords | PÁZMÁNY Péter, BALÁSEFI Tamás, Catholic-Protestant controversy, polemics, theology, Catholic Reformation

* A tanulmány az NKFIH/OTKA K 137815 számú pályázat támogatási időszakában készült.

A gyulafehérvári Bathhyaneum régi könyvei között őrzik Balásfi Tamás *Epinicia Benedicto Nagi* című művének egyetlen ma ismert teljes példányát. Ezt a művet 1616-ban adták ki Pozsonyban, az érseki nyomda nyomtatta ki. Ez a mintegy negyven oldalas kis kötet – mai ismereteink szerint – mindössze három példányban maradt fenn. A magyar nemzeti könyvtárban őrzött példánynak az elejéről hiányzik a teljes A ív, tehát a címlapja és az ajánlás, valamint a végéről is két oldal (F4r–v).¹ Ez a kis könyv Pázmány Péter érseksége előtti vitairatainak vizsgálata szempontjából figyelemre méltó.

Pázmány polemikus munkáiról általánosságban elmondható, hogy egy-egy műre mindig érkezett válasz, ezért hitvitabokrokról beszélhetünk, tehát minden vitapartnerrel kapcsolatosan több művet kell vagy lehet vizsgálni. Pázmány egy-egy személyvel vagy csoporttal több írásművön keresztül vitatkozott, mivel az egyik legfőbb módszere a meggyőzésben az volt, hogy mindig az övé kellett, hogy legyen az utolsó szó, semmit nem hagyott válasz nélkül. Ezt még akkor is megfigyelhetjük, ha esetlegesen nem ő maga fejezte be az adott polémiát.

Az *Epinicia* a nyugat-dunántúli evangélikusok ellen írott hitvitabokor része,² pontosabban az utolsó darabja. Az egész történet azzal kezdődött, hogy 1613-ban Pázmány megjelentette az *Isteni igazságra vezérlő Kalauz* című, első kiadásban is majdnem ezeroldalas főművét. Ebbe az első kiadásba (Pázmány életében még kétszer jelent meg, 1623-ban és 1637-ben) beledolgozta szinte valamennyi korábbi művét, így lett ez a munka Pázmány legnagyobb szabású polémiája. A *Kalauz* megjelenése után pedig azokkal vitázott, akik megtámadták ezt az írást. Ugyanis a *Kalauz* megjelenése arra sarkallta a protestáns felekezetek teológusait, hogy egyrészt cáfolatot írjanak ellene, másrészt részletesen és világosan megfogalmazzák saját hittételeiket, elveiket, ami kezdetben inkább a már meglévő külföldi munkák fordításait jelentette. Zvonarits Imre csepregi evangélikus prédikátor 1614-ben lefordította Matthias Hafenreffer tübingeni teológus *Loci theologici, certo methodo ac ratione in tres libros tributi* (Jena, 1601) című művét.³ Az ebben lévő ajánlást Zvonarits Imre, az ezt követő *Praefatiót* Nagy Benedek kőszegi iskolamester írta, s ebben az írásban megtámadta Pázmány *Kalauzát*, mivel Pázmány Hafenreffer ellen is írt. Pázmány még ugyanebben az 1614-es esztendőben megjelentette válasziratát Szyl Miklós álneven.⁴ A felelet nem váratott sokáig magára, egy évvel később, 1615-ben megjelent Nagy Benedek és Zvonarits Imre közös munkája, a *Páz-*

1 BALÁSFÍ Tamás, *Epinicia Benedicto Nagi, alias Soce Ludi Közszeghiensis, sui nescio, sibimet nocenti, vetulo, sed nimium rudi, ignaro et diabolari Paedotribae, cantata* (Pozsony, 1616), RMNy 1118. A harmadik példányról fotómásolat van az Országos Széchényi Könyvtárban, ez Dolný Kubínból származik, szintén hiányos, de ennek a címlapja megvan. BORSA Gedeon és mások, *Régi magyarországi nyomtatványok II, 1601–1635* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 230.

2 A hitvitabokorról bővebben lásd AJKAY Alinka, „»Morgók nyelveskedése«: – Pázmány és a nyugat-dunántúli evangélikusok”, in *A dialógus formái a magyar régiségben*, szerk. FARMATI Anna és GÁBOR Csilla, 69–82, Egyetemi füzetek 45 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2021), doi: 10.36373/em-2021-3-10.

3 Matthias HAFENREFFER, *Az szent irasbeli hitvkn againak bizonyos moddal es renndel, harom konyvekre valo osztasa*, ford. ZVONARITS Imre (Keresztúr, 1614), RMNy 1072.

4 PÁZMÁNY Péter [Szyl Miklós], *Csepregi mesterség, azaz Hafenreffernek magyarrá fordított könyve eleiben fűggesztet leueleknek, czegéres cigiánysági, és orca-szégnyenítő hazugsági* (Bécs, 1614), RMNy 1061.

mány Péter pironsági.⁵ Ebben a komoly, vaskos kötetben a teológiai érvelésen túl nem kevés személyeskedő megjegyzést is olvashatunk, valamint a könyv végén négy latin és három magyar nyelvű anagrammás gúnyverset is találunk Pázmányról, továbbá még egyet a *Kalauzról*. Pázmány a következő évben, 1616-ban Prágában nyomtatta ki válsziratát *Csepregi szegényvallás* címmel, már a saját neve alatt.⁶ Nagyon érződik az egész kötet szövegén, hogy Pázmány igazán haragra gerjedt, szó nincs itt már az ugyan kissé lekezelő, ám mégis joviális, szarkasztikus hangnemről, amely még a *Csepregi mesterséget* jellemezte, itt minden téren komoly teológiai érveléssel és jelentős jegyzetapparátussal veri vissza az ellenfelek támadásait pontról pontra.

Ebben az 1616-os évben lett Pázmány érsek, több időt már nem tudott – vagy nem akart – ennek a hitvitának szentelni. Például a nevére és a *Kalauzra* írott gúnyversekre nem válaszolt, megtette ezt helyette Balásfi Tamás, Pázmány egyik legelszántabb követője. Balásfi hasonló helyzetből indult, mint Pázmány, nagyjából egy évtizeddel volt fiatalabb, kolozsvári születésű, szintén eredetileg protestáns nemesi családból származott.⁷ Választott boszniai, váci, majd pécsi püspök lett. Pozsonyban élt és írt, itt is halt meg 1625-ben. Balásfi Tamás Pázmány polemikus küzdelmeinek legtevékenyebb résztvevője volt,⁸ a frissen kinevezett érsek több művének is a sajtó alá rendezését rábízta. Ebben a fent vázolt nyugat-dunántúli hitvitában két kötetet is kiadott Pázmány polemikus munkái után, tulajdonképpen ő zárta le a hitvitát. Az első írás, a *Csepregi iskola* című⁹ majdnem ötszáz oldalas válsziratában Balásfi Tamás meglehetősen durva hangvételű modorban

5 ZVONARITS Imre és NAGY Benedek, *Pazman Peter pironsagi. Az az: azokra az szitkos karomlasokra, es orczatlan pantolodasokra, mellyeket Szyl Miklos neue alat Hafenreffer tudos Doctornak könyue eleiben függesztet leuelek ellen, all-orczassan ki bocziattot vala: derek felet. Melyben, nem chak az czepregi Mestersegnek neuezet nyelues czielcziapasi, torkaban verettetek, de meg az ö Cziauargo Kalauzaanak, csintalan fartellij, es hazug czigansagjjs röuid bizonyos ielekből, mint egy vilagos tükörből, ki nijlatkosztatnak, Irrattat az együgyüeknek Hasznokra, es Az mi magunk artatlansaganak tiszta mentsegere* (Keresztúr, 1615), RMNy 1091.

6 PÁZMÁNY Péter, *Csepregi szegényvallás. Az az reovid felelet, melyben az Csepregi hiusagoknak, Köszegi tóldalékit, verőfényre hozza* (Prága, 1616), RMNy 1120.

7 Balásfi életrajzához lásd SZABÓ Ignác, *Balásfi Tamás élete és munkái* (Budapest: Buschmann F., 1897); SZABÓ Ignác, „Balásfi Tamás püspök és egyh. író élete és művei”, *Magyar Sion* 11 (1897): 122–133, 184–209.

8 Balásfi politikai nézeteiről lásd HARGITTAY Emil, „Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei”, *Irodalomtörténet* 63, 1. sz. (1980): 134–147; TÓTH Gergely, „Politika, történelem, múltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben”, in *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, Pécsi egyháztörténeti műhely 3 (Pécs: Történetészceh Egyesület–META-Egyesület, 2018), 297–314. Pázmány és Balásfi összehangolt együttműködésére lásd BÁTHORY Orsolya, „Pázmány *Vindiciae*je és Balásfi *Refutatiója*: Két röpirat a besztzercebányai országgyűlés végzése ellen”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországnán*, szerk. KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton (Budapest: Reciti, 2019), 197–222; BÁTHORY Orsolya, „A kálvinisták ördöge: Pázmány Péter eddigi ismeretlen latin nyelvű röpirata”, *Magyar Könyvszemle* 140 (2024), 28–44, doi: [10.17167/mksz.2024.1.28-44](https://doi.org/10.17167/mksz.2024.1.28-44).

9 BALÁSFÍ Tamás, *Csepregi iskola, kiben, az Lvtheranvs es Calvinista praedikatoroknak tanusagokra, es teuelyésekből való ki térésekre, az Csepregi szitok szaporító morgó Praedikátort, az igaz hüt ellen, és Pázmány Péterre való hazugságiért, az igaznak ióra tanító ostoráual Iskolázza* (Pozsony, 1616), RMNy 1983, 1116. Balásfi művéről bővebben lásd AJKAY Alinka és HARGITTAY Emil, „»Farkas szőre színű szürke pappal...«: Balásfi Tamás *Csepregi iskolája*”, *Antikvitás és Reneszansz, különszám* (2022): 233–244 (*Ünnepi különszám Lázár István Dávid 60. születésnapjára*), doi: [10.14232/antikren.2022.k.233-244](https://doi.org/10.14232/antikren.2022.k.233-244).

minden egyes lutheránus tételt cáfolni igyekezett, Pázmány nyomdokain haladva jelentős jegyzetapparátust használt. Ez a könyv decemberben jelent meg, Balásfi már ismerte és használta Pázmány ebben az évben (1616) írott válasziratát, a *Csepregi szegényvallást*. A keresztyén olvasóhoz szóló bevezetőben írja, hogy nem tud az egész nemzetben egy olyan embert, aki több vagy hasznosabb munkát szentelt volna az Anyaszentegyház védelmére, mint Pázmány. Pázmány érvelését követi, átvéve stílusának egyes elemeit, még a – feltehetően népszerű vagy szórakoztató – színesítő kifejezéseket, a néprajzi megfogalmazásokat, a szarkazmust is alkalmazva, csak mindent kicsit erőteljesebb, ha úgy tetszik, durvább hangvétellel. Műve megírásának okául azt mondja, hogy hasznos dolog, ha az igazság nem egy oldalról van védelmezve. Balásfi leginkább azt hangsúlyozza és próbálja bizonyítani, hogy a csepregi prédikátor a saját lutheránus vallásával sem egyezik. Ennek megfelelően tételről tételre cáfolja Zvonarits Imre és Nagy Benedek állításait.

Míg a *Csepregi iskola* főként Zvonarits Imre személyét célozta (ez a neki szóló 36 oldalas „elől járó intés”-ből is látszik), addig Balásfi Tamás másik 1616-ban kiadott könyve Nagy Benedek ellen íródott. A címe *Epinicia Benedicto Nagi*, terjedelmét nézve jóval kisebb, mintegy 40 oldalnyi szöveg. Ebben a kötetben versek, egészen pontosan gúnyversek találhatók, vagy ahogyan Balásfi a címadóssal értelmezi: győzelmi versek (epinikion = győzelmi óda). Ami Pázmánynak talán nem volt illendő, Balásfi adta vissza a kölcsönt az érsek nevére gyártott anagrammák miatt. A könyvecskében 15 latin nyelvű anagrammás költemény, 47 latin nyelvű epigramma, továbbá 9 magyar nyelvű anagrammás vers¹⁰ olvasható Nagy Benedek nevére, személyére gyártva, valamint egy latin nyelvű vers általánosságban a hafenrefferiánus lutheránusok ellen. Az olvasókhöz szóló magyar nyelvű bevezetőben írja Balásfi azt, hogy tudomásuk van róla, a lutheránusok le akarják fordítani latinra Pázmány magyar nyelven írott *Kalauzát*. Még hozzá azért, mivel ki szándékoznak küldeni Wittenbergbe, hogy az ottani professzorok érdemben válaszoljanak rá. Tehát Pázmány köre számára ekkor már köztudott dolog volt, hogy készül a fordítás. A szakirodalom mind ez idáig nem tudta biztosan, ki vagy kik fordították le latinra Pázmány főművét (maga a fordítás mára már nincsen meg, legalábbis nem ismert), annyit tudunk biztosan, hogy Klaszekovics István püspöktől kérdezte Thurzó György nádor felesége, Czobor Erzsébet, hogy hogyan áll a fordítás, amely 1620 februárjában még nem volt készen, ennek az évnek a júniusában vitték el Wittenbergbe magyar diákok.¹¹ Erre azután Friedrich Balduin wittenbergi professzor 1622-ben kezdte el írni a választ, amelyet 1626-ban jelentetett meg *Phosphorus veri Catholicismi* címmel. Balásfi Tamás bevezető szövegéből sejtjük, hogy a *Kalauz* egyik latin fordítója Nagy Benedek lehetett.¹² Azt is tudjuk, hogy nem az egész művet fordította ő, mivel 1619 januárjának elején meghalt.

Az *Epinicia* budapesti példányából hiányzik a kötet elejéről a latin nyelvű bevezető, valamint a kötet végéről két anagrammás gúnyvers. A bevezető ajánlás Hetesi Pe-

10 A magyar nyelvű versek megtalálhatók a régi magyar költők tára 17. századi sorozatának 8. kötetében: KOMLOVSZKI Tibor és STOLL Béla, szerk., *Bethlen Gábor korának költészete*, Régi magyar költők tára: XVII. század 8 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976), 216–218.

11 GYURÁS István, „Pázmány *Kalauz*ának latin fordítása és a wittenbergi válasz”, in *Pázmány Péter emlékezete*, szerk. LUKÁCS László és SZABÓ Ferenc, 392–393 (Roma: Detti, 1987).

12 AJKAY, „»Morgók nyelveskedése«...”, 79.

the Györgyhöz szól, aki báró hethesi Pethe Lászlónak, a felső-magyarországi hadak parancsnokának, Torna vármegye főispánjának volt a fia. Hethesi Pethe Lászlónak jelentős szerepe volt Pázmány esztergomi érsekké választásában éppen ugyanebben az 1616-os évben, és akinek a felesége az a Kapi Anna volt, akinek a kérésére megírta Pázmány Péter az 1606-ban kiadott *Imádságos könyvét*. Hethesi Pethe György 1616-ban még nagy reményű fiatalember volt, később gyarmati Balassa Zsuzsannát vette feleségül. Az ajánló szövegből kiderül, hogy Balásfi Tamás ifjú barátjaként tekint Pethe Györgyre, akit a baráti érzelmek mellett nagyon nagyra becsül, továbbá közös pont kettejük esetében, hogy mindketten nagy tisztelői Pázmánynak. Balásfi elmondja, hogy nem kívánt versekben vitázni, főként azért nem, mivel a katolikus egyház és a legbölcsebb férfiek gyalázására kiöntött szennyre nem szükséges válaszolni. Csak azért teszi ezt mégis, nehogy azt higgyék ezek az ostobák, hogy az ő tudományuknak bármiféle mélysége van. Továbbá azért, hogy a szellemtelen irodalmár, költőcske a tudatlan követőivel együtt nehogy örvendezzek a saját versein, amelyekkel megtámadta a rendkívüli tudós és senkihez nem hasonlítható férfiút, Pázmány Pétert, ezért kap a költeményekért költeményeket, anagrammáért anagrammákat. De ezt nem azért teszi, hogy újabb örjongségre készítse ezt az epikuroszai emberkét, hanem hogy szembesüljön azzal, hogy valamennyi műfajban, amit csak választ, meg lesz fegyvelmezve ugyanazon a módon. Éppen úgy fog járni tehát Nagy Benedek, ahogyan Alvinczi Péter, aki szintén szemtelenül Pázmányra ugatott, és ugyanígy feleletet kapott a rágalmaira. Balásfinak ez a mondata rávilágít arra a tényre, hogy ebben az időszakban milyen jelentős szerepet játszott mint Pázmány segítője. Az Alvinczi Péterrel folytatott polémia második hitvitabokra (az első 1609-ben volt) ugyanis éppen a nyugat-dunántúli lutheránusokkal folytatott vita idején zajlott. 1614-ben jelent meg Pázmánynak két vitairata is Alvinczi ellen,¹³ s az utóbbinak a nyomdába adását és végső átnézését Balásfira bízta, mivel sietett Rómába. Tehát Balásfi Tamás ezeket a szövegeket is jól ismerte, mintegy ő fejezte be az Alvinczival folyó vitát is Pázmány helyett. Éppúgy, ahogyan a csepregi prédikátorokkal is ő számolt le végleg, itt már nemcsak Pázmány szövegét rendezte sajtó alá, hanem önálló két művet is írt a vita befejezéseképpen. Az azonos években kiadott iratok időrendjében is segíti az eligazodást a bevezető szöveg, mivel az április 28-án kelt ajánlásban azt írja, hogy már elkészült az igazi válaszcsepreg Prágában, amellyel „kiválóan meg lesz feddve ez az állandóan kiabáló kölyök” (Nagy Benedek). Tehát Pázmány második válaszirata, a *Csepregi szegényvallás* már az 1616-os év első harmadában elkészült. A latin nyelvű ajánlólevél aláírása: „Thobias Benedictus Eleemosynis Extitit Beatus”. Az ismert magyar nyelvű bevezető aláírása pedig: „Bertalan Túri Böre Pusztulását”. A magyar jelentését legalább annyira nehéz megfejteni mint a latinét, de ha a kezdőbetűket figyeljük, akkor a latinból a TBEEB jön ki, ebből fel lehet fejteni a jelentését: Thomas Balásfi Electus Episcopus Bosniensis. A magyarból összeolvasható a BTBP, ennek a jelentése pedig: Balásfi Tamás Bosniai Püspök.¹⁴ Hasonló névrettést alkalmazott Pázmány is például a Kálvin *Instituti-*

13 [PÁZMÁNY Péter], *Az calvinista prédikátorok tüköre* (Bécs, 1614), RMNy 1060; PÁZMÁNY Péter, *Az igazságnak győzedeleme* (Pozsony, 1614), RMNy 1078.

14 FRANKL [FRANKÓI] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, 1. köt. (Pest: Ráth Mór, 1868), 159.

ója ellen¹⁵ írott művében: S.T.D.P.P. Az ő esetében a rövidített név feloldása: Sacrae Theologiae Doctor Petrus Pázmány. Ugyanezzel a jelöléssel jelent meg a szintén 1609-ben ki nyomtatott *Őt szép levél* amelyet Alvinczi Péter ellen írt.

A latin nyelvű bevezető mellett további novum a budapesti példányból szintén hiányzó utolsó lapokon szerepelő anagrammás versek. Az összes hasonló típusú műnek az előzménye André des Freux (Andreas Frusius; 1515k–1556) francia jezsuita műve, az *Elogium Martini Lutheri ex ipsius nomine et cognomine*, amely Luther nevére írott hexameterekből áll. Ez a vers megjelent az *Epigrammata in Haereticos* (1582) című kötetben, ezt idézi Pázmány a *Feleletben*, a *Tíz bizonyosságban* és az *Igazságnak győzedelmében*.¹⁶ Hasonló anagrammás gúnyverseket írtak a nyugat-dunántúli szerzők Pázmány nevére, ahogy azt korábban említettem, s ezeket viszonozta Balásfi Tamás az *Epiniciában*. A Régi magyar költők tára 17. századi sorozatának 8. kötetében a magyarországi példányban fellelhető magyar nyelvű költemények szerepelnek, az a kettő viszont hiányzik, amelyik csak a gyulafehérvári példányban maradt fenn. Ezekről is elmondható, hogy hexameteres gúnyversek, amelyeket ugyan vízszintesen lehet skandálni, azonban az egymás alatti oszlopok kezdőbetűi adják ki minden esetben Nagy Benedek nevét. Ezen kívül még az első versnél a harmadik és az ötödik (vagyis a középső és utolsó oszlop) záróbetűit is össze lehet olvasni egy-egy epitetonná, vagyis a szerző szerint Nagy Benedekre illő jelzővé, jelzős szerkezetű: „tudatlan gaz” és „nam lator nev”. A második vers esetében az oszlopok kezdőbetűi szintén Nagy Benedek nevét rejtik, de itt csak az utolsó oszlop záróbetűi olvashatók össze epitetonná: „bakküzü soce”. Mind ezt elég erőteljesen sulykolva látja az olvasó, hiszen tipográfiailag jól elkülönítetten, csupa nagybetűvel vannak szedve ezek a betűk.

Az alábbiakban közölt szövegek teljes egészében hiányoznak a budapesti példányból. Fraknoi Vilmos már írt a gyulafehérvári példányról, de ő is csak hallomásból tudott róla, Szabó Károly beszámolója alapján.¹⁷ Ennek a kis könyvecskének minden eleme fontos, a versek lényeges részei a magyar nyelvű és magyarországi latin nyelvű líratörténetnek, még akkor is, ha Fraknoi véleménye szerint ezek az anagrammaversek „szomorú illusztrációi azon kor vallási és irodalmi viszonyainak; melyeknek hatásától még az emelkedett és művelt szellemek sem tudtak menekülni.”¹⁸ A prelimináris szövegek pedig a korszak hitvitáiban nyújtanak eligazodást. Balásfi Tamás szerepe különösen fontos Pázmány korai hitvitázó időszakára szempontjából, mivel ő volt jelen tudásunk szerint az egyetlen, aki tevőlegesen is belefolyt Pázmány hitvitáiba, mivel az érsek megbízott

15 PÁZMÁNY Péter, *Az nagy Calvinus Ianosnac hiszec egi Istene* (Nagyszombat, 1609), RMNy 984.

16 PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére* (1603), szerk. HARGITTAY Emil, Pázmány Péter művei 1 (Budapest: Universitas Kiadó, 2000), 109; PÁZMÁNY Péter, *Felelet* (1603): *Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya és HARGITTAY Emil, Pázmány Péter művei 7 (Budapest: Universitas Kiadó, 2014), 156–157; PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyossága és rövid intés a Török Birodalomról és vallásról*, szerk. AJKAY Alinka és HARGITTAY Emil, Pázmány Péter művei 2 (Budapest: Universitas Kiadó, 2001), 60; PÁZMÁNY Péter, *Az igazságnak győzedelme...*, 63.

17 FRANKL, *Pázmány...*, 1:158–159.

18 Uo., 160.

benne annyira, hogy rábízta a saját szövegének végső sajtó alá rendezését. A gyulafehérvári kiadvány kuriozitása miatt érdemes közölni a hiányzó részt betűhív átírásban:

{[A1v:]} *Prouerb: 26. vers. 5.*

Responde stulto, iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur.¹⁹

{A2:} SPECTABIL, AC MAGNIFICO IUVENI, DOMINO, GEORGIO PETHE, DE HETES, DOMINO, IN ORMOsd, Szaduara, Ruso, Kis Tapolczian, et Eberhard, Domino, et tanquam fratri dilectissimo: foelicitatem precatur a Domino.

NON fuit vnquam, animus meus, Nobilissime Iuuenis, cum Tricone isto, et valde rudi Koezegiensi Magistello, carminibus altercandi, praesertim vero, cum foeces istas hominum, quae in dehonestandam Ecclesiam Catholicam, turpandosque viros sapientissimos, irritis conatibus effunduntur, tantum illis nociturae, quantum sordes aliae, Solaribus radijs, naturae meae, quodam quasi ductu, mirum sit, quam facile semper contempserim. Sed quoniam tam altis, et crassis, ignorantiae tenebris, Lutherus, et Calvinus, haeredes suos inuoluerunt, vt vel ea, quae et virgis, digna sunt, et verberare, si tamen ab illis, in nos, quocunque impu-{{A2v:}}dentiae, mendaciorum, et fraudum genere, confingantur, et conscribantur, apertae statim veritatis nomine, pulcherrimae artis laudibus, publicatione, honore, quin et munere ornanda, et compensanda censeantur a Lutheranis, et Calvinistis: ad quae si taceamus non quia pueriles illorum ineptias, tyrocinia, et nugas contemnamus, sed quia respondere illis nesciamus, arbitrantur, atque ita qui stulti sunt, magni sibi videntur sapientes.

Ne itaque plus illi, quam nos, vel de solis profundiorum disciplinarum corticibus, habere videantur, (nihil enim habent illarum succi) quo, ego, hoc est, corticum nomine, voces, et verba intelligo, et orationem, siue solutam, vt vocamus, siue certis metrorum legibus colligatam, quae similitudine quadam sicut corticibus arbores, earumque medullae obducuntur, ita humanam ambiunt rationem, eiusque quasi medullam, et vitam, omnes disciplinas: ea tamen vicissim dissimilitudine, vt non sicut arbores corticibus insunt, ita Philosophia, vel Theologia dictioni, et scriptioni, sed illarum domicilium in spiritualibus animae facultatibus est constitutum: scriptis autem, et oratione tanquam instrumentis vtimur sensus nostros explicandi: ne inquam insulsus Literator, et Poetaster Paedagogus, magno scilicet {A3:} Anagrammatum, aliorumque suorum carminum artificio, quibus doctissimo, atque incomparabili viro, Petro Pazmany insultat, in voluptatem suam gaudeat, ne inter pares suos, aequae atque ipse est, commodos ad lyram, in vulgo scilicet Praedicantico, inter applaudentes ipsi, nobisque obmurmurantes Magistras, et Praedicantissas, inter dignas operculis patellas, gloriatur, habet pro carminibus carmina, habet Anagrammata pro Anagrammatibus, non quia illis, quibusdam quasi irritamentis, homulum Epicureum, frustra in nos furore suo debacchantem, in maiorem rabiem velim exacuere, sed quo exemplum capiat, nihil nobis esse facili-

¹⁹ A címlapverzón található szentírási idézet a *Példabeszédek könyvéből* való: „Felelj a dórének a balgaságára, mert különben bölcs lesz a saját szemében.” (Péld 26,5)

us, quam omni liberalium artium, artificiorumque genere praestare et Lutheranis, et Caluinistis, et quo verbosa doctrinae simulatio, hac quoque ratione castigetur. An, non ita pridem, locutuleius ille antea, iam vero victus, et mutus Alvincius, simili propemodum insolentiae genere, non obganniuerat Pazmanio? responsum accepit pro conuicijs, non conuiciantis, sed qui ostenderet, quam parui apud nos negotij esset, et quam triuiale, verba verbis connectere, etiam si subiicienda sint metrorum legibus quam apud aduersarios quedam quasi summa est omnis illorum doctrinae: rerum enim, quarum cognitionem non habent, inopiam, verborum {[A3v]:} pompis, quamuis ne illis quidem accommodatis, ad praecepta eloquentiae, tegunt, et dissimulant.

Fit itaque cum hoc ludibundo Paedagogo, quod factum est, cum indocto Praedicante Cassouio, vt, quam in verbis, victoriam quaerunt, Pazmaniana Philosophiae, atque Theologie mancipia, Lutheranismi, et Caluinismi Administrari, etiam verbis confusi, conuincantur, et pro pari culpa, imparibus opinionibus, ad rauim vsque ad rixas, ad pugnos, et pugnas, inter se dissidentes, parem quoque poenam experiantur, quam si non luerent, fierent in profunda barbarie, quotidie insolentiores.

Offero itaque tibi, non aequandum generi tuo, aut indoli, sed quod amore metitus sum tuo, munusculum, amore inquam tuo, plane et in me, et in illum singulari, quem sordentes istae Muscae, sibimet ipsis nociturae, et consumpturae semet ipsas, tanquam Candelam, in haeresum tenebris lucentem, et nimium stulte, et impudenter circumuolant. Ex quibus, ridiculus hic Soce, cui subiectis carminibus, nasturtium porrigo, sub nominibus puerorum, quibus ille perdendis, operam suam diuendit, ex carminificina sua, turpissimorum quorundam carminum sordes, in Solem Pazmaniani nominis effudit, cuius splendore, et calore, etsi vel nullo purgante {[A4]:} consumerentur, refundendae tamen fuerunt statim in Latrinam, vnde profluxerunt, vt iusto rerum ordine, foeces quoque, suo redderentur receptaculo.

Ridebis, et quidem non indigne, sat scio, bene carminatum, hunc carminificem, nescientem quo se vertat sub verberis: sed virgis istis flagella succedent, Pragae iam comparata, quibus, Bone DEVS, quam fortiter, quam egregie castigabitur, clamosus, et insolens Verbero, nullam vel hiscendi amplius securitatem quocunque perfugio, reperturus.

Tu interim, et me, et illum cuius causa vapulat malus Soce, dilige, et magnum, optimumque Parentem tuum, cuius viua imago esse debes, totis viribus imitare, vt Vir ille, magnis dignitatibus ornatissimus, quem, fidei Catholicae constantia, et Zelus, morum grauitas, virtutumque omnium abundantia, singulariter vero, maximis in rebus probata fidelitas, Sacrae Caesareae, Regiaeque Maiestati, tam charum fecit, te, non tantum nominis, et opum suarum, haeredem esse gratuletur, sed et omnis virtutis; imo vero, Familiae quoque tuae, tantique Patris, memoria, te succrescente, et superstite, tuorum etiam {[A5]:} meritorum monumentis, et incrementa capiat, et ad seram vsque posteritatem propagetur. Vale. Posonij die 28. April. Anno Domini 1616.

*Tui
Amantissimus
Thobias Benedictus Eleemosynis
Exstitit Beatus.*

EPINICIA
 BENEDICTO NAGI, ALIAS,
 SOCE, LVDI KŐSZE GHIENSIS, SVI
 nescio, sibimet nocenti, vetulo, sed
 nimium rudi, ignaro, & Dio-
 bolari Padotribæ.
Benedictus Nagi
CANTATA

BONIFATI
 POSONII,

In Aula Archiepiscopali,
 Anno M. DC. XVI.

*Vgyan a'zon, szaporan nősött Cséfernek,
 más fele koszorúia.*

Narragulyas,	Nyaualyas,	Nyret	T, Nabal'fia	Nierghin	N
Akaros,	A nyos,	A tk	V, Allorczaczika,	Alakoczik	A
Gyomrodnak,	Gondgyat,	Gyullasztó	D, Galfia,	Gyöngió	M
I arghalo,	I arekos,	I okr	A, Iai, Iatekokat	I rka	L
Bencez,	Bagoly,	Bontor	T, Búzkes-Bortz,	Bak, Bika, Báb	A
Enczenbenz,	Elekes,	Elól	L, Elmételen,	Elle	T
Nyarlott,	Nyalantott,	Nyak	A, Nyuito,	Nofza nagyagne	O
E kes,	E nyelghes,	Ebséghe	N, E krelen,	E ghe	R
Duska darab,	Dongho,	D ob, dó	G, Deneuer delia,	D éka	N
E l fordul	E rikokolestú	Eu	A, E sepedett	E beuérk	E
Kard	Kohos,	Kis kos	Z, Katukas	Konyhálkodo	Kard V.

*Cseghis az ó gyomra gyullasztó
 több versek.*

Nyikorgho,	Nófzó,	Nyulo,	Nyalaskodo,	Nyalá	B
Aaalmas,	A ghebas,	A pos,	A lakoskodol,	A ru	A
Gyanakodo,	Gancios,	Golyobiskodo,	Guggolo,	Gyerme	K,
I skola por,	I atek,	I armos,	I parkodo,	I aka	B
Ballagho,	B udoklo,	B otlo,	Borkorcioma,	B üb	V
E szelyös,	E ozós,	E óráonghós,	E rghelyet,	E lleiz	Z
Nyerghen	Nyuitozo,	Nyomorult,	Nabalkodo,	N eu	V,
Ebségben,	E legyült,	E béiz,	E rörtlen,	E bhelghe	S
Daczos,	Dagnalyos,	Daikas,	Duskaskodo,	D ongh	O
E szesztesben,	E fettr,	E lmétlen,	E lertlen,	E pedhe	C
Kellemeres,	Kalapos,	Kuhidar,	Kültük	Kebeledb	E

*Vgyan azon, szaporan nösött Mesternek,
más féle koszorua.*

Natragulyas,	Nyaualyas,	Nyret T,	Nabal fia	Niérghin	N
Akaratos,	Anyos,	Atk V,	AllorczacziKa,	Alakoczik	A
Gyomrodnak,	Gondgyat,	GyullasztoD,	Galfia,	Gyoengioe	M
Iarghalo,	Iatekos,	Iokr A,	Iai, Iatékokat	Irka	L
Bencze,	Bagoly,	Bontot T,	Buezkes Borz,	Bak, Bika, Báb	A
Enczenbencz,	Elekes,	Eloel L,	Elméten,	Elle	T
Nyarlott,	Nyalantott,	Nyak A,	Nyuito,	Nosza nagy agne	O
Ekes,	Enyelghes,	Ebséghbe N,	Ektelen,	Eghe	R
Duska darab,	Dongho,	Dob, doe G,	Deneuer doha,	Déka	N
El fordult	Erkoekolcsue	Eu A,	Esepedett	Ebeuérk	E
Kurta	Kohos,	Kiskos Z,	Karikas	Konyhalkodo Kard	V.

*Meeghis az ö gyomra gyullaszto
több versek.*

Nyikorgho,	Noeszo,	Nyulo,	Nyalaskodo,	Nyalá	B
Artalmas,	Aghebas,	Apos,	Alakoskodol,	Aru	A
Gyanakodo,	Ghancsos,	Golyobiskodo,	Guggolo,	Gyerme	K,
Iskola por,	Iatek,	Iarmos,	Iparkodo,	Iaka	B
Ballagho,	Budoklo,	Botlo,	Borkorcsoma,	Büb	Ü
Eszelyoes,	Eozoes,	Eoerdoenghoes,	Erghelyet,	Ellesz	Z
Nyerghen	Nyuitozo,	Nyomorult,	Nabalkodo,	Neu	Ü,
Ebséghben,	Elegyuelt,	Ebész,	Eroetlen,	Ebhelghe	S
Dacczos,	Daghalyos,	Daikas,	Duskaskodo,	Dongh	O
Eszueztésben,	Esett,	Elméten,	Eletlen,	Epedhe	C
Kellemetes,	Kalapos,	Kuhidat,	Kueltuek	Kebeledb	E.

Előtanulmány Batsányi János verseinek kritikai kiadásához

TÓTH Barna

HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs
ORCID: 0009-0001-6555-6822

Preliminary study for the critical edition of BATSÁNYI János's poems

Abstract | A critical edition of BATSÁNYI János's poems was published in 1953, edited by TARNAI Andor and KERESZTURY Dezső. Since then, the scholarly community has described the edition as "exemplary" and "model", but a new critical edition has become necessary. On the one hand, because on two occasions after the '53 volume was finalized, larger and more significant autobiographical sources have emerged. On the other hand, in the seventy years since the publication of the volume, the theoretical foundations, focal points, methods and possibilities of critical text editions have changed considerably. The current critical edition follows the principle and method of analysis of genetic textual communication, and an electronic critical edition is being produced in parallel with the book-based edition. In this preliminary study, after a general introduction, I will present the structure of the forthcoming volume and a method of manuscript analysis that is not found in the TARNAI and KERESZTURY edition.

Keywords | BATSÁNYI János, critical edition, electronic critical edition, textology, philology

* A tanulmány a HUN-REN Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre, a szerző munkáját a Magyar Művészeti Akadémia Ösztöndíjprogramja segítette.

Batsányi János költeményeinek 1953-as kritikai kiadását¹ lapozva arra gondolhatunk, hogy nem különösebben nagy a költő életműve: mindössze 73 költemény,² s ezek a verstörredékekkel kiegészítve is alig tesznek ki 230 oldalt, noha minden egyes vers új lapon kezdődik, így több esetben csak pár sort tartalmaz egy-egy oldal. A versek közel felének csak egyetlen autográf vagy a szerző életében nyomtatásban megjelent szövegváltozata van – a költői életmű ezen része tehát a genetikus elvű, minden szövegforrást feldolgozó közlési mód számára is könnyen elvégezhető munkát ígér.

A költő kéziratos hagyatékát vizsgálva már más kép tárul elénk. Batsányi javítgató alkotó volt, s a javítások többnyire nem az „egy régi változat → egy új változat” típusúak, hanem gyakran több egyenértékű új változatot találunk az átjavított régi mellett. A verssorok és a versszakok sorrendjét is egészen szabadon variálta Batsányi a költeményen belül, olykor versrészeteket helyezett át egyik versből a másikba, sőt levelekben és más prózai szövegekben is találhatunk versekből való mondatokat, tartalmilag és mondatszerkezetileg azonos részeteket. Viszonylag kevés költeményről maradt fenn négynél több autográf szövegforrás, de van néhány szöveg, ahol kiugróan magas a szövegforrások száma, *A' magyar lantos* című versnél például huszonnyolc.

A kéziratos hagyatéknek jelentős hányadát képezik a töredékes versrészetek. Ezeket az 1953-as kritikai kiadás is figyelembe vette (holott a főszerző elvű kiadások ezt ritkán teszik meg), *Törmelékek, rögtönzések* címmel tizenhét oldalnyi válogatást közölt az ennek egyébként többszörösét kitevő szövegrészetekből. Sőt, *Három töredék* címmel főszerzővé emelt s külön vizsgált három, többé-kevésbé jól kontextualizálható verstörredéket. Annyiban is különlegesek Batsányi töredékei, hogy egy részük nem a versalkotás folyamán létrejött szövegrész, hanem olykor egy-egy korábban már létezett, de elveszett vagy megsemmisült, megsemmisített versnek az utólagos és részleges szerzői rekonstrukciója.³

A szerző által összeállított s teljes egészében, tehát nem töredékesen fennmaradt szövegcsoport mindössze kettő áll rendelkezésünkre, az 1827-es *Batsányi János' Versei*, és a tartalmában ezt magában foglaló, tíz verssel kiegészült,⁴ 1835-ös *Batsányi János'*

1 BATSÁNYI János, *Összes művei I. Versek*, szerk. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), a továbbiakban: BJÖM I.

2 A tervezett kritikai kiadás Batsányi János összes költeményét feldolgozza, de jelen tanulmányban csak a magyar nyelvű költeményekről lesz szó. Ennek oka az, hogy a német nyelvű költeményeket Doncsicz Etelka rendezti sajtó alá, így ebben a tanulmányban ezeket a verses műveket csupán felsoroljuk.

3 BJÖM I., 242.

4 Hogy ténylegesen mennyivel bővült az 1835-ös kötet az 1827-eshez képest, nehezen meghatározható. A későbbi kötetben a *Várna és Mohács* című versciklusban négy vers szerepel, a korábbiakban ezek közül csak egy volt megtalálható, a *Majthényi Barta keserve* (melynek később a *Déli György' látása* lett a címe), egy verset tehát egy versciklus váltott fel – avagy három új verssel bővült a gyűjtemény. *A' Magyar Költő idegen meszsze földönn* című vers az 1827-es kötetben egy részből, azon belül öt énekből állt, az 1835-ös kötetben kibővült egy második résszel, mely hét énekből épül fel – ez tehát továbbra is egy *darab* vers, noha terjedelme több mint a duplájára duzzadt, s a vers egyes részei bizonyos szövegforrásokban önálló költeményként tűnnek fel.

Poétai Munkái című kötet (ez utóbbi kézirat, cenzúrai példányban is). Más szövegcsoporthoz csak erősen töredékes formában maradtak ránk, az 1808-as kötetterv kéziratában például csak egyetlen vers őrződött meg teljes egészében, s csupán nyolc további azonosítható a laptöredékekből. A versek és versrészletek jellemzően önálló lapokon, a hagyaték más részeivel összekeveredve, tehát minden kontextus nélkül maradtak fenn, így keletkezésükről, keletkezésük idejéről semmilyen információt nem hordoznak, vagy csak nagyon keveset.

Egy kritikai kiadásnak, ha a szövegforrások közti egyenlő értékűséget hirdeti, kötelessége minden egyes töredékkal foglalkozni – az azonban kérdés, hogy ez hogyan lehetséges. Egy papírfecsin lévő párszavas töredék hogyan dolgozható föl, ha a leírás tényén kívül semmi sem deríthető ki róla.

Doncsecz Etelka 2013-as tanulmánya⁵ igen nagy alaposítással mutatja be Batsányi kézirat hagyatékának sorsát. Megtudhatjuk, hogy a költő linzi hagyatékának, a költemények egyik legfontosabb, terjedelmében a legnagyobb forrás csoportjának rendezője Kantz Zsigmond volt, ő juttatta el az anyagot a Magyar Tudományos Akadémiának saját feljegyzései és jegyzetei kíséretében. Kantz érdemei tehát kétségtelenek, ugyanakkor szövegrendezői módszerei olykor megnehezítik a kritikai kiadás készítését. A hagyaték ezen része, mint már említettük, túlnyomó többségében kisebb-nagyobb különálló lapokból áll. A legjobbat feltételezve azt gondolhatjuk, hogy a már korábban is összekeveredett lapokat Kantz nem keverte tovább. A lapok csoportosítása, a feltételezhető csoportok sorrendbe rakása lehetetlen feladat, legalábbis teljes bizonyossággal nem rekonstruálhatóak szövegcsoporthoz, a feltételezhetőség szintjén mozogva is csak néhány esetben kísérhetjük ezt meg, s ilyenkor is legfeljebb nyolc-tíz lapot csoportosíthatunk a sok százból. Kantz a hagyatékot két részletben küldte el az MTA-nak, az elsőt 1872 áprilisában (MTA KIK Kt. RUI 8r. 80.), a másikat pár hónappal később, novemberben (MTA KIK Kt. K 751/1). Ez utóbbi küldemény 623 kéziratforrást tartalmaz, melyek 172 zöld színű selyempapírra lettek fölragasztva, s ilyen módon egy albumot képeznek. A kéziratforrások több mint fele apró cetli, nyilván nagyobb lapokból lettek kivágva. Ha volt a levágott részekben bármilyen adat, mely a szövegforrás keletkezési körülményéről vagy idejéről árulkodott, az el lett választva a papírszeleten maradt írástól, s ez ma már nem felkutatható. Az egyazon tablókra került cetlikről egyértelműen megállapítható, hogy (néhány szórványos kivételtől eltekintve) semmilyen kapcsolatban nincsenek egymással, más a papír minősége, az íráskép, a tinta színe, a lapoknak a sárgulás mértékéből kikövetkeztethető kora. A legtöbb esetben a cetlik alakja és mérete dönthette el, hogy mi került, *mi fért fel* egy tablóra. Vagyis a feltételezhetően eleve sem rendezett állapotban lévő szövegforrások valószínűleg tovább keveredtek és csonkultak.

Másfelől nézve, a linzi hagyaték imént tárgyalt második felével mégis szerencsésebb dolga van a kritikai kiadás készítőjének, mint az első részével. A zöld selyempa-

5 Doncsecz Etelka, „Szkíta Horatius és bécsi Sappho: Előtanulmány Batsányi János levelezésének készülő kritikai kiadásához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 117 (2013): 281–318. Jelen tanulmány a címmel is a Doncsecz Etelka munkájával való párhuzamot kívánja kifejezni.

piros tablók számozva vannak, s a tablókon elhelyezkedő szövegforrásoknak (ezeknek száma jellemzően 2–9 közé esik) megadható pontos lelőhelyük: a kéziratári jelzet (MTA KIK Kt. K 751/1) után a tabló számát megadva, ez után pedig a szövegforráson fel nem tüntetett, de értelemszerűen, balról jobbra és fentről lefelé haladva számolandó sorszámot írva (szögletes zárójelben). Batsányi linzi hagyatékának első, MTA KIK Kt. RUI 8r. 80. kéziratári jelzet alatt található szövegforrásai nem azonosíthatók ilyen egyértelműen, noha erre nagy szükség lenne, mert több száz szövegforrásról van szó, többségükben ezek is egyetlenlaposak vagy lapokról levágott fecnik. Sorszámozás nem mindegyiken van, s ha van is, esetleges vagy ellentmondásos. Mivel jobb módszer nem nagyon kínálkozik a pontos azonosításra, a kéziratári jelzeten belül a szövegforrás sorszáma, vagyis fizikai elhelyezkedése lesz feltüntetve, s a lehető legpontosabban igyekszünk leírni a forrás külső jellemzőit – bízván a kéziratári és kutató kollégákban, hogy megőrzik a kéziratlapok mostani sorrendjét. (Még akkor is, ha ez jelenleg bizonyosan nem a helyes, eredeti sorrend – ilyen keveredést én is több helyen találtam, az adott szövegforrás tárgyalásánál ezekre részletesen kitérek.)

Keresztury Dezső és Tarnai Andor 1953-as kritikai kiadása rendkívül alapos munka, a rengeteg újonnan előkerült tényanyag a sajtó alá rendezők szerint is „a szokásosnál bővebbre duzzasztotta e kiadás jegyzeteit”.⁶ E munka kikerülhetetlen alap a most készülő kritikai kiadás számára is. A kötet megjelenése után többször is előkerültek olyan szövegforrások, melyeknek a sajtó alá rendezők eredeti elgondolása szerint szintén a BJÖM első kötetében lett volna a helyük. A BJÖM sorozat 1961-ben megjelent harmadik, prózai műveket feldolgozó kötetének végén található a *Pótlás az első kötethez* című fejezet, mely új adatokat közöl, s addig ismeretlen szövegforrásokat is bemutat, vagy legalább a létezésükre hívja fel a kutatók figyelmét.⁷ A könyvsorozat negyedik, 1967-ben megjelent darabja teljes egészében az első kötethez tartozik, mondhatni annak pótkötete, mely Batsányi *Der Kampf* című szövegét dolgozza föl.⁸ E nagyszabású fölfedezést alig húsz évvel később újabb követte: Reisinger János 1984-es *Irodalomtörténeti Közlemények*-beli tanulmányában mutatta be azt a kéziratcsoportot, mely Párizsból került elő, s mely nyolc költeménynek tartalmazza korábban ismeretlen szövegforrását.⁹ Reisinger a tanulmányában ezt írja: „A most nyilvánosságra kerülő szövegek a későbbiekben talán szükségessé tehetnek egy gyűjteményes vagy kibővített kritikai kiadást”.¹⁰ A most készülő kritikai kiadás igénye tehát már negyven évvel ezelőtt (Keresztury és Tarnai munkájának megjelenése után alig harminc évvel) megfogalmazódott és indokoltnak tűnt.

6 BJÖM I., 241.

7 BATSÁNYI János, *Összes művei III.: Prózai művek: Második kötet*, szerk. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 763–768, a továbbiakban: BJÖM III.

8 BATSÁNYI János, *Összes művei IV.: Der Kampf (A viaskodás)*, szerk. ZSINDELY Endre (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967).

9 REISINGER János, „Batsányi János ismeretlen verskéziratai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984): 480–498.

10 Uo., 487.

Napjaink kritikai kiadásai alapvetően eltérnek az ötvenes években születettektől. Az elvi és módszertani különbségekről alább lesz szó, itt csupán néhány dolgot említünk meg, melyek az előzőek szólamához (a kritikai kiadás készítésének nehézségei) kapcsolódnak. A BJÖM első kötete, noha Reisinger szavaival élve „maig mintaszerű kiadás”,¹¹ nem ad például összefoglaló leírást, listát vagy táblázatot a szövegforrásokról. Az egyazon szövegcsoporthoz található versek listáját is csak hosszas lapozgató árán lehet összegyűjteni. A szövegforrások azonosítása két okból is problémás, az egyik független a sajtó alá rendezők munkájától: megváltoztak a kéziratári jelzetek (például ami korábban RUI 4o. 85 volt, ma már K 753),¹² a másik pedig az, hogy egyes rövidítéseket nem a legnagyobb pontossággal határozták meg. A KTE rövidítésről (jelenleg az MTA KIK Kt. K 378 jelzetű szövegforrás-csoport) a rövidítésjegyzékben ez olvasható: „Kisfaludy-Társaság Erekytetára. Újabbban beolvastva a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárába.”¹³ Az *Expensbuch* kifejezés szintén egy szövegforrásra utal, mely azonosítva van több helyen is, de mindig folyamatos szöveg belsejében s az előfordulásoknak csak csekély hányadában. A sajtó alá rendező páros kiválóan ismerte Batsányi kéziratot hagyatékát, talán ezzel magyarázható, hogy a levelek esetén például többször elhagyja a pontos hivatkozást, ha az korábban már *valahol* le lett írva.¹⁴ Szintén nem hibaként, csak az utókor dolgát olykor megnehezítő körülményként említhető meg az, hogy az 1953-as kötet az idegen nyelvű szövegeknek nem adja meg magyar fordítását. Egyedül a latin nyelvű szövegrészleteket fordították le, az igen gyakran előforduló, sokszor oldalnyi terjedelmű francia és német szövegrészleteket eredeti nyelven közlik.

A tervezett kiadásról

Batsányi János verseinek genetikus elvű kritikai kiadása a közelmúltban megjelent hasonló kiadásokat követi. Elvi és módszertani szempontból Debreczeni Attila Kazinczy-kiadása a fő példa,¹⁵ de természetesen maga a szöveganyag átalakítja a feldolgozás lehetőségeit, és a súlypontokat is máshová helyezi. A szövegidentitásokon alapuló pontos kronológiai rend fölállítása Batsányi költői életművében például filológiai hiteles adatok hiányában csak töredékesen lehetséges. Más fókuszpontok, például a szerzőség kérdése, mely fontos szerepet játszott a Csokonai- vagy Fazekas-kutatásban, itt jóval kisebb jelentőségű. Hovánszki Mária Verseghy Ferenc költeményeit feldolgo-

11 Uo.

12 A tervezett kötet természetesen tartalmazni fog egy táblázatot a régi és új jelzetekről.

13 BJÖM I., 239.

14 További példákat találhatunk a 19. és 29. lábjegyzetben említett helyeken.

15 KAZINCZY Ferenc, *Költemények*, szerk. DEBRECZENI Attila, a német levélszövegeket szerk., ford. DEÁK Eszter és DONCSECZ Etelka, a görög szövegrészeket szerk. D. TÓTH Judit, 2 köt. (I.: *Szövegek*, II.: *Jegyzetek*), Kazinczy Ferenc művei, első osztály: Eredeti művek – kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018).

zó háromkötetes munkája¹⁶ annyiban hasonlatos a most tervezett Batsányi-kiadáshoz, hogy bár genetikus elvű szövegfeldolgozásról van szó, mégsem közöl minden egyes szövegforrást. Hogy Batsányi esetében egyes szövegforrások elhagyását mi indokolja, arról alább lesz szó.

Feltehető a kérdés, hogy miért éppen genetikus szövegfeldolgozási elvek szerint készül Batsányi verseinek kritikai kiadása, hiszen a versek közel felénél nincs több szövegforrás, melyeken a szöveg alakulása nyomon követhető és vizsgálható lenne, s ahol mégis van, ott a szövegforrások keletkezési ideje nehezen meghatározható.

Batsányi költeményeinek „másik” felénél fellelhető több szövegforrás is, melyek ráadásul igen jelentős mértékben térnek el egymástól, több esetben olyannyira, hogy felmerülhet a kérdés, hogy egyáltalán azonos szövegidentitásba sorolhatók-e. Az alapvetően *ultima manus* elvre építkező BJÖM is szükségesnek találta például a *Búsongás* című versnél, hogy jegyzetben közölje a költemény egy korai változatát, mivel az ehhez közeli s a véglegestől jelentősen eltérő állapotot négy szövegforrás is megőrizte. Tovább árnyalja a helyzetet, hogy e költeménynek részletei a *Magyar Museumban* s Ányos Pál verseinek Batsányi által sajtó alá rendezett kötetében nyomtatásban is megjelentek – ezen töredékes szövegforrásoknak (ha egyáltalán töredékesnek kell őket tekintenünk, s nem egy nagyobb műből kiemelt önálló szövegeknek) a szöveggörnyezetet is figyelembe vevő vizsgálata szintén a genetikus feldolgozást teszi indokolttá és szükségessé.

A szövegforrások összevető vizsgálatát kívánja meg Batsányi szövegeinek azon jellegzetessége is, hogy a verses szövegek egyes részei prózai szövegekben köszönnek vissza. Egy 1793-as, Aranka Györgynek írt levélben például kétbekezdésnyi szöveg nem más, mint a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című vers néhány sora. A *Beszéd. 1798 (Töredék)* című prózai szöveg utolsó mondata (*Üssön akármikor ama' nagy óra, a' melylyet, halandók lévén, el nem kerülhetünk: ha híven eljártunk hivatalunkban, eleget éltünk!*) egyértelmű tartalmi és szövegszerű kapcsolatban áll az *Üssön akármikor...* című verssel: *Üssön akármikor, üssön ama végóra, halandók // Lévéen amellyet kikerülnünk nem lehet...* E szövegkapcsolatokra néhány esetben már a BJÖM is felhívta a figyelmünket, és sok ilyen példát lehetne még felsorolni, noha a prózai szövegek ilyen szempontú feldolgozása még az elején tart. Ezen összevető vizsgálatban nagy segítséget jelent, hogy készül Batsányi János leveleinek kritikai kiadása, és a sajtó alá rendező Doncsicz Etelka jóvoltából hozzáférhettem rengeteg olyan szövegforráshoz, melyek korábban nehezen voltak elérhetőek, vagy fel sem voltak kutatva.

A tervezett kiadás felépítése

A hagyományos kritikai kiadások, mint például a BJÖM, kronológiai rend szerint közlik a költeményeket, azoknak (nem betűhű) főszövegeit. Ez a minta most értelemszerűen nem követhető, hiszen nem főszövegek lesznek létrehozva, hanem szövegforrások

16 VERSEGHY Ferenc, *Összes költeményei*, szerk., tan. HOVÁNSZKI Mária, 3 köt. (I.: *Szövegek*, II.: *Jegyzetek*, III.: *Dallamok*), Régi magyar költők tára: XVIII. század 18 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021–2022).

lesznek betűhűen közölve, melyek ráadásul nagyon gyakran nem állíthatók kronológiai rendbe, hiszen a kéziratlapokról többnyire nem állapítható meg a szövegek keletkezési ideje.

Az 1953-as kritikai kiadás készítői, más eszköz nem lévén, a papírfajtának, az írásképnek és a helyesírás vizsgálatának módszerével próbálták legalább nagyjából meghatározni a szövegforrások keletkezési idejét.¹⁷ Batsányi írásképének négy szakaszát különböztették meg (ifjúkori írás, férfikora írása, öregkori írása, aggastyánkori írása), továbbá a költő helyesírásának némely változását is próbálták időhöz kötni, s ezt is felhasználták az adott kéziratok keletkezésének időbeli behatárolásához. Ezek a vizsgálati módszerek nem tekinthetők bizonyító erejűnek. Az 1808 körül használt papír akár évekkel, évtizedekkel később is előkerülhetett egy fiók mélyéről, hogy Batsányi újabb sorokat írjon rá. Az sem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy két szövegforrás papírja valóban ugyanazokból az évekből és ugyanonnan származik. Az íráskép vizsgálatának megállapításai sem bizonyító erejűek, mert noha valóban különbözik a fiatal Batsányi nagy, lendületes írása az aggastyán költő apróbb, reszketeg betűitől, de például egy betegség ideje alatt, vagy különleges körülmények között (például kocsiutazás közben, egy hideg várbörtön tömlőcében, pislákoló gyertyafény mellett) leírt sorok írásképe is az időskori íráshoz lehet hasonlatos. Mindezek ellenére, ha más érvek megerősítésére vagy éppen elbizonytalanítására alkalmas eredményt hozott, én is alkalmaztam az íráskép vizsgálatát, de állításaimat soha nem csupán erre alapoztam.

A szövegforrások kronológiai rendje csupán a nyomtatott, nyomtatásban megjelent források esetében állapítható meg (igaz, a megjelenés időrendisége lényegesen eltér maguknak a szövegidentitásoknak a keletkezési időrendjétől), ez az alapja annak a döntésnek, hogy a szövegek a *nyomtatott szövegforrások* – *kézírtos szövegforrások* sorrendben lesznek közölve, ilyen módon a bizonyos felől a bizonytalan felé haladva, s mindkét kategórián belül további alkategóriákat határozva meg.

A szövegforrások kategorizálásánál *kézirat*–*nyomtatvány* kétségesség tűnik kézenfekvőnek, de a kézirat kategóriába bekerültek olyan szövegforrások is, melyek nem kézírásosak, hanem nyomtatottak, konkrétan próbanyomatok, betűtípusminták. Szükséges ugyanis a technikai megvalósításon túl vagy ahelyett a szövegforrások funkcióját (is) figyelembe venni. Nyomtatott szövegforrásnak az tekinthető, ami nyomdatechnikai eljárással létrejött és a nyilvánosság számára elérhető, vagy annak szánt. Az MTA KIK Kt. M. Irod. Lev. 2r. 2 kéziratári jelzetű szöveg például egy gróf Teleki Józsefhez 1788. november 1-jén írt levél, melyhez a levélíró Batsányi mellékelte Ellinger János kassai könyvnyomató egylapos próbanyomatát (mely a költő *Osszián*-fordításának egy részletét is tartalmazta). Mivel itt nem nyilvánosan, több példányban terjesztett szövegforrásról van szó, indokoltnak találtam a kéziratok közé sorolni – ilyen módon ráadásul nem kell elszakítani eredeti környezetétől, a kézíratos levéltől. Más esetben azonban nem ilyen egyszerű a nyomtatott formában fennmaradt szövegforrás besorolása. Batsányi a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című versét ki akarta nyomtatni, s barátainak szét

17 BJÖM I., 245–248.

akarta osztani a nyomtatványokat.¹⁸ A kéziratot cenzúráztatta s a próbanyomatok is elkészültek, különböző betűtípusokkal. Nem tudható bizonyosan, hogy kikerült-e a sajtó alól a tervezett kiadvány; a fellelhető szövegforrások a próbanyomatok.¹⁹ Funkciója szerint tehát a fennmaradt szövegforrások ugyanabba a kategóriába esnek, mint a fentebb tárgyalt Ellinger-féle nyomatok, a BJÖM (és a költő) szavait idézve: „[Batsányi] hangsúlyozza, hogy az elkészített darabokat nem a nagyközönségnek szánja: »es soll mir nur anstatt eines Manuscripts dienen«”.²⁰ Meglehet, hogy Batsányi (mint erre Keresztury és Tarnai is utal) az idézett sorokat éppen azért írta le, hogy az esetleges atrocitásoktól védje magát, mindenesetre a költő számára is (legalábbis) átmenetet képeztek ezek a nyomtatott szövegforrások a kézirat és nyomtatvány között.²¹ Mindezek ellenére mégsem sorolhatók be ezen szövegforrások megkülönböztetés nélkül a kéziratok közé, szükségesnek mutatkozik a *kéziratértékű nyomtatványok* kategória bevezetése, mely funkciója (s emiatt besorolása) szerint kézirat, bár nyomtatott formában létezik.

A közlési rend alapja tehát a szövegtípus lesz, s az alapvető kétosztatáság után további alcsoportok lesznek meghatározva.

Nyomtatványok esetén jól körülhatárolhatók a kategóriák, melyek a *kötetrészetek*, *periodikák*, *aprónyomtatványok*, *önálló kötetek*, *gyűjteményes kötetek* lesznek, s ezeket a kategórián belüli első szövegforrás dátuma szerint lehet kronológiai sorrendbe állítani.

Kéziratok esetén a szövegtípusok szerinti csoportosítás már sokkal bizonytalanabb. Mindössze két szövegtípus-főkategóriát lehet elkülöníteni, a *szövegcsoportokat* (melyeket Batsányi állított össze) és az *önálló kéziratokat*. Az utóbbi főkategóriába nemcsak azok a szövegforrások sorolandók, melyek megállapíthatóan eleve is önállóként léteztek, például a levélmellékletek, hanem azon források is, melyek ma már önállóan, felfejthető kontextus nélkül állnak – a (magyar nyelvű) versek kéziratainak túlnyomó többsége ilyen. Szükséges volt tehát a főkategórián belül további alkategóriákat létrehozni, ezek a szigorúbb értelemben vett *önálló kéziratok* és *önálló kézirat értékű nyomtatványok*, s ezt követik a *töredékek* és a *neutrális kéziratok*.

Míg az első két alkategória több-kevésbé egyértelmű, a *töredékek* és a *neutrális kéziratok* talán némi magyarázatra szorulnak. A *neutrális kéziratok* halmazába tartoznak azok a kéziratok, amelyeknél a papírlapon a vers autográf (töredékes vagy teljes, tisztázati vagy fogalmazvány) szövegén és címén, alcímén kívül semmi más szövegrész nem található (legfeljebb számítások, de Batsányi papíron való összeadásai számunkra irre-

18 Uo., 249.

19 A BJÖM ugyanezen helyen feltételezi, hogy „kijött ugyan a nyomdából, de aligha került kiosztásra. B. linzi hagyatékának lajstromában szerepel belőle 10 db; ezek a MTA Könyvtárában lappanganak”. Az információk forrását konkrétan nem jelöli meg. Az MTA KIK Kt. Ms 4825/62 jelzetű kéziratári anyag a Szentjóbíhoz címzett vers próbanyomatait tartalmazza, elképzelhető, hogy ezek lennének a lajstromon szereplő nyomtatványok, a lapok száma itt is tíz, bár tizenhárom szövegváltozatot tartalmaznak.

20 BJÖM I., 359. „Számomra csak kézirat gyanánt szolgál.”

21 Mostani témánk szempontjából kevésbé releváns, de nagyon érdekes Labádi Gergely 2008-as kötete, melynek több részlete éppen Batsányin keresztül vizsgálja a szövegek olvasatainak, korabeli besorolásának lehetőségeit és ennek következményeit. LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában: Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, Ligatura (Budapest: L'Harmattan–Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2008), 75–76, tágabb kontextusban: 64–82 és 114–134.

levánsak), ilyen módon teljesen önmagukban állnak. A *töredékeknél* a versek szövegén túl van még más is a lapon vagy lapokon, jó esetben ez hosszabb szöveg, kevésbé ideális, ám jóval gyakoribb esetben csak néhány sor, melyek esetleg hordozhatnak némi hasznos információt. Nem biztos, hogy hordoznak, de legalább ennek az esélyét megteremtik. Az arányokat érzékeltetve: az MTA KIK Kt. K 751/1 jelzet alatt körülbelül százhusz magyar nyelvű versrészletet tartalmazó szövegforrás található, s ebből csupán nyolc sorolható a *töredékek* közé, a többi *neutrális szövegforrás*. Az MTA KIK Kt. RUI 8r. 80. jelzet alatt jobb az arány, az itteni körülbelül hatvan szövegforrás közül tizenöt *töredék*.

Batsányi költeményes munkáin és ezek prózai szövegekben felbukkanó kapcsolódó szövegforrásain kívül van még egy kategória, melyet el kell helyezni a kritikai kiadásban. Ezek kisebb részben tartalomjegyzékek, mottók, címlisták, többségükben pedig a versekhez kapcsolt jegyzetek, néha ezen jegyzetek (nemegyszer többoldalas) jegyzetei – olyan szövegforrások tehát, mely verses részt nem tartalmaznak, de versekhez kapcsolódó szövegforrások. Hogy ezen részek ne is terheljék túl a költeményekhez kapcsolt tárgyi és nyelvi magyarázatokat, s ne is legyenek itt elrejtve, a *Függelékben* kapnak helyet.

Ami kimarad...

A tervezett kritikai kiadásban csupán egy szövegforrás lesz közölve azokban az esetekben, ha az adott szövegforrásnak van azonos vagy nagyon hasonló szövegállapotú változata. Természetesen jegyzetek a kimaradó szövegforráshoz is készülnek, de ilyen esetekben csupán az egyik, többnyire (s ha meghatározható) a később keletkezett szövegforrást közöljük. Ennek oka egyrészt a könyv terjedelmének kordában tartása, másrészt az, hogy a könyv alapú kritikai kiadással párhuzamosan készül az elektronikus kritikai kiadás is, ahol terjedelmi korlátokkal nem kell számolni, s ahol az összes fellelhető szövegforrás közlésre kerül. Az elektronikus kiadásnál rendelkezésre állnak olyan lehetőségek (például genetikus szövegtáblázat), ahol jól érvényesülnek azok a vizsgálati módszerek, melyek könyvformátumban nehezen kezelhetők, ezért ezekkel itt nincs értelme próbálkozni.

Természetesen a kötet sem mond le a szövegforrások összehasonlító vizsgálatáról, s közöl minden olyan szövegforrást, ahol a források között jelentős különbség fedezhető fel. Nem tekintetem jelentős különbségnek a központoszási, kis- és nagybetűs írásmód közti különbségeket, s azt sem, ha a két szöveg csupán egyetlen szóban vagy egyetlen helyen előforduló szórendben tér el egymástól (a szó- vagy szórendbeli változtatás természetesen jegyzetben lesz feltüntetve).

Nem tartottam indokoltnak a szöveggözlést azokban az esetekben, amikor csak a szöveghez kapcsolt lábjegyzetben tért el a szövegforrás egy másik forrástól. Itt a különbséget és a szerzői jegyzet szövegét a jegyzetekben rögzítettem.

Szintén elhagytam a szöveggözlést azokban az esetekben, amikor egy később keletkezett szövegforrás csupán abban tér el az elsőtől, hogy Batsányi újabb sorokat töltött hozzá. Itt jegyzet jelöli, hogy a korábbi szövegforrásnak hol volt a vége.

Csaknem mindig az adatolhatóan későbbi szövegforrás kerül közlésre, csupán néhány indokolt esetben nem. A *Heliconi Virágok*ban megjelent két vers (*Báróti Sándorhoz, Chloris*) 1791-ben látott napvilágot, tehát két évvel későbbi, mint a *Magyar Museum*-beni közlés, de a Batsányira jellemző kiejtés szerinti írásmódot Kazinczy „megjobbította”, s átírta szóelemző írásmód szerint – itt tehát a korábbi szövegforrás közlése volt indokolt, mivel az mentes az idegen kezű beavatkozástól.

A fentebb leírtak miatt a tervezett kötet nem tartalmazza Batsányi 1827-es kötetének szövegét, mivel ennek összes költeménye bekerült az 1835-ös kiadásba. Szintén kimarad az 1835-ös kötet kéziratos cenzori példánya, hiszen ennek szövege megegyezik a nyomtatott kötetével, csupán két helyen található számottevő eltérés: *A' Látók' Titka* és *A' Magyar Író* című vers szövegét Batsányi áthúzta a kéziratban, és még a cenzúra elé bocsátás előtt beragasztott egy-egy újabb variánst a kötetbe – e kéziratos szövegforrásból csak ezt a két költeményt tartottam indokoltnak közölni.

Szintén kimarad több periodikában való szövegközlés és egy kötetrészlet, mivel ezeknek is megtalálható az 1835-ös kötetben a változtatások nélküli szövege. Az alább található „tartalomjegyzékben” a szerző műveinek teljes felsorolása kedvéért feltüntettem ezen szövegforrásokat is, de áthúzással jelöltem, hogy a szövegük hiányozni fog a tervezett kritikai kiadás papír alapú változatából.

Az átírás problémái

Batsányi javítgató költő volt, ezért a szövegfogalmazványok esetében gyakran nagyon nehéz, olykor pedig lehetetlen egy olyan olvasható főszöveget kialakítani, mely mentes a sajtó alá rendező szubjektív döntéseitől. Amikor például egy verssorban lévő szó fölé és alá a költő szinonimákat írt be, néha hármat-négyet, nem lehet eldönteni, hogy melyik kerüljön a főszövegbe s melyek a szövegkritikai jegyzetbe. Az ehhez hasonló feloldhatatlan helyzetek vezettek el ahhoz a döntéshez, hogy a fogalmazvány típusú szövegforrások esetében nem a jól olvasható főszöveg kialakítására törekedtem, hanem a kézirat szövegének minél pontosabb leírására. Az előbbi példa esetében például maga a vers szövege tartalmazza az összes szóvariánst, a szövegkritikai jegyzetek pedig ezek jellemzőit (elhelyezkedés, tinta színe, íráskép, stb.) rögzítik. Nem példa nélkül való ez a módszer; Kazinczy fogalmazványainál Debreczeni Attila is olykor ezt a megoldást választotta.²²

A szövegcsoportok problémái

E kategóriának helyesebb lenne a *szövegcsoport-töredékek* elnevezést adni, mivel csupán egyetlen teljes épségben megmaradt szövegcsoport lelhető fel, az említett 1835-ös kötet cenzúrai példánya – a fentebb leírtak alapján azonban ezt pont nem is tartalmaz-

22 KAZINCZY, *Költemények*, számtalan példa közül csak egyet kiemelve: 1:869.

za a tervezett kritikai kötet. A többi közül az egyik csonka (MTA KIK Kt. K 753, csak egyetlen verset és néhány töredéket tartalmaz), egy másik erősen rongálódott lapokon legfeljebb a kikövetkeztethető terjedelem felét tartalmazza (MTA KIK Kt. K 378), egy harmadikról pedig megállapítottam, hogy nem egy, hanem három szövegcsoport-töredékből áll össze (MTA KIK Kt. K 754). A Reisinger János által felfedezett szövegcsoport (MTA KIK Kt. K 651) eredeti terjedelme nem meghatározható. Két darab egyértelműen összetartozó szövegforrás(-töredék) már szövegcsoportnak számít; a csoportok tízből csak három esetben tartalmaznak hatnál több verset vagy verstöredéket.

A *neutrális kéziratok* alaposabb átböngészése után sikerült körvonalazni egy *feltételezett szövegcsoportot*, melyet a feldolgozhatóság érdekében kiemeltem a *neutrális kéziratok* kategóriából, és a *szövegcsoportokhoz* helyeztem át.

II. A tervezett kritikai kiadás szerkezete

A következőkben a tervezett kritikai kiadás szerkezeti rendjét mutatom be, a fentebb leírtak szerinti beosztásban. Mint említettem, a BJÖM adós maradt az ilyen összesítő listával, noha az itt felsorolt adatok többsége szétszórtan már abban a kötetben is megtalálható.

A BJÖM nem tekintette feladatának a szövegforrások szorosabb filológiai vizsgálatát, én most ezt végzem el, leginkább csak felmutatva ezt a források egy részén. A *töredékek* és *neutrális kéziratok* – hatalmas mennyiségük miatt – itt most csak rövidebb bemutatást kaphatnak.

A leírásoknál szögletes zárójelben a költeménycímek BJÖM-ben szereplő alakját tüntettem fel, ha az adott szövegforrásban használt cím olyan mértékben eltért ettől, hogy az azonosítást már megnehezítette.

A kéziratoknál csak az autográf szövegforrásokat dolgoztam fel. Szerencsére eleynyszően kevés olyan idegen kezű másolat van, melynek szövege releváns módon tér el az autográf szövegforrásoktól.

Az egyes szövegforrásoknál igyekeztem feltüntetni, hogy hány verset vagy verstöredéket tartalmaznak, de ez sok esetben nem egyszerű. A párszavas töredékekről néha nehéz megállapítani, hogy versnek számítandók-e, sokszor azt is, hogy a Batsányi által leírt versnek ő-e a szerzője. A nagyon alapos és hatalmas szövegismerettel készült BJÖM-be is bekerült olyan töredék, melyről később kiderült, hogy más költeménye.²³

1. Nyomtatványok

1.1. Kötetrészletek

1.1.1. *A' magyaroknak vitézése. Régiak példáival meg-világosítva.* Pesten, Nyomtatott Trattner betüivel, 1785. A címlap előtti lapon lévő rézkarc-aláírás a nyolcsoros [*Bízthatás*] című versből négy sor.

23 Lásd: BJÖM III., 767.

- 1.1.2. *Két magyar hazafi' érzékenységei, tekéntetes nemes Aba-új vármegye' öröm-ünnepén.* Sz. György' Hav. 16-dik napj. 1790. Kiadó, kiadási hely nélkül. Cím nélkül, számozatlan oldalakon, a kötetben található két vers közül az első Batsányié, [Tekéntetes Nemes Abaúj vármegye örömnepére].
- 1.1.3. *Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quom excitat Alevis Horányi...* Pest, Trattner Mátyásnál, 1792., 319–320. Cím nélkül, [A' haldokló Orczy Istvánhoz].
- 1.1.4. *Ányos Pál' munkáji.* Bétsben, özvegy Alberti Ignátné' betűjével. 1798. A kötetet Batsányi adta ki. A cenzor kifogásolta Ányosnak néhány rövidebb versét, ezért ezeket Batsányi saját, a *Búsongás* című versből származó versrészleteivel helyettesítette. A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárban található példányban Ányos versei a helyükön található, Batsányi versei pedig csak a kötet végére vannak bekötve, a helyettesítendő lapszámokkal ellátva (219–226).

1.2. Periodikák

- 1.2.1. *Magyar Hírmondó* (A tanulmány végén lévő 3. táblázatban használt jelölése: MH) 1.2.1.1. [A' haldokló Orczy Istvánhoz], cím nélkül. MH 1785. december 21., 100. szám, 806–807.
- 1.2.1.2. *Ode ad Inclytos SS. Et OO. Regni Hungariae* [Ode ad Hungaros], MH 1796. november 12., 39. szám, 612–616.
- 1.2.2. *Magyar Museum* (MM)
- 1.2.2.1. *Koporsó Irás* [Felírás], MM 1788, 1. kötet 1. negyed, 5.
- 1.2.2.2. *Méltóságos Báró Orczy Lőrincz Generális Úrhoz* [Osszián utolsó éneke], MM 1788, 1. kötet 1. negyed, 38–50.
- 1.2.2.3. *Klórís* [Fánnihoz], MM 1789 1. kötet 2. negyed, 81.
- 1.2.2.4. [Báróti Sándorhoz], cím nélkül, prózai szöveg betéteként, MM 1789, 1. kötet 2. negyed, 91.
- 1.2.2.5. *Oskár' halála*, MM 1789, 1. kötet 3. negyed, 197–200.
- 1.2.2.6. *Születési vers*, MM 1789, 1. kötet 3. negyed, 203.
- 1.2.2.7. *Töredéke egy nagyobb költeménynek* [Báró Orczy István halálára], MM 1790, 1. kötet 4. negyed, 355–356.
- 1.2.2.8. *Koporsói-vers A' Martinestiei ütközetenn el-esett Magyar Vitézekre*, MM 1790, 1. kötet 4. negyed, 379.
- 1.2.2.9. *Székes-fejér-vári professor Virág Benedek Úr' társunkhoz* [Serkentő válasz], MM 1790, 2. kötet 1. negyed, 3–11.
- 1.2.2.10. *A' Frantzia-oroszági változásokra*, MM 1790, 2. kötet 1. negyed, 56.
- 1.2.2.11. *Két magyar hazafi' érzékenységei. T. N. Aba-Új Vármegye' öröm-ünnepén* [Tekéntetes Nemes Abaúj vármegye örömnepére], MM 1790, 2. kötet 1. negyed, 57–62.
- 1.2.2.12. *Esdeklő panasz*, MM 1792, 2. kötet 2. negyed, 134–135.
- 1.2.2.13. *Nagy-kegyelmű H. Hohenlohe Károlynéhoz, Szül. B. Revitzky Judith Asszonyhoz*, MM 1792, 2. kötet 2. negyed, 153–156.

- 1.2.2.14. *Etendihez*, MM 1792, 2. kötet 3. negyed, 256.
- 1.2.2.15. *Osszián* [Kárthon], MM 1792, 2. kötet 3. negyed, 279–303.
- 1.2.2.16. *Bútsú-vétel. Gr. Mnischech Mária Amália asszony' Sírjánál Duklán 1787. Eszt.*, MM 1792, 2. kötet 4. negyed, 385–386.
- 1.2.3. *Hadi és más nevezetes történetek* (HMNT)
- 1.2.3.1. *Koporsó Irás* [Felírás], HMNT 1789. december 4., 595–596.
- 1.2.3.2. *Egy Magyar Hazafi' Érzékenységei, T. Ns Abaújvármegye' Öröm-Ünnepén*, HMNT 1790. május 20, 586–590.
- 1.2.3.3. *Esdelkő Panasz*, HMNT 1791. augusztus 2., 154–155.
- 1.2.4. *Heliconi Virágok* (HV)
- ~~1.2.4.1.~~ *Báróti Sándorhoz*, HV 1791, 37–38.
- ~~1.2.4.2.~~ *Chloris Jacóbi után* [Fánnihoz], HV 1791, 72.
- 1.2.5. *Erdélyi Muzéum* (EM)
- 1.2.5.1. *Az Iniszhónai Háború*, EM 1816, ötödik füzet, 93–99.
- 1.2.6. *Hasznos Múlatások* (HM)
- 1.2.6.1. *A' Magyar Petrarka Tisztelőjinek'* [A magyar költő idegen messze földön, II. rész negyedik és ötödik ének], HM 1818, első félesztendő, 29. szám, 225–231.
- 1.2.6.2. *X-dik Ének. Buzdítás* [A magyar költő idegen messze földön, II. rész hatodik ének], HM 1818, második félesztendő, 9. szám, 65–68.
- 1.2.7. *Szép-literatúrai ajándék* (SzA)
- ~~1.2.7.1.~~ *Vigasztalás*, SzA 1821, 5–6.
- 1.2.7.2. *A' Bujdosók*, SzA 1821, 167–168
- ~~1.2.7.3.~~ *Tünődés* [Gyötrődés], SzA 1821, 168–169.
- 1.2.7.4. *A' rab és a' madár*, SzA 1822. 17–21.
- 1.2.7.5. *Bartsaihoz* [az *Európai hadakozásokra* című verssel folytatódik], SzA 1822, 71–73.
- ~~1.2.7.6.~~ *Egy nevendék bükfához*. SzA 1822, 73–74.
- ~~1.2.7.7.~~ *A' keszthelyi nagy hajóra*, SzA 1822, 74.
- 1.2.7.8. *Intő szózat*, SzA 1824, 113–117.
- ~~1.2.7.9.~~ *Déli György' látása*, SzA 1824, 145–151.
- 1.2.7.10. *A' rab* [Tünődés (a *Jer már...* kezdetű vers)], SzA 1825, 39–41.
- 1.2.7.11. *A' szenvedő*, SzA 1825, 41–45.
- ~~1.2.7.12.~~ *Tünődés* [a *Ha ki mindenét...* kezdetű vers], SzA 1826, 33–34.
- ~~1.2.7.13.~~ *A' böltsnek állhatatossága*, SzA 1826, 34–36.
- 1.2.7.14. *Serkentő ének*, SzA 1826, 97.
- ~~1.2.7.15.~~ *Sohajtás* [Egy szerencsétlen ifjú' sírjánál című vers első fele], SzA 1826, 98.
- ~~1.2.7.16.~~ *Lína' panassza*, SzA 1826, 98.
- ~~1.2.7.17.~~ *Enyhülés, 'S Viszont-Ajándék*, SzA 1826, 98–99.

1.2.8. Egyházi értekezések és tudósítások (EÉT)

1.2.8.1. *Intő szózat*, EÉT 1824, II. 50–55.

1.2.9. Tudományos gyűjtemény (TGy)

~~1.2.9.1.~~ *A' Hazai Nyelv és Tudományosság*, TGy 1825, I. kötet, 3.

1.3. Aprónyomtatványok

1.3.1. *Ode ad Inclytos SS. Et OO. Regni Hungariae [Ode ad Hungaros]*, 1796.

1.3.2. *Mantua. M. Aug. A. Viennae*, 1799

1. 4. Önálló kötet

1.4.1. *Der Kampf. Ein Lyrisches Gedicht*. Deutschland, 1810.

1.5. Gyűjteményes kötetek

~~1.5.1.~~ *Batsányi János' Versei. Első Kötet*. Pestenn, 1827. Petrózai Trattner Mátyás' betűjével.

A kötet tartalmáról a 3. táblázat ad információt, a táblázatbeli rövidítése: V.

1.5.2. *Batsányi János' Poétai Munkái. Második, megbővített kiadás. A' Szerzőnek képével*. Budánn, A' Királyi Universitás' Betűjivel. 1835.

A kötet tartalmáról a 3. táblázat ad információt, a táblázatbeli rövidítése: PM.

2. Kéziratok

2.1. Szövegcsoportok

2.1.1. [*A magyar jakobinus per Bécsből kiszolgáltattott iratai*] HU-MNL-OL-O 225, 7. doboz, Prozessakten des Johann Bacvány.

A költő latin nyelvű mentőírásában a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című vers teljes szövege, néhány kiegészítő verssora s még két versrészlet található.

2.1.2. [*Reisinger-féle szövegcsoport*] MTA KIK Kt. K 651.

Mint Reisinger János szövegközlését kísérő tanulmányból kiderül, a nyolc verset tartalmazó szövegcsoport keletkezési ideje 1801 első fele. Autográf tisztázata, de sietősebb írásképet mutat, mint Batsányi többi tisztázata. Az oldalak száma igazodik a vers terjedelméhez, így van amelyik csupán kétoldalas, van kétszer ekkora, tehát négyoldalas, félbehajtott s van hosszabb, mely csak több lapra fért el, s ezek füzetyszerűen egymásban helyezkednek el. Nagyobb szövegjavítás csak egy helyen található, apróbb javítások, lefirkálások is csak szórványosan fordulnak elő. Lapszámozás nincs, őrszavak többnyire vannak, de nem kivétel nélkül mindenhol. A versek végén hurokszerű, a szöveget lezáró jel áll – Batsányi a tisztázati kéziratain szinte kivétel nélkül ilyen jellel zárta le a szöveget.

2.1.3. [Az 1808-as kötetterv töredéke] MTA KIK Kt. K 753.²⁴

A kéziratári jelzeten található szövegforrások három részre vannak osztva, az első legnagyobb terjedelmű rész a „Bacsányi életére vonatkozó iratok”, a második rész a „Batsányi kézírataiból: Különböző kézirati töredékek: Előszó, Tünődés, Beszéd, Jegyzések” címet kapta, az utolsó rész nincs címmel ellátva, itt a *Mantua* című aprónyomtatvány három példánya található, melyeken a költő autográf javításai és aláírása olvasható.

A szövegforrás kéziratosa könyv töredéke, a fedlapok hiányoznak, a kötet első fele lapokra van széthullva. A jobb alsó sarkokban található ceruzás lapszámozás következtelen: csak az épségben maradt lapok vannak számozva, a részben kitépelt lapok nem. Mivel számunkra elsősorban a csonka lapok fontosak, a mostani ceruzás lapszámozás nem kielégítő, mert pont ezeket nem veszi figyelembe. Szükséges volt tehát egy táblázatot készíteni (1. táblázat), mely a csonka lapokat is mutatja, rekonstruálva a kötet mostani állapotát, s feltüntetve a ceruzás lapszámozást, a szövegforrásban való jobb eligazodás érdekében.

A szöveg első lapjának b oldalán²⁵ található őrszó (*Most*) tanúsága szerint a kötet ezen részéről hiányzik legalább egy lap, hiszem a következő (ceruzás jelzés szerint: 2.) lapon nem ezzel a szóval kezdődik a szöveg – itt már az *Előszó* II. fejezete ér véget, mely a hiányzó lap(ok)on kezdődött. Az ilyen kikövetkeztetett hiányzó lapokat feltüntettük az 1. táblázatban, hangsúlyozva azt is, hogy a hiányzó lapok száma csak megbecsülhető, jelen esetben legalább egy. A 14ab lap után most a 16ab következik, a 15ab tehát rossz helyre lett betéve. Ez valójában a 18ab után következett, ahogy ezt a ceruzás számozás is mutatja.

A 21b után lapszél-töredék következik, mely számozatlan. Rajta verssorok eleje található, más írásképpel, mint az eddigi prózai szöveg. A lap színe is kevésbé sárgult, s mivel a 21b oldal szövegének folytatása a 23a oldalon található, bizonyosan megállapítható, hogy a 22ab lap utólag lett a mostani helyre beillesztve s bekötve. Az itt található verssortöredékek nem egyeznek meg egyetlen általam ismert költemény egyetlen változatával sem, ezek tehát egy ismeretlen Batsányi-vers töredékei, de azt sem lehet kizárni, hogy a szerző nem Batsányi.

Az *Előszó* a 25b oldalon fejeződött be, ezt Batsányi egy hurok alakú lezáró jellel jelölte a szöveg végén. Az őrszó szerint a következő (hiányzó) lapon kezdődött az *Első Könyv*. A 27ab oldalak tartalmazzák az első versrészletet, a *Felírás* című vers utolsó kétharmadát. Bizonyosan volt tehát egy ezt megelőző lap, amin a vers címe és eleje állt – ez lehetett ugyanaz, amin az *Első Könyv* fejezetcím állt. Persze nem zárható ki, hogy innen több lap is elveszett. A *Felírás* című versnek az első négy sora hiányzik, az előző oldal tehát ezt a négy sort és a vers címét tartalmazta. Batsányi tisztázati kézíratai s az e kötet

24 BJÖM I., 249–253.

25 A recto-verso (r–v) jelölés helyett az újabban használatos a–b jelölést használok.

redék 40a oldalán található <Tünődés> című vers példája is azt mutatja, hogy a költeményeket mindig új lapon kezdte írni a költő – a <Tünődés> esetén a cím alatt hét sor fért még el a lapon. Feltételezhetjük, de bizonyosan nem állíthatjuk, hogy a lap tetejét az *Első Könyv* fejezetcím foglalta el s ezért kerülhetett csupán négy sor a cím alá.

A 27b oldalon a vershez kapcsolt *Jegyzés* áll s az őrszó (*Fán*) tanúsága szerint a *Fanni* című vers követte, mely most hiányzik.²⁶ A következő lapon lévő, nem ezen az oldalon kezdődő szöveg arról szól, hogy Batsányi az Ányos-kiadásból kihagyta annak néhány versét s a magáéval pótolta ki a kötetet. Kérdés, hogy vajon miért szerepel itt ez a szöveg. Logikus magyarázatnak tűnik, hogy ez egy vershez kapcsolt jegyzet, s az érintett vers a *Búsongás*, melynek részletei bekerültek az Ányos-kötetbe. E költemény két változatban ismeretes, mindkettő hosszabb terjedelmű, 95 és 114 soros. A most vizsgált kéziratos kötetben egy oldalra általában 12–14 verssor került, s ha figyelembe vesszük azt is, hogy az új oldalon kezdődő vers első oldalának felső részét a cím foglalja el, s hogy a vershez kapcsolt (legalább egy) jegyzetnek is az előző oldalon kell kezdődnie, azt valószínűsíthetjük, hogy legalább tíz oldal, vagyis öt lap hiányzik a fennmaradt jegyzetredék előtt.

A 40a oldalon a *A Látó* című vers kezdődik, a címből csak egy *A* betű töredéke olvasható ki (az sem teljes bizonyossággal), s az aláhúzott cím alatt zárójel kezdődik, mely nagy valószínűséggel az évszámot tartalmazza, hiszen a kötet más helyein is ilyen elrendezéssel s zárójelesen állnak a cím alatt az évszámok. Bár az előző oldal nem tartalmazott őrszót, a lapok össze vannak kötve, kitépett lapok nyomai nem látszódnak a vizsgált lapok között, feltételezhető tehát, hogy a lapok eredeti sorrendjükben követik egymást. A vers a 41b oldalon ér véget, őrszó nem követi.

Az 51a oldalon <Tünődés> címmel a *Levél Szent-jóbi Szabó Lászlóhoz* című vers részlete (második része) olvasható. A vers végén lezáró jel áll, de az egyik sorhoz jegyzet kapcsolódik, mely a lap aljáról le lett tépve, s csak a belinkelt szöveg második fele maradt fenn, mely az 52b oldal tetején áll: ez három verssor. A jegyzet tehát a betoldandó verssorokat tartalmazta (esetleg mást is).

Az 55a oldalon szintén a *Levél Szent-jóbi Szabó Lászlóhoz* című vers töredéke olvasható, az utolsó két sora. Az 51a oldalon kezdődő vers végén lezáró jel található, az itt tárgyalt versrészlet tehát ebben a kötetben külön versként volt kezelve. Ennek a végén is lezáró jel található, s utána lábjegyzet, mely töredékesen maradt fenn: legalább három, a) b) és c) pontból állt, ezek közül az a) az 55a oldal alján véget ér, de nem kizárható, hogy az 55b oldal felső hiányzó részén folytatódott. A b) pont a töredékesen fennmaradt 55b oldal tetején kezdődik s véget ér a lap alján, a c) pontról csak az őrszó tanúskodik, a következő lap ki lett vágva.

26 Az MTA KIK Kt. K 751/1, 14. tabló 2. szövegforrásában is egymás után áll ez a két vers, ebben a sorrendben.

Az 59a oldalon *A szerencséhez* című vers kezdődik s a 60a oldalon ér véget.

A 60b oldalon a *Felelet* című vers található.

A 62a oldalon a *Készület* című vers ötödik-hatodik strófája olvasható, annak a BJÖM-ben nem szereplő hosszabb változata (megtalálható az MTA KIK Kt. K 751/1-ben), mely a 63a oldalon folytatódik (a 62b oldal alján lévő órszó szerint is). A 62a oldalon található strófa az utolsó versszak lehet, mert alatta a lapon már nincs nyoma szövegnek. A 62b oldalra két strófa fér ki – ez szerkezetiileg megegyezik a vers hosszabb változatával.

A 71a oldalon olvashatók az *Imhol ma is...* című vers három versszakának kezdőbetűi. A strófák nem a BJÖM-ben közölt változat szerint követik egymást, hanem a Reisinger-féle változat szerint.²⁷ A 72a oldalon folytatódik a vers – ez alapján a 71b oldalra három strófa kerülhetett (a lapszélen nem található írástörredék), ami szintén követi a Reisinger-szövegváltozatot. A 72b és a 73a oldalon is a fentebbi rend szerint folytatódik, három strófa található itt is, az első kettő a Reisinger-féle változatról tanúskodik, a harmadik kezdőbetűi viszont mások.

A kötet-törredék a ceruzás lapszámozás szerint 34 lapból áll, de ha a laptörredékeket és a hiányzó, de kikövetkeztethető lapokat is számoljuk, ennek bizonyosan közel háromszorosát kell feltételeznünk, szám szerint legalább 89 lapot, tehát 178 oldalt.

A szövegforrás tartalmáról az állapítható meg, hogy kilenc verset lehet azonosítani a töredékekből, van egy ismeretlen vers és két verset ki lehet következtetni: Azonosítatlan vers (22ab); *Felírás*; [*Fánni*]; [*Búsongás*]; *A Látó*; <*Tünődés*> címmel a *Levél Szent-jóbi Szabó Lászlóhoz*; *A szerencséhez*; *Felelet*; *Készület*; *Imhol ma is...*

2.1.4. [*Kisfaludynak küldött szövegcsoport*] MTA KIK Kt. K 378.

A BJÖM állítása szerint Batsányi 1817-ben küldte el Kisfaludy Sándornak a versfüzetet.²⁸ Autográf tisztázat. Az erősen megrongálódott füzetet restaurálták, hártypapírra ragasztották fel a szétmálló papír maradványait. A lapok ketté vannak hajtvva, így füzetet képezhetnek, de nem minden lap van füzet-té rendezve, a szövegforrás első lapja tartalmában is önálló, tehát egy függetlenül félbehajtott lap négy oldalán folytatólagosan került a szöveg.

Az első lap esetében azonban bizonyosan összekeverődött valami a restaurálás során, mert most az 1b oldalon kezdődik (cím nélkül) a *Kisfaludy – Hímfihez* című vers.

Az 1a és 1b oldalt alkotó papírból megmaradt két fecni rossz helyre van a hártypapírra ragasztva: most a lap tetején van az egyik, alatta pedig a másik, egymástól kissé jobbra-balra eltolva. Ezek a töredékek valóban egymás alatti részek, a mostani sorrendben, de nem voltak eltolva egymástól oldal-

²⁷ REISINGER, „Batsányi János...”, 492–494.

²⁸ BJÖM I., 453 és 472.

irányban, s nem a lap tetejéhez kellene igazítani őket, hanem a lap aljához. Az alsó fecni utolsó sorát ugyanis a következő oldal legfelső sora követi a versben, így egyértelmű, hogy ez volt a lap aljára írt utolsó sor. A felső fecni első sora a verskezdő sor, de most cím nem áll fölötte – ez azon a részén állhatott a lapnak, ami most hiányzik. Az 1b oldalon kezdődő vers az 1a oldalon folytatódik, majd a 2a és 2b oldal következik, itt áll az utolsó két sor, a verset lezáró jel s egy rövid prózai szöveg, mely a végén szintén le van zárva egy jellel. Ebből az következik, hogy a kézirat restaurálásakor nem csak a fecniknek az oldalon való elhelyezkedése lett hibásan megállapítva, de meg is lettek fordítva a hártypapírra felragasztott töredékek, így az első oldal szövege a második oldalra került, a második oldal szövege meg az elsőre.

A szövegcsoport szerkezete a továbbiakban logikusan folytatódik, nincsenek arra utaló jelek, hogy lapok hiányoznának. Tartalmilag viszont jelentősen eltérnek az itteni szövegek a nyomtatásba került változatoktól: gyakran 's a' t. rövidítéssel jelöli a költő, hogy egy hosszabb szöveg rövidített változatával van itt dolgunk. *A magyar költő idegen messze földön* című vers énekei például mind csonkák, sorrendjük és számozásuk is eltér a nyomtatott változattól. A szövegforrás hét költeményt tartalmaz: *Kisfaludy – Hímfihez; Egy nevendék Bükkfához; A' Keszthelyi nagy hajóra; Déli György látása; Első Ulászló; A' Holdhoz; A' Magyar költő idegen messze földön.*

2.1.5. [Az 1827-es kötetből kivett versek] MTA KIK Kt. K 754.

A K 754-es jelzet alatt lévő iratanyag végén található az azonos lapméretű, bekötött de több darabban lévő kéziratcsoport, autográf tisztázat utólagos javításokkal. A BJÖM az 1827-es kötet kéziratossá változtatásából kivett szövegeknek tartja.²⁹ (Jelen munkának nem célja a kijelentés megvitatása, de már itt jelzem, hogy nem tartom teljesen bizonyosnak az állítást.)

Keresztury és Tarnai nem említi, de ez valójában nem egy szövegcsoport töredék, hanem három. Pontosabban egy szövegcsoport, melyhez hozzá lett téve két másik szövegcsoport egy-egy verse.

Az azonos méretű lapokon öt vers követi egymást (*A magyar költő idegen messze földön* című vers töredékesen), oly módon, hogy az első két vers (*Te-kintetes nemes Abauj vármegye örömnépe* és a *Herceg Hohenlohe Károlné, szül. b. Revitzki Judit asszonyhoz*) kétszer szerepel egymás után. A duplán szereplő versek közül az első változatok eredetileg nem ennek a szövegcsoportnak voltak a részei. Ezt az is mutatja, hogy a tényleges, tehát mai állapotában is szövegcsoportként létező lapok jobb felső sarkában ceruzás számozás található, mely kihagyja a máshonnan idekerült lapokat.

A számozott sarkú versek római számmal meg vannak számozva, s ezek szerint is egymás után következik a lapszámozás szerinti két vers, a másik két

²⁹ Uo., 258. Bár itt nem azonosítja, hogy mely jelzetű lapokról beszél, de a verscímek alapján csak erre a szövegforrásra utalhat.

szövegváltozata a két versnek pedig megbontja a sort. Összességében bizonyosan állítható, hogy több szövegforrás-töredék van itt összekeverve. A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a versek címei mellett megtalálható egy olyan jelölés is, mely a mostani sorrendben jelöli meg a verseket, s a 14.) számmal kezdődik, folytatólagosan halad tovább 19.)-ig (a VI. énekig, tehát minden vers számozva van, az utolsónak az eleje hiányzik), de ezek minden bizonnyal később kerültek feljegyzésre.

A szövegcsoportha nem illeszkedő két versről az állapítható meg, hogy valószínűleg nem egyazon szövegcsoportha darabjai. A *Tekintetes nemes Abauj...* című vers kéziratánál a lap teteje és a verscím között lapszéltől lapszélig tartó vízszintes vonal található – Batsányi nagyon gyakran használta ezt a jelet a kéziratstílusoknál. A vers szövege folytatólagosan halad a lapok mindkét oldalán. E kéziratnál nincs őrszó, míg a többi költeménynél van. A *Hohenlohe Károlné...* című vers kéziratán is megtalálható a cím fölötti vízszintes vonal, de a lapoknak csak az a oldalára került írás, a b oldalak üresen maradtak. A *Tekintetes nemes Abauj...* című vers lapjain látható egy vízszintes félbehajtás nyoma, mely a többi kézíraton nem látható. Van továbbá egy rozsdafolt a két kézirat címlapján – ez azt mutatja, sokáig egymás mellett állt a két kézirat, nem abban a sorrendben, ahogy most van, s nem is úgy, ahogy logikus lenne, hanem címlapjaikkal egymással szembe fordítva.

Mivel a két most tárgyalt vers kézírata a szövegcsoportha nem illeszkedik, s nem is bizonyíthatóan önálló kéziratok, a *neutrális kéziratok* között lesznek közölve.

A valós szövegcsoportha-töredék első helyén álló vers a VIII. számmal van el látva, a második helyen lévő száma X., a harmadik sorszáma XV. A *magyar költő idegen messze földön* című vers eleje hiányzik, így nem derül ki, hogy az előzőek előtt állt a sorban vagy azok után, csak az állapítható meg, hogy a szövegcsoportha legalább tizenöt versből állt s ebből most csupán három ismeretes. Kérdés továbbá, hogy *A magyar költő idegen messze földön* című verset hány ének alkotta. A sorszámozás át lett javítva, de az eredeti változat szerint az utolsó ének a XIV. számot kapta, ami azért is érdekes, mert a legteljesebb, PM-ben szereplő változatban a vers két részében összesen tizenkét ének szerepel.

2.1.6: [A PM kézírásos, cenzúrai változata] MTA KIK Kt. K 654.

Az 1835-ben megjelent *Batsányi János' Poétai Munkái* című kötet kéziratosa cenzúrai példánya.³⁰ Csak azokat a szöveghelyeket közöljük, amelyek eltérnek a nyomtatott kötettől: *A Látók titka* és *A magyar író* című versek első, később lecsereált változatát.

30 E kéziratosa kötetéről faksimile kiadás is készült: BATSÁNYI JÁNOS, *Poétai munkái*, tan. KERESZTURY Dezső (Budapest: Magyar Helikon-Akadémiai Kiadó, 1980).

2.1.7. [Latin költemények] OSZK Kt. Quart. Lat. 1560.

A szövegcsoport Batsányi latin nyelvű verseit tartalmazza (Müller, Herder, Ad Hungaros, Ad manes Romanorum, Ad Woltemannum). A kötésnél látható ragasztónyomok arra engednek következtetni, hogy az összefűzött, autográf oldalszámozást és őrszokat nem tartalmazó lapok egy vastagabb kötet részei lehettek, vagy egy ma már hiányzó borítóval voltak ellátva.

2.1.8. [Három vers] OSZK Kt. Analekta 490.

Különálló lapokon három Batsányi-vers található a *Bartsaihoz*, az *Eggy Nevendék Bükkfához* és *A' Keszthelyi nagy Hajóra* címűek. Az első egy félbehajtott lap négy oldalán helyezkedik el, a másik kettő fele akkora lapok két-két oldalán.

2.1.9. [Arankának küldött költemények] OSZK Kt. Quart. Hung. 1994.

A kéziratári jelzet alatt Batsányinak Aranka Györgyhöz írott levelei s ezeknek mellékletei találhatók, melyek sajnos az idők folyamán összekeveredtek, így csak két esetben lehet kikövetkeztetni a levelek tartalmából, hogy mely levélhez mely verses mellékletet csatolta Batsányi.³¹ Az itt megtalálható öt versből csupán kettőről tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy egy szövegcsoportba tartoznak: a *Virág Benedek Úrhoz Batsányi János [Búsongás]* című vers szövege alatt a *Mélt. Gróf Andráshy Maria Kis-Asszony' halálára* című vers kezdődik a lapon. A további három, önálló lapokon lévő versről semmit nem lehet megállapítani (azon túl, hogy a jelek szerint Batsányi Arankának küldte el őket), ezért ezeket a *neutrális kéziratoknál* tárgyaljuk.

2.1.10. [Feltételezett szövegcsoport] MTA KIK Kt. K 751/1. 14., 81., 143., 168. tabló.

Az MTA KIK Kt. K 751/1 kéziratári jelzésű szövegcsoportban található lapok feltételezhetően egy kéziratcsoport részei. A feltételezés alapja az, hogy

31 Aranka György levelezésének kritikai kiadásán Biró Annamária dolgozik, az első kötet már csaknem elkészült, a nyomdában van, megjelenés előtt áll: ARANKA György, *Levelezése 1767–1794*, szerk. BIRÓ Annamária, Magyar írók levelezése (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024). Köszönöm a sajtó alá rendezőnek, hogy megjelenés előtt használhattam a munkáját. A könyv elkészültének ezen fázisában sajnos arra már nem volt lehetőség, hogy megosszak vele néhány észrevételt. Az itt tárgyalt levelek és a versmellékletek kéziratári jelzeten belüli keveredéséről Biró is szól: *uo.*, 683–684. Az 1791. július 4-i levél mellékletének tekinti az *Etendire* című verset, mivel ez jelenleg itt helyezkedik el a kéziratlapok közt, és a *Töredéke egy Levelemnek, melyet Bóld. Asszony' Havának 9dikén, egy töllem vígasztalást-kéző kedves Barátomnak írtam; igen gyengült állapotban lévén, terhes nyavalyám miatt, mely majd koporsóba vitt volt* címmel ellátott verset, a *Búsongás* egy szövegváltozatát, mivel a levélben ez olvasható: *Azon beteges koromban készített darabotskát, mellynek némely részét már közlöttem volt, ime egészen le-írva közlöm*, s mivel a jelenleg feltalálható versmellékletek közül ezzel hozható összefüggésbe az idézett levélrészlet. Ugyanakkor több jel arra utal, a *Búsongás*nak nem ez a változata volt a levélben említett melléklet, hiszen ehhez a levélhez *egészen le-írva* mellékelte Batsányi a költeményt, míg a kézíraton a vers címe is *Töredék...*, és 's a' t. 's a' t.-ra végződik. Minden bizonnyal ez az a melléklet, melyet egy korábbi levélhez csatolt: *mellynek némely részét már közlöttem volt*.

az azonos jelzeten lévő, de egymástól esetleges távolságban megtalálható lapok mérete azonos,³² tájolásuk megegyezik, íráskéjük nagyon hasonló s egy versgyűjtemény tisztázati változatának tűnnek. Közös jellemzőjük továbbá, hogy a Batsányi kézírásával lejegyzett versek mindig új lapon kezdődnek, s a verscímeik fölött a lap tetejétől pár centire egy vízszintes vonal található – éppen úgy, mint a PM tisztázati példányán. Bár nem bizonyítható, de a külső jelek arra utalnak, hogy ezek a lapok valaha egy versgyűjtemény részei voltak. Mivel a lapokon semmiféle számozás nincs és órszó is csak elvéve található egy-két lap alján, a lapok sorrendjét nem lehet rekonstruálni. Egyetlen kivétel a 18. tablón található második számú szövegforrás, mely két verset tartalmaz, a *Felírás [Báró Orczi István halálára]* című verset itt a *Fánnihoz* című költemény követi. Mivel nagy bizonyossággal megállapítható, hogy e szövegforrások egy közös szövegcsoporthoz tartoznak, indokoltnak tartom ide sorolni őket. K 751/1, 14. tabló, 1. szövegforrás: *B. Orczi István' halálára. 1785. (Töredék.)* 1–3, a 4. oldal üres.

K 751/1, 14. tabló, 2. szövegforrás: *Felírás 1–2, Fánnihoz (Jacobi után.)* 3–4.

K 751/1, 81. tabló, 1. szövegforrás: *Bárótczi Sándorhoz. (Budáról, 1786.)* 1–2, a 3. és 4. oldal üres.

K 751/1, 143. tabló, 1. szövegforrás: *A' Látó (<...>)* 1–2.

K 751/1, 168. tabló, 2. szövegforrás: *A' Fr. országai változásokra. (Kassán, 1789.)* 1, a lap hátulja nem látható, mert fel van ragasztva a tablóra – feltételezhetően üres.

2.2. Önálló kéziratok

2.2.1. Önálló kéziratok

2.2.1.1. [Levél Virág Benedekhez, 1799. január 17.] MTA KIK Kt Ms 4744/130

A levél egyetlen hosszában félbehajtott lap, mely így négy oldalt alkot. A levél szövege az 1a oldalt és az 1b oldal bő felét foglalja el, közvetlenül alatta kezdődik *Az Inisztónai Háború* című vers. A költemény szövege a 2a oldal bal felén folytatódik, majd az írás iránya jobbra kilencven fokot elfordul s a lap korábbi jobb felén két oszlopban halad tovább. Ugyanez az irány ismétlődik meg a 2b oldalon is: a bal oldal betelése után elforgatva a jobb oldalt írta tele a költő, majd újabb kilencven fokot forgatva, az eredeti irányhoz képest fejfelé lefelé írta le a vers utolsó öt sorát s a levelet lezáró két mondatot.

32 A K 751/1 143. tablóján található 1. szövegforrás ugyan méretében eltér a feltételezett szövegcsoporthoz többi részétől. A lap b oldalán *A' Látó* című vers végére Batsányi egy hurokszerű lezáró jelet tett, melynek alsó része most hiányzik – ez azt bizonyítja számunkra, hogy a lap a kézirat keletkezésekor valamivel hosszabb volt, s utólag levágtak belőle. Emiatt, s mivel a szövegforrás többi jellemzője megegyezik a feltételezett szövegcsoporthoz többi tagjának jellemzőivel, jogosnak gondoljuk a feltételezést, hogy ez a szövegforrás is a szövegcsoporthoz tartozik.

2.2.1.2. *A' Rab és a' Madár. (1795.)* MTA KIK Kt. Történl. 2r. 166

1801-ből származó autográf tisztázata, két egymásba hajtott lap, mely így nyolc oldalt tesz ki, ebből hét tartalmazza a verset, a nyolcadik pedig Kazinczy Ferenc feljegyzéseit. A vers vége csonka, a hiányzó részt Kazinczy vágta le.

2.2.2. Önálló kézirat értékű nyomtatványok

2.2.2.1. [*Levél Teleki Józsefhez, 1788*] MTA KIK Kt. M. Irod. Lev. 2r. 2

A levélhez mellékelve küldte Batsányi Ellinger János kassai nyomdász próbanyomatát, melyen egy *Tudósítás* és négy szöveg található: egy *Osszián*-fordítás prózában, Orczy Lőrinc *Szívbeli sóhajtás a bölcsesség után* című versének részlete, Baróti Szabó Dávid Milton-fordításából egy részlet s egy ismeretlen versrészlet.

2.2.2.2. [*Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz – próbanyomatok*] MTA KIK Kt. Ms 4825/62

A szövegforrás tíz lapot tartalmaz, ezek közül három lapon két-két vers van (az 1a-1b és 2a-2b oldalakon), heten pedig egy-egy (az 1b-2a oldalakon), ilyen módon tizenhárom verset tartalmaz a szövegforrás, melyek terjedelme a két verset tartalmazó lapok esetében 60 és 45 sor, az egy verset tartalmazóknál 51, 28 és 29. A szövegrészletek mindig a vers címével és alcímével kezdődnek (*Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz, [Hazafiúi aggódás.]*), s a vers elejétől folyamatosan haladnak, de a két 60 soros változatban az utolsó sor a PM-ben megjelent változat 123. sora.

Tíz vers szövege mellett fel van tüntetve a betűtípus (például *Medián Octáv Párisi Gármondal*), nyolc oldalon korrektúra jelekkel vannak ellátva a szövegek. A szövegek között jelentős eltérés nincs, az apróbbak feltételezhetően tördelési hibák. A tervezett kritikai kiadásban a leghosszabb terjedelmű versrészlet lesz közölve.

2.2.3. Töredékek

2.2.3.1. MTA KIK Kt. Ms 10 218

A BJÖM lezárta után előkerült kéziratcsomag, tartalmát a harmadik kötet pótlásából ismerhetjük.³³ Legalább két vers szövegéből tartalmaz részleteket és a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című vershez kapcsolt lábjegyzeteket sorol fel.

2.2.3.2. MTA KIK Kt. RUI 8r. 80.

A több száz darabos kézirat tartalmaz körülbelül tizenöt autográf verses szövegforrást, melyek nem önmagukban állnak, tehát nem *neutrális szövegforrások*. Pontosabb számukat megállapítani nehéz, mert egy részükről azt sem lehet kideríteni, számunkra releváns szövegforrás-e. Némelyik pár

33 BJÖM III., 763–768.

szavas töredékről nem deríthető ki egyértelműen, hogy verskezdemény-e, más versrészleteknek pedig nem biztos, hogy Batsányi a szerzője.³⁴

2.2.3.3. MTA KIK Kt. K 751/1

A több száz darabos kézirat tartalmaz körülbelül nyolc autográf verses *töredéket*. Az előző pontnál leírtak itt és a továbbiakban is érvényesek.

2.2.3.4. OSZK Kt. Quart. Hung. 1994.

Batsányinak 1793. április 1-én írt levelében található két bekezdés, mely nem más, mint a [*Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz*] című vers 60–64. sora. Az öt verssornyi részlet két mondatot alkot, egy három- és egy kétsorosot, s a két mondat prózai szöveggként írva, két bekezdésben helyezkedik el. A szövegrész versjellegére utal, hogy az eredetileg verssorok elején álló szavak nagy kezdőbetűvel vannak írva. Ugyanakkor a prózai tördelés miatt nem válik el a szövegrész a levél többi részétől. E verses szövegforrást a *töredékek* között kell tárgyalni, hiszen nem önmagában, szöveggörnyezet nélkül áll, de nem is kapcsolható egyértelműen a levélhez olyan versmelléklet, mellyel szövegcsoportot alkotathánának.

2.2.3.5. OSZK Kt. Fol. Hung. 135.

A kéziratári jelzet 28. lapja a *Gróf Andráshy Maria Kis-Asszony' halálára* című verset tartalmazza, melyet Teleky József és Gvadányi János (!) versei követnek.

2.2.3.6. OSZK Kt. Quart. Hung. 4235.

A Kazinczy Ferenc által 1817-ben kiadott *Zrínyinek Minden Munkáji* (Pesten, Trattner János Tamás betűivel 's költségével) című kötet végén Batsányi többnyelvű bejegyzései (főként idézetek) állnak, s található itt egy papírlap, mely néhány latin és magyar verssort, s más jegyzeteket tartalmaz.

2.2.3.7. OSZK Kt. Analekta 492.

A kéziratári jelzet Batsányi *Osszián*-fordításának egy lapos töredékét tartalmazza ([*Kuchullin halálából*]), a lap hátoldalán latin nyelvű versrészlet található.

2.2.4. Neutrális kéziratok

2.2.4.1. MTA KIK Kt. Ms 10 218

A BJÖM lezárta után előkerült kéziratcsomag, tartalmaz három *neutrális szövegforrást*.

2.2.4.2. MTA KIK Kt. Ms 362

Kantz Zsigmond másolatai mellett két rövid autográf versrészletet tartalmaz.

34 Uo.

2.2.4.3. MTA KIK Kt. K 754

Legalább négy költemény részlete található meg itt, közülük az *Inisthonai háború* és a *Szelmai dalok* című hosszabb szöveg.

2.2.4.4. MTA KIK Kt. RUI 8r. 80.

A több száz darabos kéziratalmaz tartalmaz körülbelül negyven autográf verses szövegforrást.

2.2.4.5. MTA KIK Kt. K 751/1

A több száz darabos kéziratalmaz tartalmaz körülbelül száztíz autográf verses szövegforrást.

2.2.4.6. OSZK Kt. Analekta 491.

Az *Egy Filozofusnak Érzékenységei* című vers tisztázati szövege, mely egy félbehajtott lap három oldalán helyezkedik el.

2.2.4.7. OSZK Kt. Fol. Hung. 135.

A kéziratári jelzet 31. lapja a *Virág Benedekhez Batsányi János [Búsongás]* című verset tartalmazza.

2.2.4.8. OSZK Kt. Quart. Hung. 1994.

A kéziratári jelzet alatt Batsányinak Aranka Györgyhöz írott levelei s ezeknek mellékletei találhatóak, melyek közül három, önálló lapokon lévő vers *neutrális kézirat*.

2.2.4.9. PIM V. 2676.

Batsányi *Osszián*-fordításának egy lapnyi töredéke.

2.2.4.10. PIM V. 1947.

Egy félbehajtott lap négy oldalán *Virágnak Batsányi [Búsongás]* című vers található.

3. Táblázatok

1. táblázat

[Az 1808-as kötetterv töredéke] című szövegcsoporthat bemutató táblázat

1a	X. Előszó. (1808.)		1
1b	Az Előszó I. bekezdése itt indul.	Most [!]	
2a–b	(kikövetkeztetett lapok)		
3a	Az előszó II. bekezdése véget ér, elkezdődik a III. bekezdés.		2
3b	Folyt.	hijáb	
4a	Folyt.		3
4b	Folyt.	diá	
5a	Folyt.		4
5b	Folyt.	mond	
6a	Folyt.		5
6b	Folyt.	litt	
7a	Folyt.		6
7b	Folyt.	Nem	
8a	Folyt. A lap alsó háromnegyed része hiányzik.		
8b	Folyt. A lap alsó háromnegyed része hiányzik, a szöveg megszakad.		
9a	A lap tetején új bekezdés kezdődik, első szava: <i>Mind</i> .		7
9b	Az előszó VI. fejezete kezdődik.	tal	
10a	Folyt.		8
10b	Folyt.	Elh	
11a	Folyt.		9
11b	Folyt. A VII. bekezdés kezdődik.	jegyz	
12a	XI. Jegyzések		10
12b	Folyt.	Az	
13a	A lap felső harmada hiányzik.		11
13b	Folyt. A lap felső harmada hiányzik.	illő	
14a	Folyt.		12
14b	Folyt.	Je [!]	
15a	[és ditsőséges] tagja		16 !
15b	Folyt.	gyen	
16a	A 14b oldal folytatása		13
16b	Folyt.	a'	
17a	Folyt.		14

17b	Folyt.	l)	
18a	Folyt.		15
18b	Folyt.	tagj	
19a	A 15b oldal folytatása.		17
19b	Folyt.	vagy [!]	
20a–b	(kikövetkeztetett lapok)		
21a	<i>I. Ő a többes számban imígyen szól...</i>		18
21b	Folyt.	én ról	
22a	Kitépelt lap széle, rajta azonosítatlan vesszor-töredékek.		
22b	Feltételezhetően latin szöveg töredékei.		
23a	A 21b oldal folytatása.		19
23b	Folyt.	Igaz	
24a	Folyt.		20
24b	Folyt.	A'	
25a	Folyt.		21
25b	Folyt.	Első Könyv [!]	
26a–b	(kikövetkeztetett lapok)		
27a	<i>Ki tizennyoltz...</i>	Jegyz	22
27b	Folyt.	Fán [!]	
28a–b	(kikövetkeztetett lap, rajta a <i>Fánni</i> című vers)		
29a–38b	(kikövetkeztetett lapok, rajta a <i>Búsongás</i> című vers)		
39a	A <i>Búsongás</i> című vershez kapcsolt jegyzet.		23
39b	Folyt. A <i>Búsongás</i> című vershez kapcsolt jegyzet vége.	–	
40a	Laptöredék, <i>Vídully gyászos...</i>		
40b	Laptöredék. Folyt.	Az	
41a	Laptöredék. Folyt.		
41b	Laptöredék. Folyt.	–	
42a–50b	Legalább kilenc lap kivágva, szöveg nem található rajtuk.		
51a	<Tünődés>		24
51b	Folyt.	Gond	
52a	Folyt. A lap alsó része hiányzik.		25
52b	Verstöredék, feltehetően az előző oldalon kezdődő (hiányzó) vers-jegyzet folytatása. A lap alsó része hiányzik.		
53a–54b	Legalább két lap hiányzik		
55a	A lap felső harmada hiányzik. Két vesszor, alatta lezáró jel, a lap alján jegyzés a) pontja.		26
55b	A lap felső harmada hiányzik, a maradék kétharmad részt kitölti a jegyzet b) pontja	c)	

56a–58b	Legalább három lap kivágva, szöveg nem található rajtuk.		
59a	Laptöredék, az alsó részen verssorok kezdődnek.		
59b	Laptöredék, csak az őrszó maradt meg.	Add	
60a	Laptöredék, a felső részen verssorok első részei.		
60b	Laptöredék, verssorok végei.		
61a–b	Kivágott, szövegtöredéket nem tartalmazó laptöredék.		
62a	Laptöredék, verssorok első betűi.		
62b	Laptöredék, csak az őrszó olvasható.	Te	
63a	Laptöredék, verssorok elejei a lap felső részén. Folyt.		
63b	Laptöredék, szöveget nem tartalmaz.	–	
64a–70b	Legalább hét kivágott, kitépelt lap maradéka.		
71a	Laptöredék, verssorok első betűi.		
71b	Laptöredék, csak az őrszó töredéke olvasható.	...h	
72a	Laptöredék, verssorok első szavai. Feltehetően az előző oldal folytatása, az első szó: Imhol.		
72b	Laptöredék, verssorok utolsó betűi.	'S	
73a	Laptöredék, verssorok első szavai. Folyt.		
73b	Laptöredék, szövegrészletet nem tartalmaz.	–	
74a–77b	Legalább négy kitépelt lap maradványai.		
78a	<i>Beszéd. 1798. (Töredék.)</i>		27
78b	Folyt.	<külső>	
79a	Folyt.		28
79b	Folyt.	a'	
80a	Folyt.		29
80b	Folyt.	men	
81a	Folyt.		30
81b	Folyt.	's	
82a	Folyt.		31
82b	Folyt.	Illyen	
83a	Folyt.		32
83b	Folyt.	meg	
84a	Folyt.		33
84b	Folyt. A szöveg vége, lezáró jel.	Jegyzések	
85a	Folyt. A lap alja hiányzik.		34
85b	Folyt. A lap alja hiányzik, de az őrszó megmaradt.	foly	
86a–88b	Legalább három kitépelt lap.		
89a–b	Üres.		

2. táblázat

[Az 1827-es kötetből kivett versek] című szövegcsoportot bemutató táblázat

	A csoportba nem illeszkedő kéziratok	Szövegcsoport		
1a	<i>T. N. Aba-Uj Vármegye' Öröm-ünnepére</i> (vonalas)			1
1b	Folyt.			
2a	Folyt.			2
2b	Folyt.			
3a	Folyt.			3
3b	Folyt.			
4a	Folyt.			4
4b	Folyt. A lap alján lezáró jel, de apróbb betűkkel erre ráírva folytatódik a vers. Füzet vége.			
5a		<i>VIII. 15.) T. N. Aba-Új Vármegye' öröm-ünnepére</i> (őrszó: Isten)	23	1
5b		üres		
6a		Folyt. (őrszó: Mint)	24	2
6b		üres		
7a		Folyt. (őrszó: Ősi)	25	3
7b		üres		
8a		Folyt. (őrszó: 'S)	26	4
8b		üres		
9a		Folyt. (őrszó: De)	27	5
9b		üres		
10a		Folyt. A lap alján lezáró jel.	28	6
10b		Üres. Füzet vége.		
11a	<i>Hg Hohenlohe Károlné...</i> (őrszó: Fes) (vonalas)			1
11b	üres			
12a	Folyt. (őrszó: És)			2
12b	üres			
13a	Folyt. (őrszó: Mut)			3
13b	üres			
14a	Folyt. (őrszó: Tud)			4
14b	üres			

	A csoportba nem illeszkedő kéziratok	Szövegcsoport		
15a	Folyt. (őrszó: Ím)			5
15b	üres			
16a	Folyt. A verset lezáró jel.			6
16b	Üres. Füzet vége.			
17a		X. 17.) <i>H. Hohenlohe Károlnéhoz,</i> ... (őrszó: Soh)	<31> 29	1
17b		üres		
18a		Folyt. (őrszó: Te)	<32> 30	2
18b		üres		
19a		Folyt. (őrszó: Mut)	<33> 31	3
19b		üres		
20a		Folyt. (őrszó: Meg)	<34> 32	
20b		üres		
21a		Folyt. A verset lezáró jel.	<35> 33	4
21b		Üres. Füzet vége.		
22a		XV. 18.) <i>Déli György Késerves...</i> (őrszó: Ah)	117	1
22b		üres		
23a		Folyt. (őrszó: Illy)	118	2
23b		üres		
24a		Folyt. (őrszó: Oh)	119	3
24b		üres		
25a		Folyt. (őrszó: Min)	120	4
25b		üres		
26a		Folyt. (őrszó: De)	121	5
26b		üres		
27a		Folyt. A vers végén nem áll lezáró jel.	122	6
27b		Üres. Füzet vége.		
28a		<i>VIdik Ének. 12</i> (őrszó: Hagyd)	144	1
28b		üres		
29a		Folyt. A lap sarka (az őrszó és az oldalszámozás helye) hiányzik.	145	
29b		üres		
30a		Folyt. A lap teteje hiányzik. (őrszó: VII dik)	[146]	2
30b		üres		

	A csoportba nem illeszkedő kéziratok	Szövegcsoport		
31a		<i>VII</i> dik Ének. (őrszó: Míg)	147	3
31b		Üres. Füzet vége.		
32a		<i>VIII</i> <X> <i>dik</i> Ének. (őrszó: Ott)	153	4
32b		üres		
33a		Folyt. (őrszó: Te)	154	5
33b		üres		
34a		Folyt. (őrszó: Oh)	155	6
34b		üres		
35a		Folyt. (őrszó: Míg)	156	7
35b		üres		
36a		Folyt. (őrszó: Di)	157	8
36b		üres		
37a		Folyt. (őrszó: Nem)	158	9
37b		üres		
38a		Folyt. (őrszó: Ó)	159	10
38b		üres		
39a		Folyt. A vers vége, nem követi lezáró jel. (őrszó: XI dik)	160	11
39b		üres		
40a		<i>IX</i> dik (<i>XI</i> -ből jav.) Ének. (őrszó: Az)	161	12
40b		üres		
41a		Folyt. (őrszó: De)	162	13
41b		üres		
42a		Folyt. (őrszó: Ébr)	163	14
42b		üres		
43a		Folyt. (őrszó: Vesd)	164	15
43b		üres		
44a		Folyt. (őrszó: XII dik)	165	16
44b		üres		
45a		<i>X</i> (<i>XII</i> -ből jav.) <i>dik</i> Ének. (őrszó: A')	166	17
45b		üres		
46a		Folyt. (őrszó: Mély)	167	18
46b		üres		
47a		Folyt. (őrszó: Inti)	168	19
47b		üres		

	A csoportba nem illeszkedő kéziratok	Szövegcsoport		
48a		Folyt. (őrszó: Int)	169	20
48b		üres		
49a		Folyt. (őrszó: A')	170	21
49b		üres		
50a		Folyt. A vers után nem áll lezáró jel. (őrszó: XIIIdik)	171	22
50b		üres		
51a		<i>XI (XIII-ből jav.)dik Ének.</i> (őrszó: Szolg)	172	23
51b		Üres. Füzet vége.		
52a		Folyt. (!) (őrszó: Zengd)	173	24
52b		üres		
53a		Folyt. (őrszó: Kösd)	174	25
53b		üres		
54a		Folyt. (őrszó: Ott)	175	26
54b		üres		
55a		Folyt. (őrszó: Ép)	176	27
55b		üres		
56a		Folyt. (őrszó: XIVdik)	177	28
56b		üres		
57a		<i>XII (XIV-ből jav.) Ének.</i> (őrszó: Bó)	178	29
57b		üres		
58a		Folyt. (őrszó: Bold)	179	30
58b		üres		
59a		Folyt. A vers alatt lábjegyzet, alatta verset lezáró jel.	180	31
59b		üres		

3. táblázat

Összesítő táblázat a magyar nyelvű versek nyomtatásban megjelenésének időpontjairól

	MH	MM	HMNT	HV	EM	HM	SzA	EÉT	TGy	V	PM
1. Biztatás										1827	1835
2. A haldokló Orczy Istvánhoz	1785										
3. Báró Orczy István halálára		1790									
4. Felírás		1788	1789								
5. Fánnihoz		1789									
6. Klórishoz				1791							
7. Bárótzai Sándorhoz		1789		1791							
8. Etendire		1792								1827	1835
9. Búcsúvétel		1792								1827	1835
10. Gróf Andráshy Mária kisasszony halálára											
11. Születési vers		1789									
12. A martinyesti ütközeten elesett...		1790								1827	1835
13. Serkentő válasz		1790								1827	1835
14. A franciaországi változásokra		1790									
15. T. N. Aba-új vármegye...		1790	1790								
16. Herceg Hohenloche...		1792									
17. Búsongás										1827	1835
18. Batthyány Alajoshoz											
19. A látó											
20. Tartóztatás											1835
21. Esdeklő panasz		1792	1791							1827	1835

	MH	MM	HMNT	HV	EM	HM	SzA	EÉT	TGy	V	PM
22. Egy nevendék bükkfához							1822			1827	1835
23. Serkentő Ének							1826			1827	1835
24. Egy híres verselőre										1827	1835
25. Bartsaihoz							1822			1827	1835
26. Az európai hadakozásokra							1822			1827	1835
27. Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz											1835
28. Levél, egy régi várból										1827	1835
29. Üssön akármikor											
30. Mozart varázsfuvolájából											
31. Versegly Ferenchez											
32. Gyötrődés							1821			1827	1835
33. Egy szerencsétlen ifjú sírójánál							1826			1827	1835
34. Három töredék											
35. Lína panasza							1826			1827	1835
36. Vigasztalás							1821			1827	1835
37. Tűnődés (Jer már...)							1825			1827	1835
38. A rab és a madár							1822			1827	1835
39. A szenvedő							1825			1827	1835
40. Ama dicső magyar											
41. A szerencséhez											
42. Felelet											
43. Báróti Sándor képe alá										1827	1835

	MH	MM	HMNT	HV	EM	HM	SzA	EÉT	TGy	V	PM
44. A Keszthelyi hajóra							1822			1827	1835
45. Imhol ma is...											
46. Mi jót tettél a hazának?											
47. Készület											
48. A ki miként vet											
49. Enyhülés s viszont-ajándék							1826				1835
50. A bújdosók							1821			1827	1835
51. Tűnődés (Haki...)							1826			1827	1835
52. A bölcsnek állhatatossága							1826			1827	1835
53. A hazai nyelv és tudományosság									1825	1827	1835
54. A magyar lantos											1835
55. A magyar író											1835
56. A látók titka											1835
57. Intő szózat							1824	1824		1827	1835
58. Várna és mohács											
58/1 Kisfalud Hímhíhez											1835
58/2 Első Ulászló Szegeden											1835
58/3 Déli György látása							1824			1827	1835
58/4 Majthényi Barta keserve											1835
59. A magyar költő idegen messze földön											
59/1 Első ének										1827	1835
59/2 Második ének										1827	1835
59/3 Harmadik ének										1827	1835

	MH	MM	HMNT	HV	EM	HM	SzA	EÉT	TGy	V	PM
59/4 Negyedik ének										1827	1835
59/5 Ötödik ének										1827	1835
59/6 2/Első ének											1835
59/7 2/Második ének											1835
59/8 2/Harmadik ének											1835
59/9 2/Negyedik ének						1818					1835
59/10 2/Ötödik ének						1818					1835
59/11 2/Hatodik ének						1818					1835
59/12 2/Utolsó ének											1835
73/1 Osszián Utolsó éneke		1788									
73/2 Fingál első énekéből											
73/3 Oszkár halála		1789									
73/4 Karthon		1792									
73/5 Kuchullin halálából											
73/6 Az inisthónai háború					1816						
73/7 A szelmai dalok											

A prédikáció rétegei a 17. században. Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság

Szerkesztette Förfkölí Gábor, Lovas Borbála és Szigeti Molnár Dávid

Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 306 l.

POSTA Anna

Debreceni Egyetem BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi adjunktus
ORCID: 0000-0002-3175-1339

A tanulmánykötet címlapján, ahogy a korábbi, 2022-ben megjelent kiadványén is,¹ Dávid Ferenc prédikációskötetének borítója, annak egy kézzel készített, rajzos másolata szerepel. Az igényes formai kivitelezés mellett a két kötet felépítésében és tematikájában is jelentős egyezések figyelhetők meg. Szám szerint tizenkét-tizenkét tanulmányt, a megjelenést megelőző években Budapesten, a kutatócsoport által megrendezett konferenciákon elhangzott előadások bővített, írott változatát tartalmazzák. A tartalomjegyzék és a szerkesztői előszó szerint a mostani kötet az előző egyenes ági folytatása. Az utóbbi szerzői a 16. századi erdélyi és magyarországi prédikációirodalomra koncentrálnak, több szempontból körbejárva az unitárius, a katolikus és a protestáns anyagot. Az idén megjelent friss kiadvány koncepciójában ehhez képest nincs változás, csupán a vizsgált időszak tér el. Ahogy a cím is mutatja, a prédikációk 17. századi történetét és a kapcsolódó kutatási irányokat ismerhetjük meg a kötetben szereplő tanulmányokból.

Bartók István nyitótanulmánya a 17. század első harmadának magyar nyelvű prédikációs korpuszára vonatkozó irodalomelméleti alapkérdésekről szól. A kutatás jelentőségét az a megállapítás adja, hogy a 17. század közepéig nincs olyan összefoglaló elméleti munka, amely a magyar nyelvű prédikációkra vonatkozó koncepcionális kérdésekkel foglalkozna, így a szerző ezeket az ismereteket a prédikációkhoz kapcsolódó paratextusokból igyekszik kinyerni. Bartók többek között a következő kérdésköröket érinti az elemző részekben: hogyan reflektálnak a szerzők a prédikációkhoz járuló kísérőszövegekben a kommunikációs formák közötti váltásra, a szóban elhangzott prédikációk írásbeli változatának kidolgozására, a nyomtatásra szánt anyag előkészítésére? Milyen latin és magyar nyelvű terminusokat használnak a paratextusokban és a korabeli lexikográfiai irodalomban a prédikációs szövegalkotási folyamat szakaszaira vonatkozóan? Mennyiben befolyásolják a célközönség jellemzői a prédikáció szövegének tartalmát, felépítését és retorikai-stilisztikai megformáltságát?

Szigeti Molnár Dávid egy érdekes nyomozás keretében göngyölíti fel a háromszéki unitárius prédikációskönyvek közötti szövevényes szálakat. A tematikai és intertextuális összefüggé-

1 LOVAS Borbála és SZIGETI MOLNÁR Dávid, szerk., *Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom: A reformáció első generációi* (Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport–Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022).

sek, illetve a kézírásban megfigyelhető egyezések alapján azonosítja a prédikációs korpusz négy egymással összecsengő darabját, amelyeknek szinte mindegyike kapcsolatba hozható a komplexumon úgynevezett piros fonalként, azaz fő összekötő elemként végigfutó Köleséri-imakönyvvel is. A szerző külön érdeme, hogy nem hagyja elveszni az olvasót a helyenként bonyolultnak ható érvelésben, rendre kiemelésekkel ellátott citátumokkal, képekkel és a mellékletben terjedelmes forrásrészletek közlésével támogatja meg az értelmezést. A tanulmány értéke nemcsak az új kutatási eredmények felmutatásában rejlik, hanem abban is, hogy a téma továbbgondolására ösztönöz, különösen az a részlet, amely a tárgyalta prédikációskötetek közötti egyéb szövegszerű kapcsolódások keresésének lehetőségét villantja fel.

Lovas Borbála nagy ívű tanulmányában eddig nem látott részletességgel mutatja be a *Böloni-kódex*ként is ismert *Prédikációk vázlata* című kötetet, amely egyike az előző írásban Szigeti Molnár által is vizsgált háromszéki prédikációskönyveknek. Lovas előbb a gyűjteménnyel kapcsolatos már meglévő kutatási eredményeket tekinti át, majd beszédről beszédre haladva példaszzerű precizitással ismerteti a kötet tartalmát. A szemantikusan tartalmi összefoglalókat gyakran élénkíti finomabb megfigyelésekkel többek között a prédikációkban tetten érhető aktualizálásról, a beszédek átszerkesztésének technikáiról, a zsidó–magyar sorspárhuzam toposzának alkalmazásáról, a lapok között rejtőző, személyes jellegű megnyilvánulásokról, a margináliákról, a hivatkozásokról vagy éppen a figyelemfelhívó, díszítő illusztrációkról. A szerző kiemelt célja a prédikációk forrásainak azonosítása, e téren is igen komoly eredményekről számol be, különösen, amikor az Enyedi György-prédikációkból az ötletkompiláció módszerével összeállított beszédvariánsokat tárgyalja, az ezekhez hasonló példákkal a kódex szövegeinek az eddigieknél szorosabb olvasására motiválja a befogadókat.

Száraz Orsolya egy izgalmas felvetéssel vezeti be a tanulmányát, miszerint az eddigi hasonló vizsgálatoknál produktívabb lenne egy olyan elemzés, amely a Pázmány-prédikációk jeletlen forrásaihoz a beszédek díszítő retorikai alakzatokon keresztül közelít. Ennek bizonyítására hat hasonlat és egy képleírás kapcsán veti össze a Pázmány-prédikációk vonatkozó szöveghelyeit az itáliai és a spanyol hitszónokok, teológusok munkáiból idézett, feltehetőleg Pázmánynak mintául szolgáló, párhuzamos prédikáció- és elmélkedésrészletekkel. Az utóbbiakat eredeti nyelven, olaszul és a saját magyar fordításában, kiemelésekkel ellátva közli a szerző, a komparatív elemzések meggyőző eredményeit pedig kellő óvatossággal, az esetlegességeket és a hiányosságokat is figyelembe véve foglalja össze a konklúzióban. A tanulmány jelentőségét a kutatási novumok mellett a szövegekhez való újszerű közelítésmód adja.

Maczák Ibolya a compilációs technikák vizsgálatára irányuló kutatásaival, amelyeknek középpontjában a hitszónokok által jeletlenül használt mintaprédikációk állnak, több szálon kapcsolódik az előző írás témájához. Tanulmányában Káldi Györgyre koncentrál, hogy a jezsuita szerzetes forrásként szolgáló szövegei hogyan hatottak a két 17. századi katolikus prédikátor, Illyés András és Tyukodi Márton munkáira. A szerző nem az egyházi beszédek tartalmi elemzésére vállalkozik, a szövegek részletesebb összevetését majd készülő kötetében tervezi elvégezni. A mostani tanulmányban Illyés és Tyukodi compilációs és szövegalkotó technikáival foglalkozik, ezek szemléltetésére jól áttekinthető táblázatokat és ábrákat illeszt az elemző részek közé, a tanulmány zárásában pedig a Káldi-átvételek felekezeti példáira és a két Káldi-kompilátor szövegalkotó tevékenységének vázlatos összevetésére is kitér.

Sebestyén Ádám a református oldalt képviselő tanulmányában a Geleji Katona István prédikációiban megjelenő természetfilozófiai megjegyzéseket és fejtegetéseket veszi górcső alá. A református hitszónok beszédeiben a természetfilozófiai utalásokat, szakterminusokat, leírásokat mindig teológiai kontextusban használja, mint például amikor annak fiziológiai okain elmélkedik, hogy Krisztus miért verejtékezik vért imádkozás közben, miért szomjazik a kereszten szenvedve, vagy hogyan képes a vízen járni és a zárt ajtón bemenni. A tanulmány nagyobb részében Sebestyén teológiai viták, konkrétan az úrvacsoratan és Krisztus mennybemenetele kapcsán mutatja be és ütközteti egyéb elképzelésekkel Geleji Katona természetfilozófiai érveken alapuló álláspontját. Ezekben a nem éppen egyszerűnek mondható kérdésekben dinamikus, egyszersmind logikus és könnyen érthető okfejtéssel él a szerző, ennél fogva a tanulmány a laikus olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Szelestei N. László a ferences hitszónokok beszédstílusának jellegzetességeit vizsgálja egy autográf kéziratok korpuszban, Bárkányi János halotti prédikációinak gyűjteményében. A szerző a bevezetésben leszögezi, hogy most csupán egyetlen, általa kiválasztott Bárkányi-beszéden keresztül kívánja szemléltetni azokat az általános érvényű következtetéseket, amelyeket a teljes anyag beható ismeretére alapoz. Szelestei a folyamatban lévő kutatás részeredményeinek bemutatása mellett a még elvégzendő feladatokra is utal. Kilátásba helyez egy komparatív elemzést, amelynek során a ferences szerzők által közreadott halotti beszédeket tervezi összehasonlítani a korabeli jezsuita halotti prédikációkkal többek között a stílus, a megformáltság és a hangnem tekintetében. Az összevetés egyik jelentős hozadéka annak megállapítása lesz, hogy létezik-e ferences hagyomány a halotti beszédek esetében, s amennyiben igen, annak milyen sajátosságai vannak.

Móré Tünde a halotti beszédeknél maradván arra a kérdésre keresi a választ, hogy az unitárius egyházhoz kapcsolódó latin nyelvű nyomtatott halotti orációkban milyen változatokban és milyen funkciókban fordul elő az igaz vallás híve fogalom. A kifejtésben három beszédet elemez részletesen ebből a szempontból, az első szerzője János Zsigmond fejedelemnek állít emléket, és a hivatalos főúri reprezentáció elemeként használja a vallás kegyes védelmezője titulust. A másik két orációban, amelyek szerzői elhunyt nemesi és polgári származású asszonyokat búcsúztatnak, már implicitbben, a hagyományos női erények közé tartozó kegyes életvezetés részeként, annak különféle megnyilvánulási formáiban, például a halálra való helyes felkészülésben jelenik meg az igaz vallás iránti mély elköteleződés. Móré a beszédekből kiemelt latin nyelvű citátumokhoz minden esetben azok befogadását elősegítő saját magyar nyelvű fordításokat is közöl a lábjegyzetekben.

Pap Balázs a következő blokk első tanulmányában a műfaji fogalomként is használatos prédikációs ének kifejezés háttérének felderítésére vállalkozik. A Varjas Béla-féle énekeskönyv-jellemzésből indul ki, annak megállapításait veti kritika alá, így vezeti el fokozatosan az olvasót a probléma gyökeréig, Bornemisza Péter 1582-es *Énekek három rendbe* című kötetének egyedi struktúrájáig, amelyből a szóban forgó terminus használata ered. A szerző magabiztosan mozog egy rendkívül ingoványos talajon, egy gyakorlatban többek által alkalmazott, de a koncepcionális alapjait tekintve meglehetősen problematikus és zavaros műfaji meghatározással van dolga, mégis gördülékenyen és olvasmányosan boncolgatja a témát. A bevezetésben a kutatás távlati is felsejlenek, miszerint érdemes lenne a korszak költői műfajaira vonatkozó kérdéseket egy teljesebb körű, szisztematikus vizsgálat keretei között tisztázni, de a jelenlegi forrásadottságok ezt nem teszik lehetővé.

Újlaki-Nagy Réka tanulmányának témája egy másik költői műfaj, a korai erdélyi szombatosokhoz kapcsolódó tanítóének. A szerző előbb általánosságban, a terminológiáról, az énekek terjedelméről, funkciójáról és célközönségéről szólva, majd a protestáns gyülekezeti énektípushoz

viszonyítva mutatja be a műfajt. A kátéénekekkel való összevetés során többek között a következő kérdésekre keresi a választ: Vajon a szombatos tanítóénekek gyűjteménye tekinthető-e katekizmusnak? Megtalálhatók-e a szombatosoknál a kátéénekeken belül meghatározott alfajok? Mit gondolt a tanítóénekek szerzője, Eőssi András a *Miatyánk* imádság használatáról? Milyen szerepe volt a tanítóénekeknek a szombatosok identitásának kialakításában? Újlaki-Nagy logikusan építi fel az összehasonlítás alapjául szolgáló és a fenti kérdésekben részben tükröződő szempontrendszerét, s annak mentén haladva, a legfontosabb eredményeket tételmondatokba sűrítve ad lényegretörő jellemzést a szombatos tanítóénekekről, majd a zárásban egy gyakorlati példán, a Tízparancsolat-éneken keresztül is szemlélteti a műfaj típus sajátosságait.

Ősz Sándor Elődöt a prédikációs gyakorlatra utaló feljegyzések, naplójegyzetek, széljegyzetek érdeklik, ezekre koncentrálna vizsgál meg néhány korabeli nyomtatványt, egy kalendáriumot, három bibliakommentárt, a vizsolyi *Biblia* egyik példányát és egy homíliagyűjteményt. A forrásokban található bejegyzések a 16–17. század fordulóján működő erdélyi lelkészektől származnak. Ősz az egyes nyomtatványok bemutatásakor helyenként kitér a kapcsolódó kutatástörténetre, a possessorbejegyzésekre, a kéziratok részek írásképeire, nyelvezetére, datálására is, a feljegyzéseket pedig olykor keletkezési helyük vagy témájuk szerint csoportosítja, majd részletesebben elemzi az ige hirdetésre vagy prédikációs előkészületre vonatkozó konkrét szöveghelyeket. Több esetben a kapcsolódó latin nyelvű forrásokat, feljegyzéseket, glosszákat egészében is közli, de szó szerinti fordításokat a hosszabb latin nyelvű idézetekhez sem mellékel, azok helyett a lényegét jobban kiemelő tartalmi szinopszissal látja el a citátumokat.

Tasi Réka a kötet utolsó tanulmányában az előző írás témájához kapcsolódva Illyés István katolikus hitszónok prédikációsköteteinek marginálisait elemzi. A prédikációs indexek felől közelíti a témához, de a kutatási előzmények és néhány konkrét példa rövid ismertetése után rögtön rávezeti az olvasót a kapcsolódásra: Illyés széljegyzetei is értelmezhetőek mutatóként, noha azok teljesen más műveltséggel rendelkező és más olvasási stratégiát alkalmazó befogadóknak szólnak, mint az alfabetikus tárgymutatók. A jegyzeteket három csoportba sorolva tárgyalja, majd az egyes kategóriákat, a főszöveget összefoglaló, értelmező, kiegészítő, a modern lábjegyzetet helyettesítő, azaz forrásszöveget tartalmazó, és a nyelvi reflexiókat közlő marginális bejegyzéseket példákkal is illusztrálja, amelyek a tanulmány legérdekesebb részleteit adják. Tasi egy olyan forrástípus alapján modellezi Illyés szellemi tevékenységének profilját, amely ebből a szempontból első ránézésre csekély jelentőségűnek tűnhet, ezzel a módszertani fogással pedig arra sarkallja a téma kutatóit, hogy a megfelelő források birtokában más prédikátorok esetében is kísérletezzen hasonló elemzésekkel.

Összességében elmondható, hogy a kötet imponáló külleme, a tanulmányok harmonikus elrendezése, a főszöveg és az azt kísérő személynévmutató kifogástalan nyelvi és formai kivitelezése mind a szerkesztők állhatatos munkáját dicséri. Ugyanakkor nem kisebb elismerést érdemelnek a szerzők, akik területük kiváló ismerőjeként egy-egy tanulmány erejéig bepillantást engednek az olvasóknak a kutatásaikba. A bemutatott témakörök a 17. századi hazai prédikációk kutatásának számos területét, műfaját, szövegcsoportját lefedik, a paratextusoktól és margináliáktól kezdve a halotti beszédeken és az ige hirdetéshez kapcsolódó lírai műfajokon keresztül a komplex prédikációgyűjteményekig, a több darabból álló prédikációs korpuszokig és a különféle kompilált munkákig. Emellett a kötet a folyamatban lévő vizsgálatok mellett a lehetséges kutatási irányokról is képet ad, amely alapján kijelenthetjük, hogy a hazai prédikációkutatásban bőven vannak még kutatásra váró területek.

Száraz Orsolya: A bűnbánat színháza. A jezsuita népmissziós prédikáció a 17–18. századi Itáliában

Italianistica Pannonica 5

Budapest: Gondolat Kiadó Kör Kft., 2023, 240 l.

FAZAKAS Gergely Tamás

Debreceni Egyetem BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, intézetigazgató,
egyetemi docens

ORCID: [0009-0003-1653-4648](https://orcid.org/0009-0003-1653-4648)

Nemcsak a kora újkorral foglalkozó italianisták, hanem bármely kutató, filológus és irodalomtörténész számára példaadó lehet az a tudatos és elmélyült szakmai építkezés, illetve a tárgyira, az érdeklődési területre következetesen fókuszáló képesség, a munka minőségét tekintve meg nem alkuvó hozzáállás, amely Száraz Orsolya eddigi életpályáját jellemzi. Ugyanis az itt recenzeálendő monográfia (amely korábbi fázisában a szerző habilitációs értekezése volt) jelentős részben azért formálódhatott magas színvonalúvá, mert a szerző már negyedéves hallgató kora óta – a Debreceni Egyetemen Bitskey István, illetve Pete László vezetésével – szisztematikusan foglalkozott a frissen megjelent könyve előzményét jelentő kutatással: a 17. századi itáliai jezsuita hitszónokok prédikatori és népmissziós munkásságával. E témából írta PhD-disszertációját, amelyet monográfiává fejlesztett,¹ valamint magyar, olasz és angol nyelvű tanulmányokban dolgozta fel a 17–18. századi itáliai és magyarországi katolikus prédikációirodalom számos retorikai, filológiai, könyvtörténeti kérdését. A legtöbb írásában előtérbe kerültek a közösségi bűnbánatgyakorlás katolikus (főképp segneriánus) módjai: a 17–18. századi jezsuita népmissziók, különösen annak penitenciális változata, céljai, eszközei, szöveges formái, elsősorban retorikai, valamint érzelemtörténeti és érzelemreprezentációs szempontból.

Jelen kötethez a szerző a Jézus Társaság római archívumában (Archivum Romanum Societatis Iesu) kutatta az itáliai népmissziók beszámolóinak anyagát. Ezek az olasz nyelvű, sűrűn teleírt, türelemmel kibetűzhető misszionáriusi levelek és éves jelentések (litterae annuae), valamint kéziratos missziós prédikációk feldolgozása már önmagában komoly szakmai teljesítmény. Bár megjegyzem, hogy a forrásbázis általános bemutatása – a kötetben olvasható egyetlen bekezdéshez (9) képest – lehetett volna részletesebb, hogy jobban láthatóvá váljon a különféle szövegek jellege, sajátossága, valamint a további kutatások lehetősége.

1 SzÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*, Csokonai universitas könyvtár 49 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), doi: [10.5484/paolo_segneri](https://doi.org/10.5484/paolo_segneri).

E kéziratot jezsuita jelentések és prédikációk feldolgozásával, valamint nyomtatott munkák – olasz és latin nyelvű prédikációskönyvek és prédikációelméletek – áttekintésével két célja volt a szerzőnek. Az első, hogy retorikai, homiletikai szempontból elemezze a penitenciális népmissziók alkalmával elhangzott itáliai jezsuita népmissziós prédikációkat mint az egyházi beszédek egyik alműfaját. A második pedig az, hogy feltárja: a jezsuita (és más rendekhez tartozó) hitszónokok milyen kifejezéseket használtak a missziók hallgatósága és a saját érzelmeik, indulatok, szenvedélyek (affectusok) megnevezésére, illetve hogyan definiálták azokat; a beszámolókat írók milyen narratívákba illesztették az érzelmi megnyilvánulásokat; továbbá milyen jelentéseket tulajdonítottak az érzelmeknek a penitenciális népmissziók során, amikor bűnbánatot igyekeztek a hívekben ébreszteni. A továbbiakban a monográfia e két célját tekintem át részletesebben.

A szerző vizsgálatának egyik fókuszpontja tehát a 17. századi, 18. század eleji penitenciális népmissziókban komoly szerepet vállaló itáliai jezsuita misszionáriusok – jórészt segneriánus módszert követő – hitszónoki gyakorlata, illetve az e gyakorlatot meghatározó retorikai megfontolások. A missziós jelentéseket, néhány korabeli elméleti útmutatót, valamint kéziratot és nyomtatott prédikációkat mintaszerűen tárgyaló (a dispositióra és az elocutióra irányuló, a kompilációs technikát is precízen kimutató, valamint a forráshasználatra is kitérő) elemzések arra a következtetésre jutnak, hogy a szerzetesek oratori szándéka az egyszerű, a kevéssé művelt népi hallgatóság felindítása, szívének megsebzése volt (a missziós jelentések szóhasználatában: *muovere, commuovere, moto, ferire i cuori*). A beszédekkel azt akarták elérni a szerzők, hogy a hallgatóság tagjai ismerjék fel saját bűnösségüket, tartsanak őszinte és mély bűnbánatot, illetve térjenek meg. E cél érdekében a hitszónokok – érthetőségre és világosságra törekedve – olyan beszédeket igyekeztek mondani, amelyek képesek a szívek elevejébe hatolni, felkeltve az indulatokat. (18–25.) Vagyis a jórészt a települések nyílt színén, az utcákon, tereken elhangzott missziós prédikációkat meghalló egyszerű, sokszor tanulatlan emberek számára könnyen felfogható, félelmet generáló, mélyen átélhető, érzékletes módon akarták hangsúlyozni a bűnök súlyosságát.

A monográfiában vizsgált szerzők a beszéd megjelenítő ereje által, amplifikációs eljárásokkal akarták láthatóvá tenni a vétkek meg nem bánásának végítélet utáni következményeit, az örök halál borzalmaikat. Rettenetesnek igyekeztek láttatni a poklot és annak örökkévalóságát, valamint jelenvalóságának illúzióját kelteni a külső eszközök demonstratív használatával: koponya, sötétség és tűz, elrettentő képek, a halott Krisztust megjelenítő bábu, a misszionárius szegényes öltözete, saját testének megostorozása, illetve az ő – példaadó – sírása. (46–76.) Ezekről szólva a könyv retorikai elemzései a *hypotyposis*, az *enargeia* és az *evidentia* fogalmait alkalmazzák, melyeket az elemzett 17. századi, főképpen jezsuita elméleti szövegek is használtak. Viszont a szerző nem utal arra, hogy e kifejezések szinonimákként voltak érthetőek, vagy éppen a korabeli retorikák egy részében valamelyest mégiscsak érzékelhetőek voltak a terminológiai különbségek; illetve arra sem, hogy a monográfia miért éppen egyik vagy másik fogalmat választja.² A hangsúlyt annak bemutatására helyezi, hogy a prédikátorok a szónoklataik paraliturgikus helyének, rituális tereinek (például a nagy érzelmi intenzitású eseményként ér-

2 Az effajta reflexiókhoz egyebek mellett kiindulópont lehet: Heinrich F. PLETT, *Enargeia in Classical Antiquity and the Early Modern Age: The Aesthetics of Evidence*, International Studies in the History of Rhetoric 4 (Leiden–Boston: Brill, 2012), doi: [10.1163/9789004231184](https://doi.org/10.1163/9789004231184).

telmezzett missziós körmenetek adott megállójában történő) gondos kijelölésével, időnként erős dramatizálásával igyekeztek megvilágítani mondanivalójukat (például: 68–70).

A monográfiában különösen részletes az affectusok felkeltésének szövegen kívüli eszközeit, nem nyelvi indulatkeltő elemeit áttekintő elemzés. A szerző önálló fejezetben (77–120), kéziratossá és nyomtatott retorikatörténeti források segítségével, a szakirodalom nyomán, de azt helyenként finoman korrigálva kitér egy, a kutatás és a kötet logikájából következő, alapvető kérdést tárgyalására. Nevezetesen arra, hogy a retorikai – s még inkább a homiletikai – hagyományban, főképpen a trienti zsinat után, a hitszónokok miként, milyen különbségekkel viszonyultak az affectusok szerepéhez, funkciójához az érvelésben, illetve a meggyőzésben. A monográfia ebben a vonatkozásban néhány magyarországi, illetve németországi homiletikát, prédikációt és népmissziót is megvizsgál, de nem annyira analogikusan, mint inkább az európai jezsuita háttörténeti hálóra figyelve: Csete István, Gyalogi János, Kaprinai István, illetve Franz Neumayr latin nyelvű munkáit. A kutatót itt elsősorban az érdekli, hogy a 17–18. századi jezsuita missziós jelentések, továbbá a korabeli retorikai kézikönyvek, homiletikai útmutatók milyen jelentőséget tulajdonítottak, illetve milyen kockázatait látták a spectaculumok alkalmazásának az indulatok (megindultság, félelem, borzalom, gyűlölet stb.) felkeltése során, valamint a bűnbánatra és megtérésre indítás vonatkozásában. Azt a kérdést is megfogalmazza, hogy a jezsuita praeceptumok szerzői, illetve a népmissziós hitszónokok milyen mértékben vették figyelembe a közönség, a hallgatóság jellemzőit: a műveltséget, a regionális jellemzőket, a hagyományokat.

A népmissziós prédikációs gyakorlat említett sajátosságainak regisztrálása mellett azt is megállapítja a monográfia, hogy e hitszónoki szerep kevésbé áll távol az adventi, nagyböjti és más ünnepi szentbeszédet mondó prédikátorok szerepértelmezésétől, mint ahogyan azt az eddigi olasz szakirodalom vélte. (17.) A korábbi kutatók téves vagy felszínes értelmezéseinek elsősorban éppen az volt az oka, hogy a Száraz Orsolya által feltárt kéziratossá missziós anyagot az italianista szakma mindeddig kevésbé vizsgálta – még ha a szerző az előzmények közül néhányat, elsősorban Bernadette Majorana kutatásaira tud is alapozni. Ám a monográfiának szintén jelentős eredménye, hogy az alapvető forráshasználatán túl is bővíti a téma kutatásába bevonzható források körét. Elsősorban olyan nyomtatott vagy kéziratossá retorikai praeceptumokkal, amelyek szabályait és példáit figyelembe vették vagy vehették a missziós prédikációk szerzői, akik tehát – a korábbi olasz szakirodalom állításával ellentétben – korántsem csupán a szóbeli hagyományozódáshoz kötődtek, hanem az írásbeliséghez is. Ez azt jelenti, amiként azt a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy e prédikátorok nagyrészt nem rögtönzött prédikációkat tartottak, hanem a retorikai előírásokkal tudatosan számolókat, még ha nem is az akadémikus, tudós prédikációk szintjén. A monográfia jelzi, hogy a 18. században olyan vélemények is megfogalmazódtak, amelyek szerint a kevésbé művelt hallgatóság előtt érdemes elleplezni a retorikai fogásokat (17), bár arra nem utal, hogy ennek figyelemre méltó protestáns párhuzamai vannak például a megelőző évszázadban.³ Száraz Orsolya monográfiája egyébként, dicsérendő módon, úgy gyengíti az improvizációs prédikációkra vonatkozó szakirodalmi megállapítások kizáró-

3 Lásd például a lublini lutheránus Georgius Laetusnak és a magyar református Medgyesi Pálnak a retorikai önreflexiókról szóló 17. század közepi „vitáját”, amelynek elemzése megtalálható itt: KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, *Historia litteraria* 5 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 1998), 105.

lagosságát a hitszónoki felkészültség javára, hogy ezzel együtt éppen a rögtönzésre vonatkozó reflexiókat is szisztematikusan veszi számba a forrásokból, mint az emellett érvelő korábbi tanulmányok. (13–14; 35–41; 46–47)

A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy számszerűen jóval kevesebb olasz és francia nyelvű népmissziós prédikáció (vagy ezekre vonatkozó forrás) maradt fenn, különösen a prédikációk retorikai alapjainak kijelölését, szabályainak előírását tekintve, mint például Spanyolországból, ahol gazdagabb kéziratok, sőt nyomtatott anyag is rendelkezésre áll. Éppen ezért a monográfia az itáliai anyagon túl törekszik az analógiák megmutatására is: jórészt a nemzetközi szakirodalom alapján, de néhány esetben a mások által már elemzett forrásokhoz képest a kézbe vételével, újraértelmezésével. Így nemcsak az itáliai missziós beszédek retorikai kérdéseire, előkészítettségére vonatkozó szűkös, illetve tévedéseket tartalmazó olasz kutatást képes bővíteni és árnyalni, hanem azokat a korábbi szakirodalmi megállapításokat is, amelyek például német vagy spanyol jezsuiták szövegeinek retorikai megfontolásaira vonatkoztak. (12–14.)

A monográfia másik hangsúlya, hogy alaposan számba veszi a penitenciális népmissziók során a misszionáriusok által leírt affectusokat, a belső bűnbánat és a külsődleges jeleket is mutató penitenciatartás teológiai jelentéseit, funkcióit, valamint az érzelmkifejezéseknek a korszakban leírt, értelmezett aktusait, gesztusait. Elsősorban a bűnbánó sírással foglalkozik: annak szentírási forrásait, tipológiáját, valamint teológiai, homiletikai és fiziológiai felfogásait tárja fel, mindenekelőtt a jezsuita lelkiség összefüggésében. (121–176.) A monográfia – különösen az érzelmeiről és érzelmkifejezésről szóló negyedik fejezetében, de másutt is – néhány alkalommal röviden utal (37; 90; 95; 119; 122; 138; 183) arra a forráskritikai-hermeneutikai kihívásra, hogy a penitenciális népmissziókról készített jezsuita beszámolókból nehéz kikövetkeztetni a népmissziókban részt vevők tényleges érzelmeit. Ugyanis a missziós jelentések, levelek szövegét „nem ismert mértékben befolyásolta a jelentést készítő jezsuita misszionárius nézőpontja, mely elsősorban abban volt érdekelt, hogy az imitativ viselkedési modelleket és a rend dicsőséges missziós tevékenységeként jelenítse meg”. Sokszor tehát a beszámolóknak (és persze a misszió helyszínén) óhatatlanul vagy szándékoltan, véletlenül vagy öngazolásképpen, de „normatív szempont” érvényesült. (122.) Vagyis kutatóként, a szerzők saját misszionáriusi elvárásai irányából, azokat detektálva és lehántva kellene hozzáférni a missziót átélő közösség tagjai bűnbánattartásának intenzitásához, annak külső jeleihez, sírásának mértékéhez, jellegéhez, őszinteségéhez. E történeti antropológiai szempontú szépségszisztem tehát, ha nem is részletesen taglalva, de megfogalmazza a szerző, és úgy dönt, hogy azzal foglalkozik, ami számára a forrásokból talán kevesebb fenntartással hozzáférhető. Vagyis a vallásos érzelmek, a bűnbánattartás, illetve annak kifejezési formáinak, különösen a sírásnak a jezsuita hagyományon belüli saját reflexióit akarja árnyaltan bemutatni úgy, hogy eddig jórészt feltáratlan kéziratok forrástípusát szólaltat meg értő módon. A könyv tehát úgy kapcsolódik a vallásos érzelmek kutatásának az utóbbi néhány évtizedben jelentős mértékű nemzetközi szakirodalmához,⁴ vala-

4 A monográfiának imponáló a szakirodalmi bázisa. Érdeemes lehet esetleg figyelembe a további vizsgálatokhoz az alábbi tanulmánygyűjteményt: Alison FORRESTAL és Seán Alexander SMITH, szerk., *Frontiers of Mission: Perspectives on Early Modern Missionary Catholicism* (Leiden: Brill, 2016), doi: [10.1163/9789004325173](https://doi.org/10.1163/9789004325173); s e kötetben különösen ezt az írást: Karin VÉLEZ, „Do not suppose that those tears proceed from weakness: Jesuit Weeping on Mission Frontiers, 1560–1760”, in *uo.*, 22–41.

mint a hazai kutatásához, hogy a 17–18. századi jezsuiták „érzelmi közösségének”⁵ önértelmezéseire fókuszál.

A monográfia témái között különösen érdekes, amikor a szerző a sírás kérdéséről szól. Azt a 17–18. században időnként előkerülő jezsuita érvet hangsúlyozza, amely szerint nem méltó a hitszónokhoz a könnyek színlelése (156), majd áttekinti a „szívbeli bűnbánat” és a „szemek sírása” ambivalens viszonyáról szóló korabeli (nemcsak itáliai, hanem más európai) reflexiókat. A feldolgozás során figyelemmel van az őszinteség és a színlelés részint teológiai, részint retorikai, részint pedig színháztörténeti szempontú kérdésére is. S ezzel eljutottunk a könyv címének izgalmas kérdéséhez. Noha a késő középkori és kora újkori Európában (Itáliától Angliáig) igen fontos politikai, retorikai és teológiai, művészeti és színháztörténeti vitakérdés, a látszat és láttatás, a simulatio és dissimulatio feszültsége kapcsán felmerülhet, hogy a *bűnbánat színháza* kifejezés valamiféle látszatpenitenciára, hamis bűnbánatgyakorlásra utal. Ám a könyv több helyen (például 25–28) tárgyalja azt a kérdést, hogy a jezsuita retorikaelméleti munkák és gyakorlati szövegek, ha éltek is időnként a színházhoz és színészi praxishoz kapcsolódó topológiával (részben az antik praecceptumok nyomán), valójában éppen azt hangsúlyozták, hogy a simulatiós gyakorlat idegen, sőt veszélyes a hitszónokok számára. Azonban a könyv címét az indokolja, hogy Száraz Orsolya több olyan jezsuita szöveget talált az általa áttekintett 17–18. századi missziós jelentésekben és más forrásokban is, amelyek e sajátos prédikációs gyakorlatnak mégiscsak a *színházi* jellegére reflektáltak. Vagyis éppen nem elleplezni, hanem tudatosítani akarták ezt a szempontot, még a Rómába küldött leveleikben is! Nem csupán olyan idézeteket olvashatunk a könyvben, amelyek arra vonatkoznak, hogy a hitszónok lesse el a színésztől, hogyan kell beszélni, gesztikulálni, mozogni – vagyis viselkedjen ahhoz hasonlóan, ahogyan a színházpardon szükséges. Hanem olyan példára is rálelt a szerző egy 1669-es missziós jelentésben, amely az említettekénél is közvetlenebbül jelenítette meg ezt a metaforát, s minden bizonynyal így válhatott a címadás forrásává:

még jobban megmutatkoztak a prédikációban megfogant érzelmek és lelki indulatok akkor, amikor szabad utat engedtek nekik [értsd: az érzelmeknek] az önostorozásban, mely rögtön utána [értsd: a prédikáció után] kezdődött, itt igazán a bűnbánat dicsőséges színháza [un Teatro glorioso di Penitenza] jelent meg. (74.)

E sajátos 17. századi teatralitás megismerése nem kizárólag a performatív művészetek történetét kutatóknak, a jezsuita prédikációirodalom iránt érdeklődőknek, illetve az italianistáknak ajánlható. Ugyanis a monográfia magyar nyelven eddig jórészt ismeretlen témája, a szerzői elbeszélés szabatosága, valamint a könyv befogadható terjedelme lehetővé teszi, hogy – az *Italianistica Pannonica* című sorozat korábbi köteteihez hasonlóan – a tágabb szakmai és értelmiségi olvasóközönség számára is izgalmas olvasmányul szolgáljon Száraz Orsolya munkája.

5 Ez a *medievista* érzelmtörténész, Barbara ROSENWEIN fogalma: *Emotional Communities in the Early Middle Ages* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006).

Baróti Szabó Dávid: Költeményes munkái, I–II

Sajtó alá rendezte Hubert Ildikó és Szelestei N. László

Barót: Tortoma Kiadó, 2023, 682+1613 l.

RÉDEY-KERESZTÉNY János

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs
ORCID: 0009-0000-6359-9506

Miként a jelen kiadás sajtó alá rendezője, Hubert Ildikó arra egy három évvel korábbi tanulmányában emlékeztetett, Baróti Szabó Dávid költeményes munkái kiadásának nagy nehézségét sokáig a fennmaradt számtalan szövegváltozat jelentette. Egyrészt a változatok szárosságát gyakran olyan egyszerű tények okozzák, mint hogy Baróti Szabó „többször átdolgozta költeményeit”, vagy sok esetben többször is megjelentette azokat, illetve „olykor más címet is adott a már egyszer/vagy többször megjelentett (nyomtatásban, vagy kéziratban fellelhető) műveinek”.¹ A munka eme szövevényes keretfeltételei komoly nehézségek elé állították a filológust. Választ kellett találnia többek között arra, hogy a számos variáns közül melyik közlésre érdemes; illetve mitől függ, hogy egy variáns még variáns, vagy külön vers? Végül mindezek az ultima manus elvének a feladására adtak ösztönzést.² Az említett tanulmányban és a jelen kiadás *Bevezetésében* is *A' Magyar Ijűséghez* című vers szolgált állatorvosi ló gyanánt, amelynek 1802-es nyomtatásban megjelent változata terjedelmileg a harmadára zsugorodott a korábbi három Baróti Szabó-verseskötetbeli közléséhez képest, s amely legutolsó versváltozat dikciója olyan nyelvi megoldásokat őriz, amelyek Vörösmarty Mihály *Szózatának* nemzethalál toposzához utalják az olvasót.³

Baróti Szabó első verseskötete 1777-ben jelent meg *Új mértékre vett külömb' verseknek három könyvei* címmel, melyet a kortársak és az utókor (Berzsenyi, Vörösmarty, Kölcsey, Arany) a magyar nyelvű időmértékes verselés első költői megvalósulásaként tartottak számon. Jóllehet, Kalmár György *Valóságos magyar ABC* és *P. S. Utóírá*s című, több mint ötezer (és még ennél is többre tervezett) magyar hexameterre terjedő tankölteményei már 1770-ben megjelentek,⁴ mégis – ta-

1 HUBERT Ildikó, „Baróti Szabó Dávid (1739–1819) kéziratban fennmaradt versei: A költő halálának 200. évfordulóján”, in *Cura scriptorum: III. Scriptorium konferencia*, szerk. BOROS István, Scriptorium 3, 97–108 (Budapest–Piliscsaba: Szent István Társulat–Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete–Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet, 2022), 97, <https://omp.ppke.hu/btk/catalog/book/3>.

2 Uo., 97–100.

3 Uo.

4 KALMÁR György, *Hexameteres magyar költemények: Valóságos magyar ABC; P. S. Utóírá*s; Mária Theréziához buzdult alázatos énekem, ford. HEGEDÜS Béla, LENGYEL Réka és RÉDEY-KERESZTÉNY János,

lán Kalmár nehezen értelmezhető vállalkozása miatt – Baróti Szabó újsütetű költői próbatétele vitte a prímet. Másfelől, miként arra Hubert Ildikó is felhívja a figyelmet, amikor Baróti Szabót jezsuita rendtársa, Rauch Ignác az időmértékes verselés anyanyelvi művelésére biztatta, szerzőnk abban a hiszemben látott munkához, hogy vállalkozása egészen saját koráig előzmény nélküli volt. Az 1777-es első verseskötet ily módon irodalomtörténet-írásunk meghatározó könyve lett, amelyet az ezt követő három másik Baróti Szabó-kötettel együtt újra nem adtak ki, csak válogatást közöltek belőlük.⁵

Miért szükséges mindezt felidézni jelen kiadás apropóján? Az előbb említett ultima manus elv megkerüléséhez éppen a fenti körülmények vezették a sajtó alá rendezőt. Baróti Szabó verseskötetei között igen nagy átfedések vannak, a versek között elég sok az ismétlődés (1:38), és miként Hubert rámutatott, egyfajta tendencia is felrajzolható a kötetek egymáshoz való viszonyát illetően: az 1777-es kötet úgy aránylik a rákövetkező tizedik évre megjelent 1786-oshoz, mint a három évvel későbbi 1789-es kötet a majd' tíz évvel utóbb megjelent 1802-eshez. Vagyis a filológus szemével a korábbi kötetekben (1777, 1786) inkább alapszövegek, a későbbiekben (1789, 1802) inkább variánsok figyelhetők meg. Mivel az 1777-es első kötet líratörténeti helyzete megkerülhetetlen, jelen kiadás a nyomtatásban megjelent versek időrendje szerint azok első közléseit, az úgynevezett alapverseket határozta meg főszövegül – így például az 1777-es kötet egészét –, míg a felgyülemelő variánsokat az egyes alapversek kritikai apparátusába osztotta. Kivéve, ha az utolsó, 1802-es kötet variánsa a kidolgozásánál vagy érdemben más oknál fogva valamiképp oly módon tér el, hogy az megérdemli az önálló közlést (lásd *A' Magyar Ifjúsághoz* című vers esetében). Ezek a változatok minden ilyen esetben a vonatkozó alapversek szövegkritikai jegyzetanyagában teljes egészében közlésre kerültek (lásd a kiadás második kötetében). A nyomtatott kötetek versanyagának közlését még két kéziratoss forrás egészíti ki: Sidronius Hosschius jezsuita neolatin költő két elégiafűzésének fordításai 1809-ből (*A szenvedő Krisztusról* és *Szent Péter sírlmairól*) és Baróti Szabó *Futó versek* címmel 1810-ben lejegyzett versei.

A sajtó alá rendező a maga óvatos határozottságával arra is vállalkozik, hogy az említett négy nyomtatásban megjelent verseskötet és a kéziratok szövegeinek folytonosságát, valamint a szövegvariánsokra tekintettel mindezek széttartó mivoltát is bemutatva lehetővé tegye annak eldöntését, hogy Baróti Szabó nyelvészként vagy inkább költőként tartható-e számon irodalomtörténet-írásunkban. Az átgondolt közreadói állásfoglalásról a kétkötetes munka szerkezeti felépítése, tehát az első közlések mint alapversek és indokolt esetben az utolsó közlések elkülönítése, valamint egy ehhez tartozó indoklás tájékoztatják az olvasót:

Mivel az alapvers és annak az átdolgozások utolsó állomásaként a költő által kiadott változata külön kötetben áll, könnyebben összehasonlíthatja azokat az olvasó, és dönthet a szakirodalomban gyakran felmerült (fentebb már említett) kérdésben, hogy a „szavakat felforgató” Baróti Szabót, vagy a nyelvét, verselését folyton javító, tudatosabb költőt értékeli inkább. (1:38.)

szerk. HEGEDÜS Béla, Régi magyar költők tára: XVIII. század 17 (Budapest: Universitas Kiadó–Reciti Kiadó, 2020), 9–12, https://www.reciti.hu/wp-content/uploads/rmkt18_kalmar_vn.pdf.

5 HUBERT, „Baróti Szabó Dávid...”, 97.

Egy olyan vállalkozástól, mint a kritikai szövegkiadás, talán szokatlan és idegen ez az ambíció. Lényegében itt eltérést is regisztrálhatunk a sajtó alá rendező két évvel korábbi „távolságtartóbb”, filológusi nézőpontja és e mostani személyesebb, irodalomtörténeti álláspontja között.⁶ Hogy tudniillik tárgyát mintegy „regényesítve” annak értelmezési keretét adjon, s ehhez pedig kulcsot is kínáljon az olvasó számára. Ily módon Baróti Szabó versei és versfordításai nem pusztán a szerzői, a tárgyi, valamint a kritikai jegyzetapparátusok és egyéb szükséges mutatóktól kísérvé helyeztetek el a kiadásban, hanem valamiképp egy fejlődéselvű narratív séma részeként is megjelennek, amely arra kérdez rá, hogy a magyar nyelvet roppant jártassággal bíró Baróti Szabóra tekinthetünk-e tudatos költőként. Avagy mi ösztönözte Baróti Szabó költészetét pályája elején és végén: előbb még az antik időmértékes prozódia magyar nyelven való megszólaltatása, utóbb azonban már a lírai közlés igénye?

Természetesen a kérdés jelentékeny, felvetésével ugyanakkor a kiadás homályba borítja a kötetkompozíciókat (leszámítva az első kötetnél), hiszen a versek mellett azok kötetbeli pozíciója is változott Baróti Szabó átdolgozásai során. Emiatt az alapvers fogalma talán túlzottan lehatárolt – noha bizonyos mértékig a szövegidentitás elvére emlékeztet;⁷ például ezeknek az egységeknek a Verseghy Ferenc *Összes költeményeire* emlékeztető módon sorszámuk is van⁸ –, mivel a terminus azt a benyomást kelti, mintha az első közlések megkülönböztetésével hierarchikus viszonyba szerveződnenek Baróti Szabó versei, s mégis érvényben maradna az ultima manus elve. Holott inkább arról van szó, hogy a kiadás alapszövegek vonzaskörében helyezi el a variánsokat, így szöve filológiai hierarchiát – amit a dolog természetéből adódóan egészen a narratíva kérdésének felmerüléséig nem is lehetne kifogásolni. Így viszont a kiadás implicite a genetikus szövegkiadási elvek és a forrásközlés oly mértékű egymásba játszatása, hogy az átírási elvek taglalásán túl például külön nem figyelmeztet a nyomtatott források szövegtükrének át-emelésére és megőrzésére (lásd például a kiadásban Vergilius I. eklogájának az 1789-es kötetben megjelent fordítását). Ne legyen félreértés: e módszertani következtelenségek a kiadás meritumát, hogy hozzáférhetővé tette Baróti Szabó költeményes munkáit, továbbá az igényes tipográfiát, a jó áttekinthetőséget és a professzionális szövegrendezést nem érintik. Mindez pusztán azt mutatja, hogy a monumentális, számtalan szövegforrással, azok szövegállapotaival és az egyes szövegidentitások köré szerveződő variantúrával dolgozó vállalkozás a papíralapú kiadás mellett a hálózati megjelenítést is igényli. Ez egyben orvosolná a következtelenségeket, s lehetővé tenné a kompozíciók megőrzését (a forrásközlést) és a variánsok szinoptikus áttekinthetőségét (a genetikus kiadást).

Ahhoz, hogy a magyar irodalomban az 1777. évi első verseskötet vagy Baróti Szabó költészettörténeti helyét felmérjük, miként a kiadásban Hubert Ildikó szorgalmazza, számot kell vetni az életmű terjedelmes fordítói tevékenységével. Milton *Elveszett paradicsomát* leszámítva, amely Baróti Szabó 1789-es, valamint utolsó 1802-es kötetében átdolgozva is megjelent – ilyen

6 HUBERT, „Baróti Szabó Dávid...”, 99–100.

7 DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Pótkötet (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 19; BODROGI Ferenc Máté, „Elektronikus kritikai kiadások a klasszikus magyar irodalomban”, *Magyar Tudomány* 177 (2016): 1292–1296, 1293–1294.

8 VERSEGHY Ferenc, *Összes költeményei*, szerk., tan. HOVÁNSZKI Mária, 3 köt., Régi magyar költők tára: XVIII. század 18 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021–2022).

módon pedig jelen kiadásban szerepel –, a fordítói életmű további darabjai külön láttak napvilágot: Vanière-től a *Paraszi majorság* (1779, 1794); Vergilius *Aeneise* I–V. (Bécs, 1810); Vergilius *Eklogái* (1813); Vergilius *Aeneise* VI–XII. (Pest, 1813). A versek és versfordítások mellett a költeményes munkák harmadik egységét képezheti az első kiadásában még hexameteres *Kisdéd szótár* (1784, 1792). Mindezek a fordítások az összegyűjtött versekkel foglalkozó jelen kiadásban nem szerepelnek. (1:30.)

Ha a jelen kiadás jegyzetanyaga révén áttekintjük az 1777-es kötet verseit, kiderül, hogy nagy részük (pontosan 45,3%) valójában szintén fordítás. Néhány Horatius-óda mellett összesen 39 Martialistól és későbbi neolatin szerzőktől (például Thomas Morus, Joannes Owen, Bohuslaus Balbinus, Jacobus Masenius) származó epigrammáról van szó, továbbá Franciscus Neumayr jezsuita költészettanár iskolai használatra szánt mintaverseiről – tehát kivétel nélkül latin szövegekről. Baróti Szabó itt még feltűntette a fordítás tényét, későbbi kötetekben már nem. Sok esetben az említett epigrammák eredete ismeretlen. Csupán annyi világos, hogy azokat szerzőnk népszerű 17. századi latin epigrammagyűjteményekből ismerhette (Bernardus Bauhusius, Bartholdus Nihusius). Mindez és az, hogy a fordításokat versesköteteibe felvette, annak jele, hogy azokat az antik versformák magyar nyelvű domesztikációja után saját szövegeinek tartotta. Mi sem természetesebb a korszakban. Baróti Szabó, miként Kazinczy Ferenc, saját fordításaira ugyanúgy az irodalmi nyelv, az egyéni hang és stílus birtokba vételének eszközeként tekintett. Ebben a kontextusban értelmezhető, ha meggondoljuk, a vergiliusi életmű két darabjának és a többi önállóan megjelent fordítói vállalkozások sora is. Baróti Szabó költészettörténeti helyét tehát egyrészt ez jelöli ki, s ehhez kapcsolódva a latin mondatstruktúra magyarra való ültetése, lett légyen ez bármily felforgató vagy formabontó erejű. Másrészt költészeti anyagának, nyelvi megoldásainak, fordulatainak reform- és dualizmus kori felhasználói mutatják nyelvi, kifejezésbeli gondosságát és transzponálhatóságát. Emiatt jó volna később a kiadáshoz a többi fordítás és a *Kisdéd szótár* szövegbankját is hozzávenni a már említett elektronikus, adatbázisszerű hozzáférés biztosítása révén (lásd például a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport elektronikus kritikái kiadásait), mert a Baróti Szabó-versek ilyen korpuszán a magyar hexameter kifejezőképességének, fordulatainak teaurálását is el lehetne végezni.

Így költő és nyelvész között talán nem is érdemes oly nagyon különbséget tenni, minekútan egy költő sem boldogulhat a maga nyelvész-műfordító karaktere nélkül. Mint ahogy a 18. századi magyarországi fordításirodalomról szóló, Lengyel Réka szerkesztette tanulmánykötet frappáns Seneca-mottója is magába sűríti: sohasem szerzők, hanem mindig fordítók, akikkel foglalkozunk („Nunquam autores, semper interpretes”). Persze könnyű azt mondani. Hiszen Baróti Szabó esetében az apória, hogy a szakirodalomban e két természete állandó mentegetésre szorulna, mindaddig nem oldható fel, amíg a fenti állítás költészettörténeti vizsgálódások konszenzuális kiindulópontjává nem lesz. Ugyanis, ha éppen nem is konkrét szerzőtől fordítanak, akkor is az elménkben felgyülemlett olvasmányélmények szövegeit adaptálják, imitálják; vagy más szavakkal a középkori szerzetesirodalom háttérbe szorított szerzőfunkciója szerint legjobb esetben a Szentlelket tolmácsolják (auctor principalis).⁹ Szerzetes költőnél ez még komolyabban

9 Janina NIEFER, *Inspiration and Utmost Art: The Poetics of Early Modern English Psalm Translations*, Religion und Literatur – Religion and Literature 5 (Tübingen: Lit, 2016), 58, 249. Lásd még BENE Sándor,

veendő. Ebben az összefüggésben természetesen méltán korrekcióra szorul a kiadás bevezetőjében felvetett szakirodalmi tétel általános tarthatatlansága a további kutatás számára.

A kiadás tehát alapvetően Baróti Szabónak a latin eredeti költeményekből készült fordításait helyezi előtérbe. E tekintetben különösen is jól használható, mivel a fordítások eredetijét a jegyzetapparátus végén minden esetben közli (lásd a második kötetben). Ilyen módon az olvasót valóban annak felmérésére hívja, hogy Baróti Szabó saját pályáján a magyar nyelv antik időmértékes tűzpróbájától eljutott-e a tudatos költő szintjéig. Ehhez a fordítások két legeminensebb kontrolcsoportjának Sidronius Hosschius elégiái, illetőleg a vergiliusi életmű darabjai, különösen az eklogák tekinthetők.

A Hosschius-elégiák Baróti Szabó tolmácsolásában a kritikai kiadáshoz képest különálló módon is megjelentek 2012-ben a sajtó alá rendező szerkesztésével.¹⁰ Miként arra Hubert több helyen is utalt, Baróti Szabó számára a Hosschius-fordítás, például a Krisztus szenvedéséről szóló elégiák, arra kínáltak lehetőséget, hogy vallásos érzelmeit és egyéniségét ne a tárgy felkínálta áthallások vagy elhallgatások révén, hanem a lírai én személyességének kibontásával, „szenvédélyes hőfokon” mutathassa meg.¹¹

A *szenvedő Krisztusról* című elégiafüzér első darabja (*A' szeretet diadalmaskodik az Istenenn*), ami a lírai én személyességét illeti, két szempontból is különösen megrendítő. Az egyik, hogy az utolsó négy sor fordításakor Baróti Szabó zárójeles betoldással gyarapította a latin eredetihez képest a magyar fordítását. Az első disztichon két retorikai kérdést fogalmaz meg, az utolsó pedig magyarázatot ad a kérdésekre. Hosschiusnál a kérdések így hangoznak: *Ultima ferali quis nescit in arbore passum? / Quis morti nescit succubuisse Deum?* ('Ki ne tudná, hogy végül a keresztfán szenvedett? Ki ne tudná, hogy a halálnak alávetette magát az Isten?') A magyarázatok a következők: *Omnia iussit Amor. Caelo dat iura, nec ipso / Omnia cui parent, regna minima tenet.* ('Mindezt a szeretet rendelte így, parancsot ad az égben, és nem kisebb a hatalma annál, mint akinek mindenek engedelmeskednek.') Baróti Szabó mindezt a következőképp adta vissza:

És melly rettenetes kint szenvedé végre kereszt-fán?
Nemde meg-halt (ki ha nem juttat, nints élet) az Isten?
Mind ezt a' szeretet tselekedte: parantsol az égben,
'S olly nagy hatalma vagyon, mint szinte magának az Űrnek.

„A költő Zrínyi Miklós – Miklós Zrínyi, the Poet”, in *Zrínyi-album – Zrínyi album*, szerk. HAUSNER Gábor, 174–249 (Budapest: Hadtörténeti Múzeum–Zrínyi Katonai Kiadó, 2016), 220.

10 Sidronius HOSSCHIUS, *Elégiái: A szenvedő Krisztusról, Szent Péter siralmai, Baróti Szabó Dávid fordítása*, szerk., tan. HUBERT Ildikó (Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napút Kiadó, 2012).

11 HUBERT Ildikó, „Sidronius Hosschius: *Szent Péter siralmai* (Fordította Baróti Szabó Dávid)”, *Napút* 13, 6. sz. (2011): 105–110; HUBERT Ildikó, „Néhány megjegyzés Baróti Szabó Dávid fordításáról: Sidronius Hosschius: *A szenvedő Krisztusról*”, *Vigilia* 76 (2011): 268–272; HUBERT Ildikó, „Az irodalom vidékein – Baróti Szabó Dávid Krisztus- és Péter-siralom fordításai: Egy hagyományba illeszthető fordítás”, in *Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Pázmány irodalmi műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 4, 81–91 (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013), 82–83; BARÓTI SZABÓ, *Költeményes...*, 1:35–36.

Szembeszökő a betoldás, miszerint: *ki ha nem juttat, nints élet*; s talán nem túlzás, ha belőle kihallani véljük a jezsuita rend felosztásának Baróti Szabó költészetében ismétlődő fájalmát. Másrészt még inkább kihallani, esetleg a Hosschius-fordítás közben, a költőt ugyanazon nap leforgása alatt ért két szélütés megrázó élményét is (1807. január 22.), amelyekből a költő 68 éves kora mellett is teljesen fölépült; amit mi sem bizonyít jobban, mint az 1809-ben lezárt Hosschius-fordítások és a még csak ezután lezárt 1813-as Vergilius-fordítások!

A másik megrendítő körülmény, amely ehhez a Hosschius-fordításhoz kapcsolódik, Baróti Szabónak a hexameteres forma melletti választásában keresendő. Tudniillik, Hosschius költeménye – amelynek lényege, hogy az Isten, aki a vele egyenrangú szeretet szavára teremti meg a világot, és váltja meg a bűnbe esett embert (tulajdonképpen a szentháromságos egy Istenen belüli szeretetkapcsolat ábrázolásáról van szó, aki a Szentlélek) – jóllehet disztichonos, Ovidius *Metamorphose*s első énekének teremtéstörténetét idézi meg. Azaz egy eposzt. Ráadásul Baróti Szabónak az epikus regisztert favorizáló megoldása a zárlatban az *Omnia iussit Amor* szakaszt („mindent a szeretet parancsolt”) még inkább szembetűnővé teszi, ami Vergilius X. eklogájának egyik sorát mintegy a költemény tételmondaként idézi meg (*Omnia vincit amor, nos et cedamus amori. Verg. ecl. 10, 69: „a szeretet mindenén úr, mi is engedjünk a szeretetnek”). Baróti Szabó kezén Hosschius költeménye éppen e gesztus, vagyis az Isten – aki lényege szerint nem tud *nem engedelmeskedni* a szeretet parancsának – mellett meghozott személyes döntés, a szeretet kinyilvánítása által válik saját szöveggé. A bukolikus regiszter ilyen megidézése elég messzire vezetne, legalább vissza, egészen az *Elveszett paradicsom*ig. Az mindenesetre bizonyos, hogy Baróti Szabó költészetének személyességét, sok papköltő társához hasonlóan, leghatásosabban eklogáiban és pásztorjátékaiban villantotta fel.*

Végezetül még egy fontos körülményt kell tisztázni a kiadás munkálatait illetően. Noha Szekestei N. László a kötetekben pusztán a latin szövegek gondozása és a tördelés munkálatainak címen van feltüntetve, ennél valójában jelentékenyebb közreműködője volt a kiadásnak. Egyrészt, ahol lehetett, minden esetben visszakereste és ellenőrizte a fordítások latin forrásait ma már kevésbé ismert nyomtatványok alapján. Másrészt, noha külön lektor nincs feltüntetve a kiadáson, a kézirat tördelésével voltaképp a lektori teendőket is ellátta a kéziratot és nyomtatott források egyedi hangjelöléseire és olvasati nehézségeire figyelemmel.

Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátsága levelezésük tükrében

Szerkesztette Kende Katalin

Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2024, 253 l.

TÜSKÉS Anna

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs

ORCID: 0000-0003-1464-5013

Várkonyi Nándor és Weöres Sándor levelei a 20. század második és harmadik negyedének irodalmi forrásaihoz tartoznak. Várkonyival felsőfokú tanulmányai elején, 1933-ban ismerkedett meg Weöres a pécsi egyetemen. Barátságuk és az ezt dokumentáló levelezésük egy hosszabb, 1950–1960 közötti megszakítással négy évtizeden át, Várkonyi 1975-ös haláláig tartott. Az 1930-as évek második felétől intenzívvé vált levelezés és a függelékben közölt néhány mutatóanyag a beszélgetőcédulákból és -füzetekből fontos irodalomtörténeti dokumentum, mivel megőrökíti mindkettejük irodalmi és szerkesztői pályájának adott szakaszát. Az itt közölt hatvanhét Weöres-levelet a Weöres-hagyatékban fennmaradt huszonöt Várkonyi-levél teszi teljessé. Az igényes kiállítású kötet sajtó alá rendezője Kende Katalin, Várkonyi Nándor unokája, az író hagyatékának egyik gondozója.¹ A levelezést az 1990-ben indult Várkonyi Nándor életműkiadás-sorozatot is közreadó Széphalom Könyvműhely adta ki Mezey Katalin előszavával és Nagy Koppány Zsolt lektorálásával.

A levelezéskötet mindkét levélíró irodalmi munkásságának kulcsfontosságú forrásközlése, jól beilleszkedik az eddigi levelezéskötetek sorába. Az első ilyen típusú könyv Weöres oldaláról az *Egybegyűjtött levelek* 1998-ban, amelynek első kötete ötvenegy Várkonyihoz írt levélét tartalmazza, majd a Weöres és Lovász Pál levelezését (1938–1975) közreadó mű a Pro Pannonia kiadónál 2017-ben. A Várkonyi-levelezésből eddig egy önálló kötet látott napvilágot: a Horváth Árpáddal 1961–1966 között folytatott levelezése 2016-ban a Napkút Kiadónál. A jelen kötet hozadéka tehát mintegy tizenöt eddig ismeretlen Weöres- és huszonöt Várkonyi-levél. Az itt először közölt Weöres-levelek az 1955–1975 közötti időszakból származnak.

Várkonyi és Weöres barátságának legintenzívebb, 1933–1949 közötti időszakában keletkezett a kötetben közölt levelek kétharmada. Az üzenetek fő témái az első években Weöres egyetemi tanulmányainak adminisztrációs intézése, az 1940-es években a *Sorsunk* című folyóirat alapítá-

1 Várkonyi András Péternél vannak a Várkonyi által írott művek, cikkek, recenziók, kritikák eredeti kéziratjai. Kende Katalin minden egyéb dokumentum (levelezés, beszélgetőcédulák) kezelője, amelyek archiválva és rendszerezve a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek, kivéve a Hamvas-levelezés, Weöres *Üres szoba* című füzetecskéje és *A belső végtelen*, amely a család tulajdonában maradt.

sa, szerkesztése, illetve folyamatosan Weöres verseinek és Várkonyi regényeinek keletkezése, az irodalmi közélet eseményei. A kettejük közötti tizenhét év korkülönbség ellenére nagyon közvetlen, mély volt a kapcsolatuk első két évtizede, kölcsönösen érdeklődtek egymás munkái és családja iránt, később Weöres egyre ritkábban írt Várkonyinak, Várkonyi pedig nem erőltette a kapcsolatot, saját művei írásával foglalkozott nyugdíjas éveiben, amire az Egyetemi Könyvtár munkatársaként és előadó tanárként nem volt ideje korábban.

Weöres pécsi egyetemi évei (1933–1939) alatt Várkonyi egyengette ifjú barátja útját a bürokrácia útvesztőiben (többször aláíratta indexét), és figyelemmel kísérték egymás szellemi munkáját. Miután Weöres 1940-ben Budapestre ment könyvtári gyakorlatát folytatni, gyakran beszámolt pécsi barátjának tapasztalatairól, a költészetében végbemenő változásokról. A második világháború csak az utolsó évben, 1944-ben tematizálódik a levelezésben. Weöres írja 1944 júniusában: „Az idő egyre tűrhetetlenebb, nem csak kényelmileg, de morálisan is [...] árad a benső dögleteesség, mellyel most minden telítve van.” (136.) Várkonyi válaszában erre így reagál: „csak szívód a dögszagot. Öregem, ez a bevett kultúrillat Európában.” (138.) Ebben az első korszakban Weöres részletesen beszámol Csöngérről barátjának egyes versek keletkezéstörténetéről, Várkonyi érdemben reflektál rájuk, és ír saját munkájáról. Ugyancsak fontos téma Weöres könyveinek recepciója: Várkonyi tájékoztat Weöres 1943 decemberében megjelent *Medúza* című verseskötete 1944. júniusi, pécsi könyvheti sikeréről. (138.) Húsz évvel később a *Tűzkútról* írja: „Évinek sikerült szereznie – Komlón, – Pécssett előjegyzésben elfogyott, pultra sem került.” (193.) Nemcsak könyvek hatásáról, hanem a kéziratban terjedő Weöres-versekről is tudósít Várkonyi: 1961-ben írja Weöres 1952-es *Mária mennybemenetele* című verséről: „még annak idején kéziratban megszerztük, s feleségem, Erzsébet máig is kívülről tudja.” (162.)

A *Sorsunk* folyóirat szerkesztőségi dolgainak intézése ugyancsak kiemelt levéltéma kettejük között. Míg az 1941-es induláskor Várkonyi célja kultúramentő és -építő folyóirat volt, az 1946-os újrainduláskor tisztán kulturális, irodalmi, politikamentes folyóiratnak szánta. (144.) Weöres javasolta egyrészt Szentkuthy Miklós bevonását a szerzőgárdába – ami egyébként az *Újhold*nak is célja volt –, de egyik folyóiratnak sem sikerült, mert Szentkuthy a *Válasz* mellett köteleződött el; másrészt ajánlotta az Európai Iskola tagjainak szerepeltetését (145), azonban ez sem valósult meg.

1949 májusában kelt levelében Weöres beszámolt arról, hogy az MTA Könyvtár kéziratrábában végzett munkája mellett kénytelen „indulószövegeket gyártani” családja megélhetésének biztosítására. (149.) A következő, hat évvel később kelt levelében verstermése mellett kiemeli nagy mennyiségű fordítását és dalszövegét. (153.) Mély barátságukat tükrözi néhány őszinte, az aktuális alkotásról, életmódról szóló vallomás. 1961-ben írja Várkonyi „Én is cellámban ülök, magam választottam, és keresem a magam módján a valóságot; éppen elég keresnivalót ad, nem panaszkodhatom.” (158.) A megjelenés kilátástalanságáról szól egyik 1963-as levelében: „amióta nyugdíjba mentem, hat év alatt négy kétkötetes munkálatot írtam meg a kiadás szándéka és reménye nélkül”. (180.) 1967-ben sem volt sokkal jobb Várkonyi helyzete, a *Tolna Megyei Népújság* kulturális rovatában jelenhettek meg írásai: „Csányi Lacinak Szekszárdra szállítok cikkeket, ki Tolnai Világlapjának vasárnapi rovatában irodalmi vöröskeresztet tart fenn magamfajta hadastyának és kívülrekedt outsiders részére.” (208.) Az 1960-as években közös levéltémáik a *Babits Emlékkönyv* (1961) és a *Magyar Műhely* Weöres-száma 50. születésnapja alkalmából.

Összehasonlítva a Várkonyi–Weöres-levelezést a Lovász–Weöres-levelezéssel néhány szembeötlő eltérés érzékelhető a hangnemben és a témákban. Lovással öt évvel később kezdődött Weöres levelezése, mint Várkonyival, így jóval rövidebb kapcsolatuk első, intenzív időszaka (huszonnycsaló levél). Noha két levél után tegeződésre váltanak, tárgyük főként praktikus szervezési, adminisztrációs témákra korlátozódik a Janus Pannonius Társaság előadásai és könyvsorozata dolgában. Jóval ritkábban ír Lovásznak Weöres konkrét versei, műfordításai keletkezéséről, a csöngői magány megtermékenyítő hatásáról, mint Várkonyinak: „Ma egycsapásra kiszuszogtam az *Istar pokoljárása* című óbabiloni eposz magyar fordítását és még kába vagyok tőle”;² „Megint nyakam köré vettem a falusi csöndet. Próbálok valami új irodalmi szüleményt létrehozni”.³ Ugyanakkor közös vonás, hogy 1949-től Weöres leveleihez néha felesége, Károlyi Amy is csatlakozik pár kedves, őszinte sorral: „Kicsit megrettentett Sanyika megszólítása, de aztán eszembe jutott, hogy csak Sanyi az örök gyermek, én pedig már felnőtt asszony vagyok”.⁴ Levelezésük második fellendülése 1957-től Lovász haláláig tart további ötven levéllel, és egészen más természetű, mint az első korszakban: *A hallgatás tornya* című kötetre reagálva Lovász és Weöres között párbeszéd kezdődik a költészetükről. Amikor Várkonyi már csak távolról figyeli tanítványát, a maga könyveit írja, és nem akar tolnakodni a Weöres-csodálók körében, Lovász leírja benyomásait, értelmezését számos Weöres-versről, aminek Weöres őszintén megörül, mert látja belőle, hogy van, aki érti, és ki is tudja ezt fejezni: „Azt hittem: néhányan talán meg tudják érteni, de senki se tud rájuk rezonálni.”⁵ Mestereiként említi Rilket, T. S. Eliotot, René Chart, s költészetének célját ekkor így fogalmazza meg: „Arra szolgálnak ezek a versek [...], hogy az emberi lelket megszabadítsák az individualista erre-arra hányódástól, mélyebb és magasabb lehetőségeire ébresszék, az egyetemes és örök mértékre figyelmeztessék.”⁶ A két levelezésben alig van tematikus átfedés, jól kiegészítik egymást, és árnyalják Weöres pécsi irodalmi kapcsolatait. A szinte egyidős Várkonyi és Lovász fél év különbséggel hunyt el: Lovász utolsó (1975. március 12-i) levelében értesíti Weörest Várkonyi halálának körülményeiről (149), majd fél év múlva maga is követi barátját.

A Várkonyi–Weöres-levelezéskötetben a levelek között illusztrációként található három grafika, Erdélyi Józsefnek és Martyn Ferencnek a Várkonyi Emlékszobában (Belvárosi Könyvtár, Pécs, Király u. 9.) őrzött rajza Várkonyi Nándorról és Weöres Sándorról, valamint öt fénykép a levelekben említett eseményekről. A levelezést kiegészíti néhány mutatvány a beszélgető-cédulákból és -füzetekből. A sajtó alá rendező ugyan átírta az összes, mintegy kétszázhatvan, Weörestől származó beszélgetőcédulát, de a jogutód nem járult hozzá a kiadásukhoz. A levelekhez hasonlóan a cédulákat is lehetett megszerezni idő és téma szerint, hiszen Várkonyi így őrizte meg őket.

A könyv lektorálását érdemes lett volna egy filológusra bízni, mert jó pár humoros és boszszantó hiba maradt a levelek átírásában, néhány példa: *elevezésektől* helyesen: *elnevezésektől* (59); Csöngé falunév többször kisbetűvel kezdődik; *előléptetése* helyesen *előlépésedet* (74); „Oni viv-

2 „*Fenn az idő túlhegyén*”: *Weöres Sándor és Lovász Pál levelezése 1938–1975*, szerk. SZIRTES Gábor (Pécs: Pro Pannonia, 2017), 36.

3 Uo., 44.

4 Uo., 54.

5 Uo., 63.

6 Uo.

ra, verra. Adio, Signore altissimo” helyesen: Qui vivra, verra. Adio, Signore altissimo (134); „ez még nem lett volna vaj” utolsó szava helyesen *baj*. (204.) Nem jelölte a sajtó alá rendező a levelekben áthúzott szövegrészeket, egyetlen példa: Weöres 1939. december végén írt újévi köszöntőversében áthúzott sor jól olvasható kézbe véve az eredeti levelet (82):

Boldog új esztendőt,
piros babos kendőt,
mindig tele bendőt,
púderral bekent nőt,
<kit még senki nem lótt>
s mindből elegendőt

Az átírási hibák egy része ellenőrizhető ugyan a képként is közölt levelek esetében, de mégis-csak célszerű lett volna egy pontos és jegyzetekkel dúsabban ellátott szövegközlést kiadni.

A könyv másik jelentős hiányossága a gyér jegyzetapparátus. Természetesen nem feltétlenül azok a jegyzetek hiányoznak, amelyek az említett személyek életrajzi adatait közlik, bár az sem lett volna haszontalan, mert kiderült volna, hogy a 35. oldalon szereplő Hevesi András (1901–1940) író-műfordító nem azonos a 204. oldalon szereplő Hevesi András (1942–2009) karmester-zeneszerzővel, ahogy a névmutató összevonja őket. Azok a jegyzetek hiányoznak leginkább, amelyek segítenek kontextusba helyezni a szöveget. Hevesi pécsi gimnazista korában ismerkedett meg Várkonyi Nándorral az 1950-es évek végén, aki amolyan atyai jó barátjává vált, és alapvetően meghatározta a szépirodalomhoz való viszonyát. 1965-ben azért küldte Várkonyi Hevesit Weöreshez, mert Kós [Lajos] Lulu – aki különböző bábtechnikákkal kísérletezett – és Hevesi kitalálták, hogy megcsinálják a *Szávitri*, az *asszonyi hűség dicsérete* című óind rege árnyjátékváltozatát, és Weörest szerették volna megkérni a szöveg megírására, Hevesi pedig a zenét írta hozzá. Az előadás egyelőre ismeretlen okból nem született meg, noha Hevesi hagyatékában fennmaradtak a *Szávitri*hez írt zenei töredékek. (A rege zenés változatának előadása másnak is eszébe jutott: két évvel később Szécsi Lajos rendezésében, Jánossy István szövegével és Surán Sándor zenéjével zenés pódiumváltozatot mutatott be a budapesti Espresso Színpad.)

A meglévő jegyzeteket is kritikával érdemes kezelni. Néhány példa: Weöres 1941. június 4-i levelében említi „Írtam egy hosszú mesejátékot, A »holdbeli csónakos« címmel [...] A Nemzeti Színháznak szánom”; az ehhez fűzött lábjegyzet közli a mű első könyvbeli kiadását, majd hozzáteszi, hogy „Várkonyi szerint a Nemzetiben nem játszották. A Thália Színház adta elő 1973-ban.” (119.) Esetleg ki lehetett volna fejteni, hogy 1944-ben Németh Antal Nemzeti Színházában díszletes próbái folytak a darabnak, de végül csak 1971 februárjában volt színházi bemutatója Kazimir Károly rendezésében a Thália Színházban. Jegyzet nélkül maradt Weöres 1941. június 10-i levelének az a részlete, amelyben beszámolt a *Sorsunk* számára „Fitz direktortól” és Tatay Sándortól kapott írásokról. Érdemes lett volna jegyzetben közölni, hogy mely írásokról van szó, és hogy megjelentek-e a *Sorsunk*ban. Természetesen az ökonomikus kiadó mondhatja azt, hogy ma már online kereshető a *Sorsunk* összes száma, akit érdekel, megkeresi, ugyanakkor jobban érthető lenne a szöveggörnyezet, ha megtudhatnánk egyből, hogy Fitz Józsefnek a 1941. évi 3. számban megjelent *Mit olvasunk?* című írására és Tatay Sándornak az 1942. évi 1. számban kiadott *Árva lelkek* című elbeszélésére utal Weöres. Weöres 1941. július 10-i levelében említi „Borbélyt

és Palkót” mint „szombathelyi jóbarátokat”, a jegyzet azonosítja Palkó István nyelvészt, irodalmi szerkesztőt, Borbély Gáborról azonban nem tud semmit. Borbély és Palkó egyidősek voltak Weöressel, egy időben jártak Szombathelyen gimnáziumba, míg Weöres a Faludi Ferenc Reál-gimnáziumba, Palkó és Borbély a katolikus gimnáziumba. A pécsi egyetemen váltak barátokká, majd Borbély immár székesfehérvári tanárként a *Sorsunk* szerzője lett 1943-ban, és könyvkritikákat közölt.

Érdekes lett volna megmagyarázni Várkonyi 49. sorszámot viselő, Weöres 1944. februári és júniusi levelei között közölt (134), datálatlan levelének kontextusát, ami tartalma alapján jóval korábbra keltezhető. Várkonyi *Platon* című munkájának, másrészt Holler András 1939 tavaszán a Janus Pannonius Társaság kiadásában Várkonyi bevezető tanulmányával megjelent *Verhaeren*-fordításai kiadásának említése alapján egyértelműen 1939-re tehető a levél, és Weöres 1939. februári és márciusi (16–18-ként közölt) leveleinek egyikére válaszol. Az utolsó levél után közölt, *A belső végtelen* című Weöres-verset ugyancsak a keletkezési sorrendben kellett volna közölni, tehát a 60–61. levél között (1960. december), mert a 61. levélben reagál rá Várkonyi.

A Rómából 1948. március 8-án küldött 55. levélben említett „tervezett dunántúli anthológia” valóban nem jelent meg a könyvnapra, ahogy a jegyzet jelzi, noha a kiadó Batsányi János Társaság hirdette a *Sorsunk* 1948. áprilisi számában. A reklám szerint hatvan szerzőtől közölt volna írásokat, néhányukat meg is nevezi: Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Csuka Zoltán, Harásnyi Lajos, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Keresztury Dezső, Kocsis László, Kodolányi János, Kolozsvári Grandpierre Emil, Lovász Pál, Morvay Gyula, Németh László, Takáts Gyula, Tatay Sándor, Tűz Tamás, Várkonyi Nándor, Weöres Sándor. Ebben a levelében kérte először Weöres, hogy felesége könyvéből is válogasson Várkonyi.

Néhány esetben Weöres tévedését lehetett volna helyesbíteni lábjegyzetben. Az 50. számú, 1944. június 1-i levélben Weöres kéri Várkonyit, küldje el neki Hamvas Béla *Hősök útja, istenek útja* című tanulmányának kéziratát, mert a cenzúra miatt a *Sorsunk* úgyszemint közölheti, és szüksége lenne rá egy munkájához. A feltehetően hallás után lejegyzett műcím helyesen *Az ősök útja és az istenek útja*, s valóban nem jelent meg egészen 2021-ig. Érdekes módon Demény Jánosnak a folyóirat 1943. évi 7. számában megjelent *A folytatás (Veress Sándor útja)* című tanulmánya könyvként említi Hamvas művét, ami tehát kéziratban terjedt.

A könyv harmadik gyenge pontja a levelek és a beszélgetőcédulák szövegében szereplő személyek névmutatója. A kiadói elképzelés szerint tehát a jegyzetapparátusban szereplők akaratlanul nincsenek benne. A névmutató olyannyira hiányos, hogy leginkább újra kellene csinálni: nemcsak számos név hiányzik belőle (például Galambosi László, Hamza András, Kristó Nagy István, Paku Imre, Szederkényi Ervin), hanem a szereplő nevek említései is hiányosak. Egészen érthetetlen, hogy a levélszövegben egymás mellett szereplő két névből az egyik bekerült a névmutatóba, a másik nem (például Gömbös Gyula és Eckhardt Tibor). Takáts Gyulának jóval több említése van a levelekben, mint a névmutató listája mutatja. Ezen gyengéségek ellenére a két író műhelyébe és mindennapi életének gondjaiba betekintést nyújtó levelezéskötetet haszonnal forgathatják irodalomtörténészek és a nagyközönség egyaránt.

Megjelent számaink teljes szövege az Interneten!

Az **ItK 2001 óta** megjelent számainak teljes tartalma folyamatosan elérhetővé válik honlapunkon a nyomtatott kiadással megegyező, szövegesen kereshető PDF fájlokban!
(Az online megjelenés néhány hónappal késleltetett.)

Honlapunkon a magyarországi latin nyelvű irodalommal foglalkozó testvérkiadványunk, a **Camoenae Hungaricae** megjelent számai is egészükben elérhetők.

Honlapunk címe:

<http://itk.iti.mta.hu>

Tájékoztatjuk továbbá arról, hogy az **ItK** alapításától, **1891-től 2000-ig** megjelent teljes tartalmát ugyancsak digitalizálták. E korábbi lapszámok kétrétegű (faksimile és automatikus OCR) PDF formátumban a következő címen érhetők el:

<http://epa.oszk.hu/00000/00001>

Előkészületben:

Pázmány Péter: *Az kálvinista prédikátorok tüköre (1614), Az igazságnak győzedelme (1614)*. S. a. r., jegyz. BATHORY Orsolya, Bp., Universitas Kiadó, 2025. (Pázmány Péter Művei, 13. kötet)

Pázmány Péter: *Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz (1637)*. S. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2025. (Pázmány Péter Művei, 14. kötet)

Pázmány Péter: *Csepregi mesterség (1614), Csepregi szegényvallás (1616)*. S. a. r., jegyz. AJKAY Alinka, Bp., Universitas Kiadó, 2025. (Pázmány Péter Művei, 15. kötet)

A **prosperod.hu** oldalon megrendelhetők az Arany János kritikai kiadás kötetei, valamint a Petőfi Sándor kritikai kiadás utolsó kötete.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

A kiadásért felel az Universitas Könyvkiadó igazgatója, Hargittay Emil
(Universitas Kulturális Alapítvány, 1193 Bp., Csokonai u. 12.)

A folyóirat főszerkesztője: Kecskeméti Gábor, felelős szerkesztője: Draskóczy Eszter

Korrektor: Horváth Csaba Péter

Tördelte: Szilágyi N. Zsuzsa

A folyóirat megjelenik évente hatszor.

Budapest, 2025.

A nyomdai munkálatokat a Fellini Kft. nyomdaüzeme végezte.

HU ISSN 0021-1486 (Nyomtatott kiadás)

HU ISSN 1588-0834 (Online)

A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének folyóirata.

Terjeszti az Universitas Könyvkiadó.

Előfizethető a kiadó által kiállított átutalási számla kiegyenlítésével (számla a szerkesztőség címén kérhető: 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.).

Példányonként megvásárolható a jelentős tudományos könyvesboltokban és az egyetemi jegyzetboltokban (pl. Írók Boltja, Penna Könyvesbolt).

Egy szám ára: 1575 Ft

Éves előfizetési díj: 9450 Ft